

LaSemantique
واتا سازی
Semantic

LaSemantique

واتا سـازى

Semantic

ریمون لؤبلان

کلؤدجیرمان

زانکۆى ئۆتاوه

زانکۆى مونتریال

وه رگير

د. يوسف شهريف سعيد

زانکۆى سه لاحتهدين-هه وليير

ناوى كتيب: واتاسازى

- كلؤدجیرمان - ريمو لؤبلان
- وه رگيرانى: د. يوسف شهريف سعيد
- نه خشه سازى ناوه وه: گۆران جمال رواندزى
- بهرگ: ئاسۆ مامزاده
- سه رپه رشتى چاپ: هيمن نه جات
- ژماره ي سپاردن: ۸۸۱
- تيراژ: ۱۰۰۰ دانه
- چاپى به كه م ۲۰۰۶
- نرخ: ۱۵۰۰ دينار
- چاپخانه: چاپخانه ي وه زاره تى په روه رده

زنجيره ي كتيب (۲۰۰)

دهزگای توژينه وه و بلاوگرده وه ي موکريانى

www.mukiryani.com

asokareem@maktoob.com

Tel: 2260311

پیرست

۷۳	به‌شی چواره‌م: واتای رسته
۷۳	أ- یاساکانی که‌واندن
۸۴	ب- ژمیریاری ریژه‌ی پشته‌کان
۸۶	ج- گرمانه‌یی
۹۰	به‌شی پینجه‌م: په‌یوه‌ندی نیوان ریژمان و واتاسازی
۹۱	۱- پیکه‌ینی رۆنانی
۹۱	۲- پیکه‌ینی واتایی
۹۱	۳- پیکه‌ینی دهنگسازی
۹۲	تیۆزی نمونه‌یی
۹۹	لیستی سه‌رچاوه‌کان

ت	پیشه‌کی وەرگیۆری عه‌ره‌بی
خ	پیشه‌کی دانه‌ران
۱	به‌شی یه‌که‌م: کیشه‌کانی واتا
۱	أ- واتای وشه‌یی چی یه
۹	ب- بابه‌تی واتاسازی
۲۶	به‌شی دووه‌م: لیلی فهره‌نگی
۲۶	أ- فره واتایی و ره‌گه‌زدۆزی
۲۹	ب- واتاو به‌کاره‌یتنان
۳۲	ج- شیوه‌کانی لیلی
	د- شوین و لیلی
۳۳	
۳۷	به‌شی سیپه‌م: واتای وشه
۳۸	أ- کیلگه‌ی واتایی
۴۵	ب- په‌یوه‌ندییه واتاییه‌کان
۵۲	ج- شیکردنه‌وه‌ی پیکهاته

پیشه کی

نزیکه ی پازده سالیک ده بیت که خویندنی بالا له بهشی کوردی کۆلیجی ئاداب له زانکۆی سه لآحه دین کراوه ته وه، به درێژایی ئه و ماوه یه بۆ بابته تی واتا سازی symantic سوود له چه ندین سه رچاوه به زمانی ئینگلیزی و عه ره بی وه رگیراوه به لآم له بهر ئه وه ی ئه و قوتابیان ه ی که له خویندنی بالا وه رده گرین تاراده یه که شاره زاییان له و دوو زمانه دا که مه و ناتوان به یی پیویست سوودی لی وه ربگرن، ههروه ها له بهر نه بوونی هیچ سه رچاوه یه که بۆ واتا سازی له زمانی کوردی دا، به پیویستم زانی ئه م کتیبه "Lesemantique" ی "کلود جیرمان" مامۆستا له زانکۆی مۆنتریال و "ریمون لوبلان" مامۆستا له زانکۆی ئۆتاره که له لایه ن" د. نور الهدی لۆشن" کراوه به عه ره بی له زانکۆی قاریونس له به نیغازی ی لیبیا وه رگیرمه سه ر زمانی کوردی چونکه وای بۆ ده چم که سوودیک ی باش به قوتابیانی خویندنی بالا به زمانی کوردی بگه یه نی و ههروه ها ئاره زوو مه ندانی بابته تی واتا سازیش سوودی لی وه رده گرن.

له کاتی وه رگیرانه که دا هه ولّم داوه ئه و زاراوانه ی که باون و به کارده هیترین و له گه ل سه لیه ی زمانه که دا ده گوئین به کاربینم، گرنگی کتیبه کش له وه دایه که رووبه ری واتا سازی تاراده یه کی باش داپۆشیوه و له پینچ به شدا پوخته ی بابته کانی واتا سازی به م شیوه یه ی خواره وه خستۆته روو.

به شی یه که م له دوو پار پیک هاتوه، پاری یه که م بۆ شیوه کانی واتا، واتای وشه یی، وشه وشت، ناولینراوو چه مک و چه مک و سه رچاوه و چه مک، نرخ دانراوه.

پاری دووه م له بابته تی واتا سازی وشه، وشه وه که بابته تیکی به رای ی واتا سازی، وشه وه که دانه یه کی شیکردنه وه، رسته، رسته وه که بابته تی یه که می واتا، رۆلی واتای رسته. سه ختی رۆلی شیکردنه وه ی واتایی، زمان و تیروانی نی جیهانی ده دویت.

به شی دووه م تایبه ته به ئیلی فه ره ه نگی، له م به شه دا باس له فه ره واتایی و ره گه ز دۆزی و واتا و به کاره ی نان و شیوه کانی ئیلی، شوین و ئیلی کراوه.

به شی سییه م ته رخان کراوه بۆ واتای وشه، له م به شه دا تیشک خراوه ته سه ر کیلگی واتایی و گرمانه ی تریروکی شه ی ده ستینشان کردن. لیره دا دوو جو ره ده ستینشان کردن باسیان لیه کراوه یه که م ده ستینشان کردن کیلگی واتایی دووه م ده ستینشان کردن یه که کان. ههروه ها باس له بۆ چوون له په یوه ندیه کانی واتا، هاوواتا، گرتنه وه و په یوه ندیه کانی تری واتا کراوه. له شیکردنه ی پیکهاته کاند باس له سه رچاوه، پیناسه کان، دارشتن، شیکردنه وه ی پیکهاته یی، کیلگی واتایی و هزره کانی واتا کراوه.

به شی چواره م تایبه ته به واتای رسته، له م به شه دا باس له یاسا کانی که واندن، ژمیاری ریژه یی پالپشته کان و گرمانه یی کراوه.

به شی پینجه م که دوا به شی کتیبه که یه بۆ ئه نجام و په یوه ندی نیوان ریژمان و واتا سازی ته رخان کراوه، له م به شه دا باس له پیکه یینی رۆنانی و واتایی و ده نگی سازی کراوه، ئینجا به وردی باسی تیوری نمونه یی کراوه.

هیوادارم سوودیکم به قوتابیانی خویندنی بالا گه یاندی و به م کاره که لیتنیکم له کتیبخانه ی کوردی پر کردیته وه.

یوسف شه ریف سه عید

٢٠٠٦/٥/١٦

پيشه‌کي وەرگيری (عه‌رهبی)

واتاسازی Semantic به‌وه ناسراوه که ليکولیننه‌وهیه له واتا، ئەم زاراوه‌یه‌ش له‌کۆتایی سەده‌ی نۆزدەهەم له‌سەر دەستی زانای فەرهنسی میشال بریل Michel Breal له‌سالی ۱۸۸۳ سەری هەلدا، که مەبه‌سته‌که‌ی واتاسازی بوو. زمانه‌وانه فەرهنسییه‌کان بۆ ماوه‌یه‌ک کیشه‌ی واتاسازی یان واتایان، به‌بەته‌کانی شیواز ناسی و ليکولیننه‌وه ئەده‌بیه‌کان دادەنا، دواتر دووباره ئەم زانسته‌یان خسته ناو ليکولیننه‌وه زمانیه‌کانه‌وه.

له‌سەده‌ی بیستم دا ليکولیننه‌وه له واتاو واتاسازیدا گه‌شه‌ی کردو بوارێکی فراوانی گرت. ریبازی به‌دیارکه‌وت و ليکولیننه‌وه‌کان گه‌شه‌یان به‌خۆه‌ بینی، ته‌نازه‌ت ليکولیننه‌وه‌کان ته‌نیا په‌یوه‌ست نه‌بوون به‌لایه‌نی میژووویه‌وه، به‌لکو لایه‌نی کۆمه‌لایه‌تی و ده‌روونی و مرۆفایه‌تی و گشت ئەو بابه‌تانه‌ش که‌سەر به واتا، یان په‌یوه‌نداربوون به واتا له‌خۆ ده‌گرت.

واتا سازیش له‌واتاکانی زمان ده‌کۆلیتته‌وه، واته ته‌نیا له‌گه‌ڵ هیمما زمانیه‌کاندا کار ده‌کات، هه‌رچه‌نده بابه‌تی هه‌موو ئەو شتانه ده‌گریتته‌وه که رۆلی نیشانه یان هیماییان هه‌یه، ئەویش چ زمانی بن، چ نازمانی، به‌لام بایه‌خ دان و داکوکی کردن ته‌نیا له واتای زمانی دا ده‌ییت له‌ بواره‌کانی ليکولیننه‌وه زمانیه‌کاندا.

که‌واته بابه‌تی واتاسازی بریتیه له واتای زمانی، واتای زمانیش، له‌واتای تاکي وشه‌وه که له رووی دۆخی فەرهنگی و به‌دواداچوونی گه‌شه‌ی واتایی و ئەو گۆرانکاریانه‌ی که‌به‌سەر وشه‌دا دیت، له به‌کارهێنانی جیاوازا که زه‌حه‌مه‌ته ده‌ست نیشانی واتای وشه‌بکریت، سه‌ره‌ه‌لده‌دات، چونکه وشه‌خۆی له‌خۆیدا

هه‌لگري واتایه‌کی ره‌ها نییه، به‌لکو به‌کارهێنان و ده‌روبه‌ر (سیاق) ده‌ستنیشانی واتای راسته‌قینه‌ی وشه‌که ده‌کهن.

ئهمه‌و سه‌ره‌رای ليکولیننه‌وه‌ی ده‌نگه‌کان و په‌یوه‌ندی رۆنانه کاریگه‌ره‌که که‌به‌ره‌و ليکولیننه‌وه‌یه‌کی ته‌واو ده‌روات. ئەم توخمانه یان ئەو بنه‌مایه‌ش له‌چوارچێوه‌ی جوژه‌کانی واتادان که‌بریتین له:

۱- واتای بنجی فەرهنگی

۲- واتای وشه‌سازی

۳- واتای رسته‌سازی

۴- واتای ده‌روبه‌رو شوین(سیاق)

که ئەم جوړانه‌ش به‌په‌ی ليکولنه‌ر یان ئەو قوتابخانه‌و ریبازه ده‌گۆرین که پشته‌ی پێ ده‌به‌ستری.

یه‌ک له‌ گرنگترین بنه‌ماکانی واتا هیمایه، واته بیرو ئەو شته‌ی که ناماژه‌ی بۆ ده‌کری، به پشت به‌ستن به جووته‌کانی زمان/ گوتن.^(۱) نیشانه زمانیه‌کان له‌سەر جووته‌ی ناو و ناولینراویونیا ده‌نرین، له‌م رووه واتا سازی رووبه‌رووی کۆمه‌لیک کیشه‌ بۆته‌وه له وانه:

- نه‌بوونی زاراوه‌ی سنوردار.

- به‌کارهێنانی زاراوه‌که‌له‌ چوار چێوه‌ی پسپۆری جیاوازا.

له‌م کتیبه‌دا که له‌به‌ر ده‌ستمان دایه‌ دانه‌ره‌کان جوژه‌کانی واتاو ئەو کیشانه‌ی که رووبه‌رووی واتا ده‌بنه‌وه باس ده‌کهن.

ئهم دوو دانه‌ره پرسیان له‌ چۆنیه‌تی واتای وشه‌و چه‌مک و سه‌رچاوه‌کرده‌و هه‌روه‌ها باسی رسته‌یان و ه‌کو بابه‌تی یه‌که‌می واتا کردووه‌ ده‌ستنیشانی ئەو

(1) جووته‌کانی فرديناند دی سۆسیئر

ته گه رانه يان كړدووه كه روويه رووي گه ران به دواي واتاي وشه ده بېته وه وه كو يه كه يه كي شي كړدنه وه واتايي، ته مه ش له به شي يه كه م دا باس كراوه.

له به شي دووهم دا كېشه ي لېلې فهره ننگيان باس كړدووه له روانگه ي هاوېنژ و رڼلې ده ور به رو (سياق) يان له به كار هېنانې زمانيدا.

له به شي سيېم و چوارم دا له واتاي وشه و كېلگه ي واتايي و شي كړدنه وه ي پېك هېنره كانيان دواون، ته مه ش له ريگاي په يوه ندييه واتاييه كانې و دوواتر واتاي رسته و هندی ياساي پښ كړدنيان له به رچاو گرتووه، له م دوو به شدا ته و كېشانه يان ورژاندووه كه هندی كه س وشه به بابته ي يه كه مي واتا داده نې و هندی كي تر كه رسته به باش ده زانن بېته بابته ي يه كه مي واتا.

به شي پېنجه ميش كه كو تايي كتيبه كه يه، ته م به شه ته رخان كراوه بڼو په يوه ندي نالوژي نيوان رسته سازي و واتاسازي له ژير تيشكي ليكولېنه وه كانې سر به ريبازي چومسكي.

منيش له م وه رگېرانه دا هه ولم داوه كړوكي بابته كان وه كو خويان به جي به يلم هه روه ك چن دانهران دا يان ناوه ته مه ش واي ليكردم هندی جار بېره كان وه كو خوي چن له فهره نسي يه وه هاتووه دا يان بنيم، به تاييه تي له خشته ي ناوي نازه له كاندا، چونكه وه رگېرانيان بڼو سره زماني عه ربې ته م نامانجه ي كه بڼي دانراوه له ده ست ده دات له كاتي كدا هه ولم داوه هندی ناو بگورم وه كو ناوي "Pierre" و "Marie" كه له حياتيان ته همه دو فاتي مه م داناوه.

هه رچي پېناسه ي زاړه وه زمانيه كانه ته مانه ش له ژير روشنايي فهره ننگه زمانيه كان دانراون، ته وه ي زياد بوو بڼو و هيچ كاري گه ريه كي به سره بابته كان نه بوو بڼو لام داوه.

هيوا دارم تواني يم ليكولېنه وه واتايي بجه مه به رده ست خوي نه ري عه رب، سره كوتن له لايه ن خوداويه.

پېشه كي دانهران

ده رختن و بابته ي واتاسازي

زور زه همه ته وا بېر بكه ينه وه كه وانه يه كي، ده روازه يه ك بڼو زمانه واني گشتي، به شي كي تاييه تي به ليكولېنه وه واتا تي دا نه بېت، اته واتاسازي.

له گه ل ته و ش هه ندي جار، وا ريك ده كه وېت كه ته م بواره گرنگه ي زمانه واني هه ر به ته ووي باسي لېوه نه كرابيت، يان ليكولېنه وه يه كي كه مي له سره كرابيت، ته مه ش ده گه رېته وه بڼو كورتي ماوه (چونكه ليكولېنه وه له واتا دووا ده خرېت بڼو كو تايي ليكولېنه وه) يان قورسي بابته كه.

به لام ته گه ر نيمه دان به وه بنين كه زمان يه كه م جار به وه پېناسه ده كريت كه ناميريكه بڼو په يوه ندي كړدن، ته وسا زور مايه ي داخه كه ليكولېنه وه ناوه رڼك يان واتاسازي پشت گوي بخريت.

له م ليكولېنه وه يه دا ته و كېشانه ي كه روويه رووي واتاناسان ده بېته وه باس ده كه ين. به م هويوه له به شي يه كه م دا پرسيار له واتاي وشه ده كه ين و دواتر پيدا چوونه وه له سره ته و ته گه رانه ده كه ين كه به وه رگرتني واتايي وشه وه كو يه كه يه كي ليكولېنه وه له واتا روويه روو ده بېنه وه.

پشت به و كارانه ده بستين كه رسته ده كه نه بابته ي يه كه مي واتا. سره راي ته مه ش هه ندي بايه خ به ته نگو و چه له مه كانې كاري واتاناسه كان ده ده ين.

له بهشی دووه مدا، له روانگه ی وهك يهك و هاو بیژدا باس له كیشه ی لیلی
فهرهنگی دهكهین، كه له واتادا رۆلی دهووبهری زمانی و دۆخی دهووبهری
زمانهوانی دهوورژینی.

بهشی سییه م و چواره میس تهرخان كراوه بهو كیشهانی كه بابتهی وشه
دهكهنه كرۆکی واتاسازی و ئهوانه ی كه رسته به باشر دهرانین بۆ لیكۆلینهوه
له واتاسازی.

له بهشی كورته و ده رته نجامدا ههول ده دات دهست نیشانی كورته یهك لهو
په یوهندیه ئالۆزه بكات كه له نیوان ریژمان و اتا دا ههیه به تاییه تی له ژیر
رۆشنایی ئه و كارانه ی كه له سه ر بنه مای زمانهوانی چۆم سکییه وه بنیات
نراوه.

بابه تی لیكۆلینه وه كه:

له كۆتایی لیكۆلینه وه كه ده توانین له:

- ۱- جیا كرده وهی ژماره یهك لهو زاراوانه ی كه بهوردی به واتای زمانیه وه گری
دهراوه، به تاییه تی: چه مك، سه رچاوه، به ها.
- ۲- تاووتۆی كردنی نمونه جیا جیاكانی ئه و كیشهانی كه وشه، یان رسته دهكهنه
بابه تی یه كه می واتاسازی.
- ۳- ههست كردنی روودای كه زمان دابه شكردنی تاییه تی راستیه كانی تی دایه.
- ۴- بهیه كه وه گرتن و هاوسهنگی، كرده ناوه ندیه كان، پیوه ره له باره كانی نیوان
وهك يهك و هاو بیژ.
- ۵- دوا ی به كار هیئانه كانی كاره کی، جیا كرده وهی توانا و سنوری تیۆری به كار
هیئانه (عاده ت)، به تاییه تی ئهوانه ی له لایهن فهرهنگ سازه كانه وه به كار
ده هیئیت.
- ۶- باس له رۆلی چوارچیه ی زمانی و دۆخ له ده ره وهی زمانهوانی سه باره ت به
لیلی فهرهنگی ده كات.
- ۷- پید اچوونه وهی هه ندی گریمانه له پال كۆمه لیک له یاساكان (نوسراوه كان) ی
دهرچو و تا ئیستا له چوارچیه ی واتای وشه، كیلگه ی واتایی، په یوه ندی نیوان
واتا و شیکردنه وهی واتایی.
- ۸- پیداه كردنی هه ندی كرده ی شیکردن پیشنیاز كراوه كانی له بواری واتای رسته،
یاساكانی كه وتن، ژمیاری پالپشت و گریمانه كان.
- ۹- شاره زابوونی دوو ریگای جیاواز بۆ تیروانیی ئه و په یوه ندیه ی له نیوان
ریژمان و واتاسازیدا ههیه له چوارچیه ی ریژمانی به ره م هیئانه و گوێزانه وه.

- نایا ده‌توانین بگه‌ینه پیناسه‌ی واتای وشه؟

۱- وشه‌وشت:

لای ئەفلاتوون بۆ نمورنه واتای وشه ئەو شته ناولیتراو‌یه به وشه. واتای میز (table) ئەو بابەته بەرجه‌سته‌یه‌ی میزە" بەلام ئەو گه‌شه‌یه‌ی نیشانه‌ی زمانی کارێکی ئاسان نیه.

له راستیدا ئیمه‌ وا به‌روونی بیر له ناولیتراو‌ه‌کانی زۆریه‌ی ئاو‌ه‌ل‌ئاوه‌کان ناکه‌ینه‌وه‌ وه‌ک (باش، جوان...هتد) هه‌روه‌ها کاره‌کان وه‌ک کاری (رۆیشتن) یان هه‌ندێ جۆری گوتن وه‌ک (نامرازی په‌یوه‌ندی و نامرازی به‌ستن...هتد) سه‌ره‌پای ئەمه‌ش هه‌لۆیستمان چیه‌ ده‌رباره‌ی وشه‌ نا به‌رجه‌سته‌کانی وه‌ک (تازادی) یان ئەو وشانه‌ی که له‌گه‌ل کرۆکی راسته‌قینه‌یان ناگونجین وه‌ک (جنۆکه، ساحیر....هتد) هه‌روه‌ک " فریج Frege " ی لۆجیک ناس روونی کردۆته‌وه‌، ئەگه‌ر وشه‌یه‌ک یان ده‌سته‌واژه‌یه‌ک له‌گه‌ل بابەته‌ به‌رجه‌سته‌که‌ی یه‌کتریان گرتوه‌ هه‌یج پێویست ناکات ناوو ناولیتراو‌یه‌کتی بگرنه‌وه‌: ئەستیره‌ی ئیواران و ئەستیره‌ به‌یانیان دوو ده‌سته‌واژه‌ن و یه‌ک واتا ناگه‌یه‌نن، له‌گه‌ل ئەوه‌شدا که هه‌ردووکیان یه‌ک ناولیتراون بۆ (هه‌سه‌ره‌ی قینۆس). ناچارین لێره‌دا شتیکی بجه‌ینه‌ سه‌ر ئەوه‌یش ئەوه‌یه‌ که سنوری راستیه‌کان هه‌ندێ جار لێلن: پیری له‌کوی ده‌ست پیده‌کات، لاوی له‌کوی کۆتایی پیددیت؟ شه‌و رۆژ، فینکی و گه‌رمی، ..هتد.

به‌شی یه‌که‌م

کیشه‌کانی واتا

کیشه‌کانی واتا کۆمه‌لیک له‌و پرسیارانه‌ ده‌گریته‌وه‌ خۆ که له‌بوارێ لیکۆلینه‌وه‌ دینه‌ ئاراهه‌. کیشه‌کانی واتا، کۆمه‌له‌ کیشه‌یه‌که‌ که له‌ واتاسازی، له‌م به‌شه‌دا ده‌کریت، له‌پاڵ ئەو پرسیاره‌ سه‌ره‌کیانه‌ی که رووبه‌رووی واتاناس ده‌بیته‌وه‌ هه‌ندێ راستی به‌دیار ده‌که‌وێت. بی گومان ده‌بی ده‌ستنیشانی باری یه‌که‌می واتا بکه‌ین، به‌داخه‌وه‌ هه‌یج وه‌لامیک بۆ کیشه‌ چاره‌سه‌رنه‌ کراوه‌کان نادۆزینه‌وه‌، ئەمه‌ش ئەو به‌رده‌وامیه‌ یه‌ که ده‌بی له‌م به‌شه‌دا لیکۆلینه‌وه‌ی له‌سه‌ر بکریت.

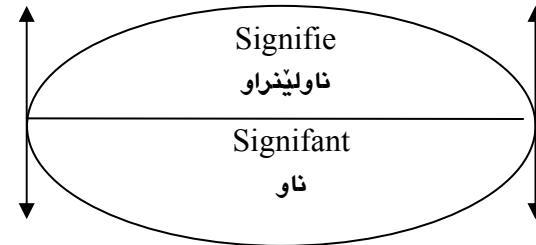
ئەلف: واتای وشه‌ چی یه‌؟

پیناسه‌ی واتاسازی وه‌ک لیکۆلینه‌وه‌ یان زانستی واتا" بۆته‌ کارێکی سروشتی لێراهاتوو له‌ زمانه‌وانیدا، به‌لام هه‌یج سویدیک له‌م پیناسه‌ گشتیه‌یه‌ وه‌رناگیریت تا مه‌به‌ست له‌ واتا دیاری نه‌که‌ین (Signification). به‌م شیوه‌یه‌ له‌م ساته‌وه‌ که هه‌ول ده‌ده‌ین بۆ دیاری کردنی واتا کیشه‌ی زۆر سه‌ر هه‌ل‌ده‌ات، له‌وانه‌:

۲- ناولینراو وجه مک (مه زنده کردن - تصور):

رنگیگایه کی تر ههیه بۆ مه زنده کردنی واتا (الداله) ^(۱) (signification) تهویش به دامه زانندی په یوه ندی نیوان وشهیه ک و راستیه کان به هوی مه زنده کردنه وه، لیره دا واتای وشهیه (میژ) ته نیا بابه ته به رجسته که نیه به لکو مه زنده و بیرکرنه وه به له (میژ) ته و مه زنده یه که به ستراوه به راستیه کانی (میژ) بۆ ته وهی باش ههست پی بکهین که به چی یه وه بنده، ده گه رینه وه سه ر مه زنده ی "دی سۆسیر f. de saussure".

به نیسه ت سۆسیر "په یوه ندی زمانی، خاوه ن سروشتیکی دهروونی بنه مایه که بۆ دروست کردنی کرۆکی دوو رووه، تاماده کراوه بۆ درخستنی چه مک و ناولینراو، وینه ی دهنگی یان ناو، ته م مه زنده یه ش له هیلکاریه کی وه که ته مه ی خواره وه به رجسته ده کات.

واتاسازیش ته و زانسته یه که به وردی بایه خ به ناولینراوی نیشانه ی زمانی ده دات (ناو و ناولینراو) وه کو دوو زاراوه ی هاوواتا به کاره یتراون).

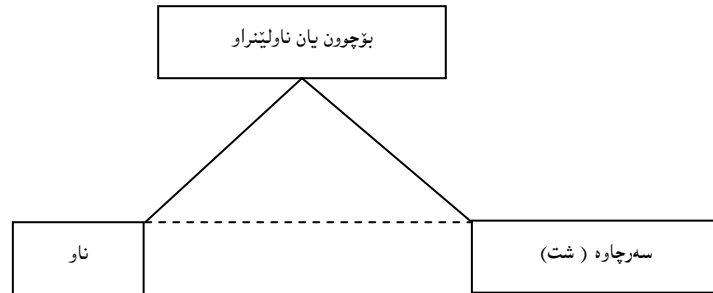
(۱) signification هه ندی جار به واتا هه ندی جار به واتاسازی لیک ده دینه وه به پی ته و چوار چیه ی که تیایدا به کاره اتوه.

سه ره پای ته مه ش "دی سۆسیر" به تیوریه که ی خوی ده رباره ی نیشانه کانی زمانی به بۆچوونی زۆریه ی زمانه وانان به داهینه ی راسته قینه ی واتاسازی هاوچه رخ ده ژمیتریت.

به لام ته وه ی که ده بی له ناولینراو بگهین "Signifie" زۆر روون و ناشکرا نیه، چونکه له هه ندی نیوه ندا به هاوواتای "شت" "Chose" داده نریت، له هه ندی شوینی تر به واتای مه زنده و بیر، واته به کرۆکی زانستی دهروونناسی یا لۆجیک داده نریت، له دوا ی "دی سۆسیر" هه ولکی زۆر کۆششیک ی زیاد کراوه بۆ دانانی چه مکیکی ورد بۆ مه زنده ی نیشانه ی زمانی.

۳- چه مک و سه رچاوه:

له و هه ولانه ی که له م بواره دا دراوه، تاماژه به هه ولتی دوو زمانه وانای ئینگلیزی ده کهین "ریچاردزو ئوگدینه Richards & Ogden" ته م دوو زانایه له سالی ۱۹۲۳ کتیبیکیان بلاو کرده وه به ناو نیشانی (واتای واتا). له م کتیبه دا سیگۆشه یه کی واتاییان له ژیر ناوی سی گۆشه ی بنجی خسته روو.

بۆمۈنە ئەگەر وشەي(مىز) وەرگىرىن، ناوگە وېنەيەكى بىستراو
 كەلگەل زەنگى دەنگەكانى (م، ى، ز) رىك دەكەويت.
 ناولىتراوگەش ئەو بىرەيە، يان مەزىدەيە بۆ (مىز). سەرچاوەگەش ئەو
 بابەتە بەرجەستەيان بابەتى ھەست پىكراوھەيە كە (مىز)ە.
 نىشانەي زمانى لەسى گۆشەكەدا بالى چەپ دەينويى كە برىتى يە لە
 پەيوەندى نيوان ناو و ناولىتراو.
 سەرچاوەش ئەو پەيوەندىيە لەنيوان نىشانەي زمانى و سەرچاوە ئەو
 شتەي دەرەو(واتە دەرەوي زمانەوانى).

پەيوەندى نيوان ناو سەرچاوە(واتە وىنەي بىستراو م، ى، ز) و
 بابەتەكە(مىز) پەيوەندىيەكى راستەخۆ نىيە ھەرەك خالەكانى ژىر سى
 گۆشەكە دەست نىشانى دەكات، ئەو كە لەسەرسى گۆشەكەيە يەكسەر
 دەمانگەيەنئەو بە شىوہەيەكى راستەوخۆ بۆ پەيوەندىيە دووانەكان
 (الثنائية) كە (دى سۆسىر) بەر لەچەند سالىك باسيانى كىرەو.

لەگەل ئەوھشدا كە سى گۆشەكەي (رىچاردزو ئۆگدىن) ھەندى وردى
 تىدايە لەپەيوەندى نيوان چەمك و شتەكاندا "بەلام ھىچ شتىكى نوپى
 نەخستۆتە سەر تيورپىيەكەي (دى سۆسىر) لەبوارى ناولىتراودا، ھەرەھا بۆ
 واتاسازى زمانى، ھىچ شتىكى بەنرخى زياد نەكردو.

سەرەراي ئەمەش تا ئىستا كەس نەيتوانيوە پىناسەيەكى وردى زمانى بۆ
 ناولىتراو دابنى، بەتايبەتى ئەوانەي پشتيان بە بۆچوونى سيانى نيوان
 نىشانەي زمانى(ناو، ناولىتراو، سەرچاوە) بەستو.

ئولمان (Ullman) دواي ئەو كە لەكورتەيەكى زانستى واتاسازى
 فەرەنسى سالى ۱۹۵۲، وەرگىرانىكى سادەو گونجاوى بۆ زاراوكانى
 سىگۆشەي "رىچاردزو ئۆگدىن" پىشكەش كىردو دوايى ئەو كە باسى
 پەيوەندىيە جياوازەكانى نيوان ھەر بەشيك لەبەشەكانى سىگۆشەكەي كىرد
 ئەمەشى خستە سەر كە "شت" لەوانەيە دوورپىت لە رۆنانى ناوہوي وشە،
 ھەرەھا نىشانەي زمانى بەتەواوى وەك دى سۆسىر لەدوو زاراوہدا كورت
 كىردو: "ناو"دال" ناوى شت كە رونانى ناو رۆدەنپىت و ناولىتراو "مدلول" كە
 واتاكە دەرەخات و ئەو پەيوەندىيەيە كە ئەم دوو زاراوہيە بەيەكەو
 كۆدەكاتەو.

۴- چەمك و نرځ:

ھەر چەندە "دى سۆسىر" زانستى واتا سازى لە كىتەبەكەيدا (چەند
 وانەيەك لە زمانەوانى گشتى) روون نەكردۆتەو كە لە سالى ۱۹۱۶
 دەرچو، بەلام بە دۆزەرەوي بىرەكە دادەنرپت، كە سەرچاوەي
 فەرەنگسازى و واتا سازى رۆنانىيە. دەبى نرځىش بە چ شتىكەو
 بەسترايىتەو؟ نىشانەي زمانى كۆكىكە لە ناو ناولىتراو پىك ھاتو، ھەر
 وەك زمان لاي "دى سۆسىر" كە بە سىستەمىكى بنجى رووت
 دادەنرپت. دەتوانىن لەم بارەو پىرسىن: لەچ شتىك دا ناولىتراوى (مدلول)
 دانەيەكى زمانى لە نرځەكەي جيا دەكرپتەو.

بۆ روونكردنەوي جياوازيەكە دى سۆسىر پەناي بردەبەر بەراوردكردنى
 لەگەل يارى شەترەنج و بەردى ئەسپى وەك نمونە وەرگرت و تىبىنى كىردو

گوتی : ده کړی ئەم پارچه یه (ئەسپه) بگۆرینه وه به پارچه یه کی تری وه ک پارچه دراویک یا قوفلیک یا باز نه یه ک... هتد . ته نانه ت ته گهر لیکچوونیش نه بیته له نیوان ئەو پارچانه ؟ به پیی ئەو دی که ئەسپه که خۆی هیچ شتییک نانوینی ئەوه نده به سه بۆ دانانی نرخه که ی به پیی شوین و بارودوخی به نیسه ته ئەو پارچه یه که له گه لی گۆراوه ئەو دی ئەو نرخه ی پێ به خشیوه به رانه برکردنیه تی له گه ل پارچه کانی تری یاریه که .

هه مان شتی ش له سه ر زمان پیاده ده کړیت، (بۆ نمونه نرخه زاراوه یه کی زمانی به پیی شوینی کۆمه له یاساییک دا، که زمانه که پیک دینیت، سه ره له ده دات یان داده نریت، تۆری به رامبه رکردنی هیماکان له ناو خۆیاندا .) به لām ناولی تراو ته نیا شیوه یه کی نیشانه یه، بۆ روونکردنه وه ی جیاوازی نیوان و اتاو نرخ له سه ر ئاستی زمانه وانی، "سۆسیر" پشتی به کۆمه لیک نمونه به ستوه له وانه :

أ- وشه ی مه ر "Mouton" له زمانی فه ره نسی "Sheep" له زمانی ئینگلیزی دا هه مان و اتا ده گه یینن، به لām هه مان نرخمان نییه . چونکه له زمانی ئینگلیزی دا وشه ی "Motion" به و پارچه گۆشته دهوتری که ئاماده یه بۆ خواردن، له کاتی کدا وشه ی "Sheep" به و ئاژه له (مه ر) دهوتریت که له ناو کیلگه دایته .

نرخه جیاوازی "moution" و "sheep" له نه نجامی بوونی دوو زاراوی جیاواز له زمانی ئینگلیزی، که بۆ ده برپینی ئەو راستیه ی که به یه ک زاراوه له زمانی فه ره نسی هاتوه، سه ری هه لداوه .

ب- له ناو زمانیک دا وه کو زمانی فه ره نسی بۆ وینه چه ندين هاوواتا هه ن وه ک "redouter" ترسان "crainder" و هه ست به ترس کردن "avoir peur"، سنورو به کارهینانی ئەم هاوواتایانه به وه ی جیگۆرکییان له گه ل یه کتری ده ست نیشان ده کړی، نرخمان له رتیگای نه گونجانیان له گه ل یه کتر سه ره له ده دات و په یدا ده بیته .

ئه گه ر یه کی له زاراوه کانی وه ک "redouter" نه بیته ناوه رپۆکه که ی ده بی له نیوان دوو زاراوه که ی تر دابه شکرابیت. له وانه شه بیته مایه ی ده وله مه ندرکردنی زاراوه یه ک، به سووده رگرتن له کاریگه ری زاراوه که له سه ر زاراوه کانی تر .

بۆ نمونه هه رچه نده له رووی میژوو ییه وه هیچ په یوه ندییه ک له نیوان دیواری روخا و "un murdécripi" و پیره میردیکی بی تاقه ت و په ک که وتودا "un vieillard décripit" نه بیته، به لām خه لک وه کو زاراوه یه ک دایانناوه، توخمی نوی خراوته ناو "décripi" له نه نجامی هه لئس و که وتی له گه ل "décripi" دا .

ج- هه ر له گه ل زمانی فه ره نسی دا ده یین، ئەمجاره له گه ل دۆخی ریژه ی فه رماندا، ئەگه ر ریژه ی کاری برۆ "marche" و برۆن "marches"، رۆژیک له رۆژان له به کارهینان که وت، ده بنین نرخه ی با برۆین "marchons" گۆرانی به سه ر دادیت و هه ردوو ریژه که ی تر به خووه ده گړیت .

به هه مان شیوه له دیدو بۆچوونی "سۆسیر" دا شیکردنه وه ی و اتایی ته نیا هه ول نادات بایه خ به یه که ی و اتایی زمان بدات، به لکو له هه مان کاتدا بایه خ به نرخه که شی ده دات ، واته ئەوه په یوه ندی و واتایانه ی که ده یانپاریزی له گه ل و اتاکانی تر له سه ر ئاستی سیسته می زمانیدا .

ب- بابتهی و اتا سازی:

۱- وشه:

أ- وشه وهك بابتهیکی بهراییی واتا سازی:

تیبینی دهكری كه بهلای زۆربهی خهلكی بابتهی یه كه می واتا سازی وشه بیته. واتا سازی رۆلئیکی بنجی ده بی نیته له ده ستیشان کردنی یاسای ریکخهر بۆ واتای وشه کان له ناو خۆیاندا، شهو گریمانیهی كه دهكری له سه ره شه ریره وه دابریژریت به م شیوهیهی خواره وه به:

له راستیدا چه ندین بنیانتان له سه ر ئاستی رۆنانی دهنگ سازی " la phonologie" ئاستی وشه سازی "morphologie" و ئاستی رسته سازی "Syntaxique" ههیه، زمان یه كه یه کی ته وا وه، بۆچی ده بی شه ئاستانه له رووی واتا سازییه وه جیاوازین؟

كاتی شه گریمانیه م دانا، لیکۆله ره وه کان له واتا سازی دا روویه رووی پیچه وانیه كه بوونه وه.

له لایه ك هندی له زمانه وانه کان باوه ریان به یاساكانی ریکخستن هینابوو، هه چه نده دانهی زمان و ناوه رۆكه كه ی (واتاكانی) وشه کان- بیگومان- له یه كتری دانه براون له میتشكماندا.

له لایه کی تر به شیکی زۆری زمانه وانان وای بۆ ده چن كه گیره شیوینییه وایر بکه یینه وه كه دهكری له ریکگای شیکردنه وه وه بگه یینه ته واوی نمونه ی رۆنانی شه سیسته مه له واتا، له ریکگای فه ره هه نگه وه (دانهی زمان).

به واتایه کی تر نه گه ر تارا ده یه ك ده ستیشان کردنی هندی به ش له دانه كانی زمانیکی دیاریكراو كاریکی ئاسان بیته، وه كه شه زاراوانه ی كه

گوزارشت له خزمایه تی ده دن، یان ره نگه كان، یان په ی سه ربازی... هتد. به لام - تانیستاش- دۆزینه وه ی ریکگایه ك بۆ ریکخستن دانه كانی تری زمان كاریکی شهسته مه، كه شه مانه ش به شیکی زۆری زاراوه كان پیکدینن كه ئیمه ده توانین به کاریان بهینین. به شیکی كه میان ناگوخی له گه ل شهو ریکگایانه ی كه تا ئیستا به كار دیت له گه ل به شه لیکدراوه كان.

بۆ نمونه شه وه ی كه به ریزمانی سوننه تی ناوئراوه (صرف) وشه سازی یان رۆنانی وشه له سه ر "بهنه مای پیشگر و پاشگر و به رده وام گه رانه وه بۆ سه ر بنجی وشه كه، زنجیره باریکی به رده وامه بۆ نمونه :

boulange-rie	enseign-er
-ons	characute -
-ant	armure -
-ement	verre -
Etc...	etc.....
ensign- ous	casse-tête
chant -	-noisettes
cri -	-pied
dirige-	-pipe
etc...	etc..

یان له گهڼ کۆمهلهی داربژراوه کانی "able" یان لیکدراوه کانی "in" ،
 "super" ، "ment" ... هتد، ته مهش دو باره دۆخیکه له کیلگهی دارشتن
 بۆ به شیک له دانه کانی زمانی که گوزارشت له ئاژده خو مالیه کان ده کاته وه،
 بهرام بهر به وهی که "جۆرج مۆنان Georges Mounin" له کتیبه کهیدا
 کلیله کانی واتاسازی (۱۹۷۲ - لا ۱۳۲) سه لماندویه تی تهو تییبینی یانهی که
 له م زنجیره یه هه لده هینجینریت، یان دهره نجامی تهو زنجیره یه تهوه دهره خات
 که به لایه نی که مه وه بوونی بنیادی هه ندی یه که ی فرههنگی - تهو ریکخه ره
 فرههنگی و واتاییانه لهو دیتاییانه و سه ره ه لده دات که بابه تی زمانی رووتن:
 ناولیتراویان روخساری وشه کان نرخه کی سه ره کی توخمی شیکردنه وهن،
 له کاتی کهدا تهو قورساییهی (تهو گپرو گرتانهی) که رووبه روومان ده بیته وه له
 راستیدا ده که ویتته سه ر رۆنانی ناولیتراوی یه که کانی زمان، چونکه ئیمه وای
 بۆ ده چین که ته م قورساییه په یوه ندی به رۆنانی ناولیتراوه کانه وه هه یه،
 ههروه ها په یوه ندی به نیسه بت رۆنانی هاوبه ش (دوال) که له گهڼ ریکخسته نه
 لیتله که ی ناولیتراوه کانی تهو یه که زمانیا نه ده گونجی.

لیره وه دا ته م خشتیه به نمونه ده هیئینه وه.

Nom	Aire	Cheval	Mulet	Boeuf	Chèvre	Porc	Cochon	Chat	Chien	Lapin	Poule	canard
Spécifique												
Femelle	Anrise		Mule		Chèvre			Chatte	Chienne	Lapine	Poulet	Canard
Jeune	Annon				Cherreau	Porclet porceau	Cochonnet	Chaton	Chiot	Lapereau	Poulet	Canetot
Parvifonction					Chervetier		Cochonnet	Chatonnet	Chicenner	Lapinier		
Garden	Anrier		Muletier	Bouvier?	Cherrier	Porche						
Dérivation		Chevalin	Mulasier	Bovin?		Porch						
Adjectivable												
Local				Bouviere	Borcherie	Cochonnier		Cherri	Lapiniere	Poulliller?		
délevage												

N.B: le? Indiqu
 ue les derivations non productives ou peu productives don't on peut se demander si elles sont
 percus generalement.

تییینی:

نیشانهی پرسپار لهو خشتهیه دا بۆ وشه دارێژراوه به کار نه هاتوه کان بیان زۆرکه م به کارهاتوه کان دانراوه، که ده کړی پیرسین به شیوهیه کی گشتی باسکراون بیان نه.

له بهر ئه وهی زانستی واتاسازی یه که م جارو پيش هه موو شتیک بایه خو گرنگی به توخمه فرههنگی یه کانی زمان ده دات، بۆیه ئه و بۆچوونه بۆ واتاسازی نزیك ده بیته له هه ندی لایه نه کانی زانستی وشه (یه که کانی وشه) واته له لیکۆلینه وهی بنه ماکان و ریگا کانی فرههنگی. (ئه مهش به ته کنیکی ئاماده کردن ناسراوه بۆ ده ستنیشانکردنی فرههنگه کانی زمان).

له راستیدا ده توانین گریانهی ئه وه بکهین که زانیاری پته وهی ریژه کانی ئاماده کردنی ناولینراوه کانی وشه له وانه یه به ره و چاککردنی فرههنگه کانی زمانان بیات، به لام پشت به ستن به وشه وه کو یه که یه کی شیکردنه وهی واتا به بی رو به پروبوونه وه له گه ل کیشه و گپروگرفت ئه نجام نادریت.

ب- وشه دانیه کی شیکردنه وهیه: ئه گه ر له م وشانه وهك "میز" "table" و "نووسینگه" "bureau" وه کورسی "chair" ههروه ها "له" و "به" و "له سه ر" "par" و له به ر له جیاتی "pour" و "له بری" "et" و ه ر ده بی نه وه، هه ست به وه ده که یین که سی وشه ی یه که م له پرووی واتا کانیانه وه به ته واوی وه کو سی وشه که ی دواتر نین، لی ره دا ئه و جیاوازییه ده ر ده که ویت که زمانه وانه کان له کۆنه وه هه ستیان پی ی کردوه، هه ندیکیان باسیان له وشه ی پرو وشه ی به تال کردوه، هه ندیکێ تریان باسی وشه ی پرو وشه ی ئه رکیان کردوه، ئیتر هه ر به م جۆره ..هتد.

هه رچۆنیک بیت زا راوه کان به کارهاتوه، به لام جیاوازییه که له سروشت دا هه ر زۆره، ئه مهش ریگا ده دات که مامه له له گه ل ئه م دوو جۆره دا بکریت. ئی مه ده توانین قسه له به ره ی واتای فرههنگی و واتایی ریژمانی بکهین و ئه وهش بکهینه پتوه ریک بۆ جیاکردنه وه.

له راستیدا فرههنگ په یه وهسته به لایه نیکێ ژمیردراوی سنوردار، هه ر رۆژه وشه یه کی فرههنگی نوی سه ره له ده دات، له لایه کی تره وه په یه وه ندی به هه ندی به شی داخراو هه یه وهك (ئامرازی په یه وه ندی که تارا ده یه ك داخراون). ئه م بی نه و به ر ده یه ش هه ر به ر ده وام ده بیت.

گپروگرفتی دوو م به هۆی ئه وهی که وشه یه که یه کی دیاری کراوه به ناشکرا، سه ره له ده دات بۆ نمونه:

Mappe du monde /mappemonde ئاساییه که وشه که (وشه ی یه که م) وه کو یه ك وشه باسی لیده کریت، به لام ئه م باره له گه ل وشه ی "mappe du monde" ناگوحی، هۆیه که شی بۆ ئه وه ده که ریته و که وشه ری که وتنه، واته کۆمه ل له سه ری ریک ده که ویت، ریک که وتنی زا راوه ی زمانی نووسراو و جیاوازی نیوان وشه کان ته نیا له به رکاره ییناندا یه واته "ریکه وتن"

توخمیکێ تر ده چیتته سه ر ئه و گپروگرفتانه باسیان لی وه کرا، ئه ویش ئه وه یه که هه ندی وشه روون و ناشکرانین، که چی هه ندی وشه ی تر زۆر روون و ناشکران، وشه ی روون و ناشکرا ئه و وشانه ن که به گشتی واتا کانیان به نیسه بت توخمه بنچینه یه کانیان ده ست نیشان کراوه. بۆ نمونه له وشه ی "maisoniette" که بچوو کراوه ی خانوه پاشگری "ett e" گوزارشت له

بچووک کردنه وه دهکات ئەمەش یاسایەکی گشتی نیە چونکە "tablette" بۆ میژی بچووک بەکار نایەت، کەواتە "ناکری بەئاسانی دەستنیشانی وردی بەشە گرنگەکانی وشە بکریت.

لە هەندێ وشە ی تردا کە لە توخمی پیکهینەر پیک نەهاتوون خودی وشە کە گوزارشت لەخۆی دەکات وەک میوه "fruit" و گول "fleur" و باران "pluie" ... هتد.

لە راستیدا لە دەستنیشانکردنی وشە وەک یەکهیهک بۆ شیکردنەوهی واتا کۆسپییکی تر هەیه ئەویش لە بوونی کون و بۆشاییه لە زماندا ئەمەش رامان دەکیشی بۆ درێژ دادری ئەمەش وەکو ئەو ریگایهیه کە زمانی فەرەنسی بۆ بەچکە هەندێ لە نازەلهکان بەکاری دەهێنی، کە ئەمەش ریک و پیک نییه وەک: پشیلە "chat". "فەرخە پشیلە" "chaton" و "گوجیلە" "chiot" شێر "lion" فەرخە شێر "lionceau". ئەم وشانە بەرامبەریان هەیه لە بچووک کردنه وهدا کە چی هەندێ وشە ی تر هیچ زاراوهیهکیان بۆ نازەلی بچووک نییه وەک: "البرنیق" "hippopotame" و پلینگ "leopard" و "کرکدن" یەک شاخە "lerhinoceros" بۆ بچووک کردنه وهی ئەم جۆرە وشانە دەبی پەنا بەریتە بەر درێژ دادری وەک فەرخە پلینگ "bebeleopard" ... هتد

لێرەدا دوو یەکە ی واتایمان هەیه بۆ دەبرینی راستییەک بەلام لە بارە ی ریژە ی زاراوه ی دەبرینی وەک: "هەستی بە ترس کرد" "avoiroeur" دەبینین دووچاری هەمان گروگرتی نمونە ی پیشوو دەبیتە وه. دەرئەنجام دەتوانین بڵین، ئاسان نیە بڵین وشە دەتوانی ببیتە یەکهیهکی شیتالکردنی واتایی، تەنانەت

ئەگەر واتا ئاسان و فەرەنگ ناسانیش بە ئاسانی بەکاریان هینای، بۆ گەشتن بە باسکی لەبار بۆ واتا، پێویستە هەندێ لەو بنه مایانه ی کە دەربارە ی گرو گرفته کان، کە پیشتر ناماژەیان بۆ کرا، هەلبژیرین.

۲- رسته:

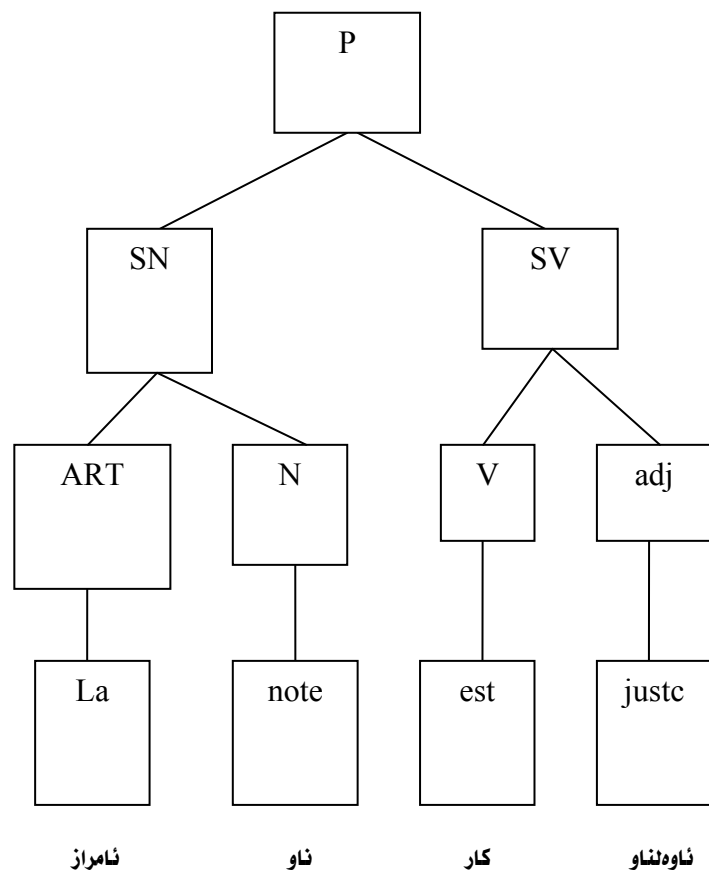
أ- رسته وەک بابەتی یەکه می واتا:

بەلای هەندێ واتاناسان، هەر وەک پیشتر دیتمان، واتا پێویستە پیش هەموو شتیەک بایەخ بە وشە بدات، کەچی هەندیکێ تر بە لایه نە وه ئەگەر واتای وشەکان گرنگی خۆی هەبیت و لە بەشەکانی تر باشتر بیت، پێویستە ئەم لیکۆلینەوانە ی دەربارە ی واتا دەکریت لەسەر ئاستی دەبرین بیت و لەگەڵیدا بگونییت.

بەواتایەکی تر ئەو شتە ی کە دەبیتە بنج لە واتادا ئەو ریگایه یە کە واتای وشەکانی تیدا ریژ دەکریت بۆ رۆنانی واتای رسته یەک. بۆ نمونە ئەگەر رسته یەکی وەک (پیاوه کە پارە ی دا بە کورە کە) وەر بگرین دەبینین لەم گوتنە چەند دانە یەکی فەرەنگی بنجی گوتنە کە مان پیک دەهینێ کە (مندا لێ کە پارە ی دا بە پیاوه کە) یە. بەلام واتای رسته ی یە کە م دووهم لیک جیاوازن، هەر وەها ئەم بۆچوونە لەسەر ئاستی رۆنانی سەر وە ی زماندا کیشە ی پە یوه ندی نیوان ریژمان و واتامان بۆ دەخاتە پروو.

ب- رۆلی واتای رسته:

لە ماوه یەکی نزیک دا تارا ده یەک، لایه نگرانی واتای رسته لە سۆنگە ی ئەوه ی کە رۆلی واتا لەسەر دۆزینە وه ی پیکهاته ی واتای گشتی گوتن

ده‌هستیت و له مانای یه‌که‌کانی فهره‌نگییه‌وه سه‌ره‌له‌ده‌دات، بو‌ثم مه‌به‌سته چون که کیشه‌که به‌ستراوه‌ته‌وه به‌تیبینی و شیکردنه‌وهی شه و گوتنانه‌ی که به‌راستی قسه‌که‌ران به‌پی‌ی کومه‌لیک یاسا ده‌ریبان ده‌برن .

له‌ماوه‌ی چند سالی‌کدا تو‌یژینه‌وه‌ی زور فراوان له‌ بواری واتا له‌لایه‌ن تو‌یژه‌رانه‌وه پیشک‌ش کراوه، وه‌کو (جبرولید کاتس فودور) " Jerrold Katzet fodor" له‌ سالی ۱۹۶۳ له‌ وتاریکدا به‌ناوی " رۆنانی تیوری واتا "The structure of semantic" ،ثم وتاره‌ش وه‌رگیرداوه بو‌زمانی فهره‌نسی له‌ سالی ۱۹۶۶-۱۹۶۷ له‌ ژیر " structure dune theroie francais semantique avec application au رۆنانی تیوری واتایی و پیاده کردنی له‌زمانی فهره‌نسیدا .

ثم تیوره چوار رۆلی بو‌تیوری واتایی داناوه:

رۆلی یه‌که‌م:

دۆزینه‌وه‌ی لیلی (ته‌م و مژ) ناریزمانی، وه‌ک بو‌نموونه بلیین: (لیسته‌که ته‌واوه (La note est juste) له‌ چوارچیوه‌ی ریزمانه‌که‌ی چۆمسکی یه‌وه رۆنانی ثم رسته‌یه به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه‌یه:

ئەوئى (كاتس و فودەر) لەم بارەدا تىيىنيان كىردوو ئەوئىيە كە تەنانەت ئەم رستەيە ئەگەر تەنيا يەك رۆنانى ھەبىت، ئەوا ديسان ئەم رستەيە رستەيە كى ئىللە، بەلام ئەم كارە جياوازە ئەگەر پەيوەندى بە نۆتى مۆسىقا يان نىشانەكانى ژمىريارىيەو ھەبىت.

زانستى و اتا سازى لە چوارچىوئى ئەم نمونەيەدا، ئىللى و نارىزماني دەدۆزىتەو.

رۆلى دووئەم:

دەست نىشانكردنى ژمارەى لىكدانەوئەكانى رستە لە رستەيە كى وەك: (لىستەكە راستە، بەلام لەگەڵ ئەوئەشا، زۆر گرانە) La note est juste mais c'est un peu trop cher. دەكەرى بۆ قسەكەر ئەم نمونەيە روون بکاتەوئەو تەم و مژىەكەى لەھەندى بەشەكانى رستەكە برەوئىنئىتەو، ئەمەش بە يارمەتى بەشەكانى تردەبى، لىرەوئە ژمارەى لىكدانەوئەكانى گونجاوى رستەكە دەست نىشان دەكەرى.

رۆلى سىيەم:

دۆزىنەوئەى نامۆكانى واتابى:

رستە وەكو " ھونەرى وئىنە بى دەنگە " بۆ قسەكەرى (فرەنكۆفونى (francofonie) ^(۱) بى گومان رستەيە كى نامۆيە (واتە ئەم رستەيە نامۆيە كى واتابى دەنوئىت) بەلام قسەكەرى بيانى لەھەموو بارىكدا

۱- قسەكەرى فرەنسى يان ئەوئى بە " مئفرنس " ناسراو.

ناگاتە ئەم راستىيە، بەپىي بۆچوونى (كاتس و فۆدور) ئەمە پەيوەندى بە تىۆرى واتابى و توانابى دۆزىنەوئەى جۆرى نامۆيەكەو ھەيە.

رۆلى چوارەم:

دورست كىردنى ھەندى رستە چ ئەو رستانە لىكدانەوئەيى بىت يا نالىكدانەوئەيى (تفسىريە ام غير تفسىريە). ھەر قسەكەرىكى فرەنكۆفونى كارامەيەكەى ھەيە بۆ رۆنانى ھەندى رستە، جا ئەو رستانە لىكدانەوئەيى بىت يا نالىكدانەوئەيى بۆ رستەيە كى تر.

بۆ نمونە وای بۆ دەچىن رستەيە كى وەك: (لىستەكە تەواو، يا تاگادارىيەكە تەواو) "La note est juste" ئەمە نامەيەكە بە خۆدە دەگرىت كە لەناو نامەكەى قسەكەردا ھەيە.

لەم رووئە لەدوای چەند سالىك توانيمان دەست نىشانى ھەندى سىمى واتابى بکەين كە تىۆرى واتابى بەھۆى ئەمانەوئە توانى پىگەو بايەخىك بەگرىنئىتەو بۆ:

- ھەرچەند راڤەى لىللى و نامۆيى و لىكدانەوئە، يان نوئى كىردنەوئەى ژمارەى لىكدانەوئە لە بارەكانى رستە زۆر بى ئەوئەندە تىۆرى واتابى بايەخ دەدات بە دەرىپىنە ھاودژەكانى وەك:

خۆشكە شوونە كىردوئەكەم شوى بە رەبەنىك كىردوئە.

- ھەرئەھە بايەخ بەپەيوەندىيەكانى نىوان دوو دەرىپىنەكە دەدات. وەك زۆرئەھە قوتابىيەكان نەياتتوانى وەلامى پرسىيارەكە بدەنەوئە تەنياھەندىكيان لە چەمكى پرسىيارەكە گەيشتن. ديسانەوئە بايەخ بە پەيوەندى گرتنەوئەيان گرمانەكانى دەدات وەك:

ئه حمهد چهند له كيباك مايلهوه؟ (Quebec)

لهوانهيه ئه حمهد بۆ ماوه بهك له كيباك مايبته هو. به بۆچوونی هه نديك،
واتا سازی ده توانی ئهم جوړه بارانه به پي ى مل كه چى، به زۆرى بۆ لوجي ك
ليكبدا ته وه، ههروه ها ده بى دوو جوړه راستى ليك جيا بكره ته وه:

- راستيه پيوسته كانى بنيات نراوه له سه ر په يوه ندى لوجي كى.

- راستيه له وانه كانى په يوه ندادار به جيهانى واقعى يه وه.

بۆ نمونه ده ليين: (هه موو زيندووه كان مردوو نين) ئه و نمونه يه بۆ راستى
لوجي كى يان راستى شيكردنه وه يه، به پي چه وانه ي گوتنى: (هه موو
زيندووه كان به خته ورن) ئه مهش ده وه ستيته سه ر راستى تيبينى كراو نه ك
ده ست نيشان كردنى دانه كانى رسته، كه به راستى رو نانى (دارشتن) ناو
ده نريت.

له و باره ي دوايى رسته كه دا ده ليين كاتي ك ئه و رسته يه له رووى رو نانه وه
راسته ئه گه ر دواى گه ران و پشك نين به دواى راستى بۆ مان ده ركه وى كه هه موو
زيندووه كان به راستى به خته ورن.

له كاتي كدا، ئه گه ر له شيكردندا پشت به م نمونه يه له شيتا ل كردن دا
به ستين كه ره زامه ندى به باوه ر بوون ده گري ته وه به وه ي كه واتاى زمانى
سروشتى مرؤقه و ده كرى ته نيا له سه ر ليكدا نه وه ي په يوه ندى نمونه ي لوجي كى
دا بنريت.

ج- سه ختى رو لى شيكردنه وه ي واتايى:

ههروه ك به رچاومان كهوت ده ست نيشان كردنى وردى مه به ست له واتاى وشه
كارتيكى ئاسان نيبه، سه ره راي ئه مهش، واتا ناسان له سه ر بابته ي يه كه مى

واتايى ري ك نه كه وتوون (واتاى وشه كان يان واتاى رسته). ئه وانه ي كه وشه يان
هه لباژاووه وهك يه كه يه كى شيكردنه وه روويه رووى چه ندين كي شه ي گه و ره
بوونه ته وه، له كاتي كدا ئه وانه ي كه بايه خيان به رسته داوه لايه نى جوړاو
جوړيان داوه ته پا ل تيؤرى واتايى.

سه ره راي ئه و كي شه چاره سه ر كراوانه، ئه وه ي كه رو لى واتايى ئالؤز ده كات
له راستيدا له وه دا يه كه زمان زؤر جار ده توانى به هؤى رسته ي پرسيا ره وه
په يوه ندى بكات يان مه به ستيك رابگه يه ني ت، ئه وه ي كه زؤر جار رسته كه به ره و
داخوازى ده بات له جياتى گواستنه وه ي هه و ال ئه مهش كارى ريژه ي فه رمانه كه
هه رگيز ناتواين بلي ن ته نيا ده بي ته ما يه ي گواستنه وه ي هه و ال.

ئهم نمونه ي ده ربرينه ش له رووى واتايى يه وه بۆ فه رمان دان به كار هاتووه "
ئهم كاردم بۆ ده گه ري نيبه وه له ما وه ي ده خوله ك؟" سه ره راي ئه مهش زؤر جار
ئيمه گوتن بۆ ئه وه ي كار له خه لكي بكه ين و قه ناعه تيان پي بكه ين به
كار ده ي نين نه ك هه ر بۆ ئا گادا ر كرد نيان.

هه ندى وشه به كار هاتووه بۆ هيج نيه به لكو بۆ ئه و كار يه گه ري به يه يه كه
له وانه يه دروستى بكات به تاي به تى له بوارى راميا رى، بۆ نمونه مامه له كردن
له گه ل يه كين له ئه ندا مانى حزبي ركه به ر "فاشى يان هاريكاري دوژمن
ده كات" كه ته نيا مه به ست سو كايه تى و ناره زايى ده ربرينه.

ده بى ئيمه چۆن له گه ل ئهم جوړه شيكردنه وه ي واتاييه هه لئس و كهوت
بكه ين يان ده بى هه لو يستمان له گه ل ئهم جوړه نمونانه دا چۆن بيت؟
گالته جارى له به كار هينانى زمان ئه مهش ده خري ته سه ر ئهم گيرو گرفتانه،
بۆ نمونه ئه گه ر به كه چه ليك بلي ن: سه رتاشه كه ت كى يه؟

زمان چۆن چاره‌سەری ئەم جۆره بەکارهێنانە زمانیانە دەکات؟

د- زمان و تیروانینی جیهان:

بۆ زیاتر قوول کردنی چەمکی "بەها" لای سۆسیڕ، لە وشەیی زمانی ئینگلیزی "تری" grape" دەکۆڵینەوە دەبنین بە واتای میوهی تازه یان تری بەکارهاتوو لە کاتیەک دا وشە "raisin" بەواتای میوژ بەکار دێت. بەلام لە زمانی فەرەنسی تەنیا یەک وشە بەکار دێت که گوزارشت لەو جۆره بداتەوه ئەوهش "raisin" ە.

زمانی ئیسپانی لاڤۆی جیاوازی نیوان ماسی زیندوو(ئەوهی کە لە ناو ئاودایە) و ئەو ماسییە کە نامادەیه بۆ بەکارهێنان دەکات ئەویش بەهۆی دوو وشە "Pescado, Pez" که ئەمەش بە پێچەوانەی زمانی فەرەنسی یە کە تەنیا یەک وشە ی هەیه بۆ ئەم مەبەستە ئەویش "Masi" "Poisson" یە. دەتوانین بڵێین زمانی فەرەنسی لەهەردوو حالەتی "raisin" و "poisson" یەك وشەیی هەیه که گوزارشت لە هەردوو جۆره دەداتەوه. بەم پێی دەتوانین بگهینە ئەو دەرئەنجامە که وشەیی فەرەنسی "خورما" "Palmier" شەست چەمک دەدات بە دەستەوه هۆیه کەش لەوهدایە کە زمانە ئەفریقیەکان شەست جۆره خورمایان هەیه.

هەمان کێشە لەگەڵ وشە "بەفر" "neige" دایە، ئەم زاراویە لە زمانی فەرەنسی دا پەيوه‌ستە بە بیریک بەلام لای ئەسکیمۆ چەندین وشە هەیه بەرامبەر بە وشەیی بەفر بۆ نمونە بەفری کەوتوو، بەفری سەر زەوی، بەفری بەستوو، بەفری تەواوە، بەفری تۆزای . . هتد ئەم کێشە سەرئەنجام بۆ وردکردنی هەندێ راستی روت لەهەر زەمانیکدا رادەکێشی ئەمەش بەگریمانە "ساڤیر

وورف "Sapir whorf" ناسراوه یان زۆر بەساکاری بە گریمانە "Whorf" دەتوانی گوزارشت لە رۆژانی زمانی سنوردار، یان پیشتر دیاریکراو بکات، که ئاراستە دەکات هەروەها تیروانینمان بۆ جیهان ریکتر دەخات.

هەندێ جار وا روودەدات کە بەکارهێنانی هەندێ وشەیی دیاریکراو ئاراستەمان دەکات یان هەلسو کەوتمان بۆ بۆچوونیک دیاریکراو دەبات، بۆ نمونە ئەو کەسانە کە لە نزیکی تانکی نەوت یان بەنزیکی کار دەکەن زیاتر خۆیان بۆ مەترسی یە کە نامادە دەکەن بە پێچەوانەیی ئەوهی کە لەسەر تانکی یەکان نووسراویت بەتالێ، دەبینین رەوشت و هەلسو کەوتیان زۆر جیاوازه لە گەڵ ئەوه کە ی پیشوو(واتە هیمن و نارامن)

ئەمەش بۆ ئەوه دەگەریتەوه کە لەسەر تانکی یەکان نووسراوه بەتالێ کە ئەمەش وا پیشان دەدات کە ترسە کە نەماوه لە کاتی کدا تانکی یە بەتالەکان ترسناکتر چونکە پرن لەهەلمی بە توانا بۆ تەقینەوه.

ئەوهی "ورف Whorf" مەبەستی بوو گشتانندیکێ زیاده رۆییە، کە بینینی جیهانی لە زمانە هیندی ئەمریکیهکان لە گەڵ بۆچوونی میلله تانی تر ناگونجیت، یان میلله تانی تر ناتوانن وەکو هیندی ئەمریکیهکان برواننە جیهان. زۆر هەلەیه واپیر بکە ئەوه کە زمانی فەرەنسی ناتوانی گوزارشت لە شیوه، یان حال، وە کاتی بەردەوامی و کاتی بەیاریدهی ناو بکات.

بەلام ئیمه هەست بە بوونی شیوه دەکەین، یان حال لەهەندێ زمانانی تر بە ئاشکرا لەگەڵ ناو دا دەبینین وە کە ئەوهی لەگەڵ کاردا بەرچاو دەکەوێت، وە کە وشەیی خانوو و کاری رۆیشتن، ئەمەش "ورف" بۆ گرنگی وشەکان دەگەریتەوه.

ئەگەر بەوردى ئەو شتائەى كە لەزمانى فەرەنسى رودەدات شىبىكەينەوہ
 ھەست بەوہ دەكەين كە پۆلى رېزمانى (ياسا) بۆ شىوہ يا ھاوبەش لەگەل
 كاردا لەھەندى لە ناوہكاندا دەدۆزىنەوہ، شىوہ يان ھال دەبىتتە نار، لەو وشەو
 دەستەواژانەى وەك: تۆ، گەنم، تازە لەدايكبوو، دەستگىران. ھەتد. ھەروہا چۆن
 دەتوانىن نكۆلى لە نىشانەى ناوى كاتى بكەين وەك:زاواى ئايندە، زاوا،
 داىكىكى لاو، داىك،..ھتد.

ھەموو شتەك وامان لى دەكات كە باوہرمان بەوہ بىت كە بىنىنى جىھان
 وەك دەر كەوتنى لەبەرچاو –تايبەتە بەزمانەكانى ھىندى ئەمريكى و
 ھەمووشيان بەنىسبەت زمانى فەرەنسى ئاسانە گەيشتن پىيان بەو جىاوازيبە
 نزيكەى كە زمانى فەرەنسى بەھۆى ھەلبژاردن لە ئاستى فەرەھەنگدا گوزارشت
 لەوہ دەدات كە زمانى " ھوبى " Le hopi" لەرىگاي پەيوەستكردنى بە
 ياساكانى زمانەكە دەرى دەپرى.

ئەگەر ئەو بابەتەمان قەبول كەرد، دەتوانىن زمانەوانىكى ھوبى "hopi" وا
 ببىنين ئەگەر زمانى فەرەنسى لەژىر رۆشنىايى زمانەكەى خۆى شىبىكاتەوہ –
 بەبى شك- بىنىنى جىھانى بەشىوہەكى زۆر نامۆ ھەلدەھىنجى، ئەوہى كە
 لىرەدا پىي دەگەين داکۆكى كەردنە لە رووداوىكى زۆر ناسراو لەبوارى
 زمانەوانىدا، ئەمەش ئەگەر ھاتوو زمان دابەشكردنىكى (كەرتى) ھەلاوئىردى
 راستىيەكان بوو.

بەشى دووہم

لىلى فەرھەنگى

بۆ دەست نىشان كەردنى يەكەيەكى فەرھەنگى، دەبى نىشانەى لىنكۆلراو
 لە واتايەك زىاترى نەبىت، يان ھەلنەگىت.

بو نمونە بۆ چارەسەر كەردنى وشەى " كورسى " بەرامبەرى دەكەين لەگەل
 ئەوشتائەى كە بۆ ھەمان مەبەست بەكار دەھىنرىت، بى شك واتايەك يان
 چەند واتايەكمان دەست دەكەوئىت كە بۆ ھەمان بوار ناگەرىتتەوہ، ھەردەبى
 واتاي " كورسى " بدۆزىنەوہ كە لەبنج و رونانىك پىكھاتوہ، يان كۆمەلە
 پارچەيەك كە پالپىشتى ئامىرىكە وەكو كورسى لووتكەى زەنگ، يان كورسى
 ئاش يان كورسى دەستار..ھتد.

لەراستىدا ئەو وشانەى كەھەلگىرى يەك واتان زۆر دەگمەن، كە پىوستە
 واتاناس ھەولتى تىگەيشتنىيان بدات، كە ئەمەش كاريكى شەستەمە.

أ- فرە واتايى و رەگەز دۆزى:

كىشەى دەست نىشانكەردنى ھەمە جۆرى واتاي وشە لەچارچىوہى زاراوہى
 رەگەز دۆزى و فرە واتاي دەوروزىنرى، فرە واتايى بەوہ دەناسرى كە ناوىكە)

دال) چندین ناو لینراو (مدلول) که په یوه نډییاڼ به یه که و هه یه گریبان ددهات، به لّام " دوال" که چندین ناو لینراوه، په یوه نډییاڼ به یه که و هه یه به (هاوپیټ و هاو دنگ) ناسراون، شه مه ش له فرههنگدا بهرچا و ده که ویت.

بؤ نمونه وشه ی نووسینگه (bureau) به هاویښ دده نریت ته گهر فرههنگساز ټیپینی شه به کات که له نیوان نووسینگه که بریتیبه یه له میټرکی کارکردن و نووسینگه وه ک شوینیک که کارمندان کاری ټیدا ده که ن، شه گهر هه ست به وه بکه یین که په یوه نډی له نیوان شه م دوو ناو لینراوانه دا هه یه ده لّین: په یوه نډی به ره گز دؤزییوه هه یه.

شه م بؤچوونه مان بؤ لّیلی فرههنگی، به م شیوه یه له فرههنگدا ده گوزریتته وه دوو وشه ی وه ک یه له واتادا (مه به ست ره گز دؤزی) یه ده بنه مایه ی بابه تی جیاواز، به پیچه وانه ی نیشانه کانی هاویښی، واته شه وه ی ناو لینراوه کانیان شتیکی هاویه شی گشتی ده یاننوټی، ناو نیشانی جیاواز پیک دین، بؤ نمونه چند لیکدانه وده یه بؤ وشه ی (مان گرتن "greve") واته وه ستان له کارکردن، و رؤخی ده ریا هه یه.

سیمای زاراوه یی بؤ چاره سه رکردنی به ټاره زوو، به نیسبه ت فرههنگسازده کان شه مه یان خسته روو که پیوه ری جیاکردنه وه له نیوان ره گز دؤزی و فره واتایی هه موو کاتیک سه رکه و تونویه.

یاسای گشتی له پیاده کردن دا شه وه یه که دارشتن پیوه ری یه کجاره کی دده اته بابه ت، هه روه ک له وشه ی "ریگا" ی فره نسسی هاتوه "rue" و "rue" رووه ک، شه م دوو وشه یه ره گیککی هاویه شییاڼ نیه چونکه وشه ی یه که م له لاتینی "ruga" وه رگپراوه و وشه ی دووه م له "rula".

به لّام وشه ی "fugue" پارچه مؤسیقا، و "fugue" به زین هه ردوو وشه که ی سه رچاوه یان وشه یه کی ټیتالی یه که "fuga" یه.

ته نانه ت گهر گریمان هیچ په یوه نډیه کی میټرووی له نیوان وشه ی "greve" به واتای رؤخی ده ریاو، "greve" به واتای وه ستان له کارکردن یان مانگرتن نه بیت هه ر واتای "greve" مانگرتن له میټرکمان ده مینیت. به هؤی شاره زایی میټرووی شه و وشه یه نه ک واتایه که ی تر که به رؤخی ده ریا هاتوه، چونکه هؤی سه ره کیه که ی بؤ شه وه ده گه ریتته وه که کریکاره بی کاره کانی پاریس له گوره پانی "greve" که ده که ویتته رؤخی روپاری سین کؤده بنه وه.

کیشه که له وه دایه که شه و وشانه ی خزمایه تی رؤنانی گریبان ددهات، وابه رچا و ده که ون که به ته وای له خؤهن.

به لّام له لایه ن پیوه ری ده برپینی روخساری به کارهیټراو (نوسین) هه نډی جار نه ک ناوه رؤک بؤ نمونه وشه ی "conte" واته ده گه ریتته وه و وشه ی "compte" به واتای ده ژمیری، هه ر دوو وشه که ره گز دؤزن.

به لّام هه نډی جار ده برپینی دوو هه یه وه ک وشه ی "dessin" وینه و "dessein" به واتای نه خشه دانان "تصمیم" که له و بارانه دا ناتوانین په یوه نډی خزمایه تی رؤنانی هه ردوو وشه که بشارینه وه.

به لّام له گه ل باری دوو ناوی وه ک یه و جیاواز له واتا، لیره دا بی گومان ناو لینراوه که ناهیلّی جیگورکی ی ناو لینراوه کان بؤ هه مان چوارچپوه یان ده ق به کاریت، بؤ نمونه به زین "fuit" و "fugue" توخیکه له و جوړه ی که یه که کانی "fuite" و "escapade" هتد ټیدا یه.

لهسهه رهوهی که "fugue" (پارچه موسیقا) بهشیکی جیاواز پیک دینیت و لهگهله وشه کانی (sonate) ناوازی موسیقا (canon) ریکخستنی دهنگی... هتد... ریزده کریت.

که دهلین: پینوسه کهم بدی، دهفته ره کهم بدی، پینوس و دهفتهه بی گومان یه کهی جیاوازن به پیچه وانهی گوتنمان: پینوسه کهم بدی، نهو پینوسه باش نانوسیت.

لیره ده بنین وشه "پینوس" لههه موو به کارهینانه کانیدا بهرامبر به وشه قهلهم جاف، قهلهم حوبر، (په ره موچه)... هتد دهه ستیت، کهواته لههه موو به کارهینانه کاندا بابه ته که هه مان یه کهی فرههنگی یه به لام کاتی که دهلین "لیکدانه وهی نهو پارچه موسیقا یه گرنه"

باشترین ناوازی موسیقا بو پارچه کانی موسیقا "هیچ گومانیک نییه که "fugue" پارچه موسیقا - وه نهوهی پیشتر باسان کرد - ناگوخی لهگهله یه کهی "fugue" لهو دوو نمونه یه خواره وه:

بهزینی نهو منداله دوو باره ده بیته وه

"Les fugues de cet enfant sont frequentes"

له کاتی بهزینی جانتاکه ی ون کرد.

ب- واتاو به کارهینان:

کیشه ی لیلی فرههنگی هه میسه له روانگی فره واتایی و ره گه زدوژی سهیر ناکریت، به لام هه نه وانه ی بایه خ به جورا و جوری واتای وشه یه که ددهن، باشترین رۆنان که نهو ریره وه بنوینی نهوه یه که: (شه له دهره وهی چوارچیوه بی واتایه)

نه مهش به ره وه نهوه مان ده بات که بلین: وشه واتاکه ی روون نابیتته وه ته نیا له به کارهینانی نه بیت، لهسهه نهو بنه مایه ده توانین بلین: واتای وشه بریتی یه له کوی به کارهینانه کانی.

بو سه لماندنی نهو بوچوونه ده توانین نمونه بهینینه وه، وهک وشه ی " میز table" نهو وشه یه له روالهت دا ساده بهرچاو ده که ویت.

نهو وشه یه واتای چی یه؟

ناتوانین دهست نیشانی واتاکه ی بکهین چونکه له دهره وهی چوارچیوه یه کی دیاریکراو دایه، نهو وشه یه ش واتای جورا و جورا هه مه پرهنگ وهرده گریت به پی ی نهو چوارچیوانه ی که تیایدا به کار دیت.

بو نمونه:-

چوارچیوهی ۱ = میزی نان خواردن Table de salle amanger.

چوارچیوهی ۲ = میزی خشته ی ماتماتیک Table de mathmatiques.

چوارچیوهی ۳ = میزی ژوری نوستن Table de unit.

چوارچیوهی ۴ = میزی کرده کان (العملیات) Table d' operation.

چوارچیوهی ۵ = میزی جولا و Table tournate.

چوارچیوهی ۶ - شه پکه داریکی لوس Table rase.

چوارچیوهی ۷ = خشته ی ته لفبا table alphabetique.

چوارچیوهی ۸ = خشته ی بابه ته کان Table matieres.

چوارچیوهی ۹ = میزی میزگرد - کویونه وه Table ronde.

چوارچیوهی ۱۰ = نامیری بیستن له ته له فون Table d' ecoute.

چوارچیوهی ۱۱ = میزی دانوستان Table negociations.

چوارچیوهی ۱۲ = خشته ی لوگاریتم Table Logarithmes.

چوارچیوهی ۱۳ = نووسینگه Table de travail.

هتد له چوار چپوهی جیاوازا.

له‌بوارې تیوړی په‌نا بردن بۆ به‌کاره‌یښان بۆ شه‌وه ده‌گه‌ریتشه‌وه که نه‌في هه‌مان له‌وانه‌یی (احتمال) یان هه‌مان له‌وانه‌کان بۆ هه‌موو واتاکان بکه‌ین، چونکه ژماره‌ی چوارچپوه‌کان که ده‌کرئ بیریان لئ بکریتشه‌وه بۆ به‌که‌یه‌کی واتایی سنورداره، سه‌ره‌رای شه‌مه‌ش هه‌ندی چوارچپوه هه‌یه که شه‌ونده‌ی واتا توانای هه‌ست پئ کردنی تیدایه.

له‌بوارې پیاده‌کردن دا به‌شی هه‌ره گه‌وره‌ی فه‌ره‌نگ ده‌که‌وئته ژئیر تیوړی به‌کاره‌یښان، شه‌مه‌ش هه‌مان شته له‌گه‌ل گه‌نجینه‌ی زمانې فه‌ره‌نسی قه‌به " فه‌ره‌نگی زمانې فه‌ره‌نسی هاوچه‌رخ " Larousse 1966 ، " Larousse 1975 " و تا راده‌یه که له‌گه‌ل فه‌ره‌نگی (Robert) له هه‌موو شه‌م بارانه‌دا جیا‌کرده‌وه‌ی واتا هه‌مه‌ جوړه‌کانی وشه‌یه‌که وه‌که رهنه‌گدانه‌یه‌که بۆ جیا‌کرده‌وه‌ی روخساری زمانې سه‌یرده‌کرئ.

روونکرده‌وه‌یه‌کی تر بۆ تیوړی به‌کاره‌یښان هه‌یه شه‌ویش جیاوازی واتایی دوو زاراه‌ی وه‌که هاو‌ده‌نگ (ته‌او)، که چوارچپوه وا پيشان ده‌دات که‌بلئین: نووکی تیژ، یان نووکی باریک، به‌لام ناتوانین بلئین پیتلوی تیژ، که‌چی ده‌لئین پیتلوی باریک. هه‌روه‌ها ده‌لئین رکابه‌ریه‌کی تیژو نالئین رکابه‌ریه‌کی باریک شه‌م نمونانه سنوری واتای وشه روون ده‌که‌نه‌وه که به‌پئ چوارچپوه‌ی به‌کاره‌یښان نه‌بیټ، ده‌ست نیشان ناکرئ.

له‌گه‌ل شه‌وه‌شدا هه‌رچه‌نده چوارچپوه رۆلئیکی له ده‌ست‌نیشان‌کردنی (بیان بارو یا شپوه‌ی نازمانی) جوړه واتای به‌که‌یه‌کی فه‌ره‌نگی هه‌یه، وا دیاره باشته مل که‌چی شه‌وه‌بین که وشه هه‌لگری چه‌ندین گریمان‌ه یا واتایه، واته، له‌چوارچپوه‌ی جیاوازی ده‌توانئ شه‌م واتایانه بداته ده‌ست.

ج- شپوه‌کانی لئلی:

شه‌و وشانه‌ی که هه‌لگری تاقه واتایه‌کن له‌زماندا زۆر ده‌گمه‌نن، زۆربه‌ی به‌که فه‌ره‌نگیه‌کان پتر له‌واتایه‌کیان هه‌یه.

کیشه‌ی لئلی فه‌ره‌نگی له‌ کوئ سه‌ره‌لده‌دات؟ لای زۆربه‌ی زمانه‌وانه‌کان لئلی له‌وه‌وه سه‌ره‌لده‌دات که وشه‌یه‌که پتر له‌یه‌که شیک‌کرده‌وه دمانای هه‌بیټ.

به‌لام به‌لای ئیمه‌وه که باوه‌رمان به‌ لئلی هه‌یه، به‌زۆری شه‌وکاته لئلی دروست ده‌بیټ که قسه‌که‌ر له هه‌ل‌بژاردنی که‌ره‌سه بۆ لئیدوان توشی گرفت ده‌بئ. کاتی کیشه‌ی هه‌ل‌بژاردن له‌ لئیدوان له‌گه‌ل گوئگرده‌ ده‌خرئته روو.

له‌راستیدا، له‌کاتی په‌یوه‌ندی زمانې دا ره‌گه‌ز دۆزی به‌نسبه‌ت قسه‌که‌ر بوونی نییه، شه‌وه‌ی که‌ده‌لئ /so/ بۆ نمونه پيشتر ده‌زانئ که مه‌به‌ستی (seau) ده‌ولک یان (sot) گیل یان (sceau) مؤه‌یه.

به‌لام به‌گوئره‌ی گوئگر یان وه‌رگر که کیشه‌ی هه‌ل‌بژاردن رووبه‌رووی ده‌بیټه‌وه، شه‌گه‌ر خۆی له‌بارئیک دیت که‌شه‌سته‌مه دووباره هه‌ل‌بژاردنه‌کان بۆ قسه‌که‌ر بگه‌ریتشه‌وه، شه‌و هه‌ل‌بژاردنه‌ی که‌ کۆتاییان به‌دانانی واتایه‌که له‌واتایه‌کی تر ده‌کات، دووباره دارشته‌نه‌وه‌ی له‌لایه‌ن گوئگره‌وه بۆ هه‌ل‌بژاردنه‌کانی قسه‌که‌ر له‌ریگای یاسا زمانیه‌کانی به‌وه ده‌بیټ.

به‌واتایه‌کی تر، ته‌نانه‌ت، شه‌گه‌ر وه‌که شتئیکی ئاسایی بۆمان ده‌رکه‌وئت ده‌بئ بزانیان که لئلی زمانې په‌یوه‌سته به‌ لیستی به‌که‌کان له‌بارئیکدا که‌کرده‌وه‌ی هیماکانی هه‌ل‌بژاردنی زمانې قورس بیټ. که‌واته پئویسته سه‌رچاوه و واتاسازی تیکه‌ل نه‌که‌ین، به‌لام شه‌م جیا‌کرده‌وه‌یه واما لئنه‌کات که باوه‌رمان به‌ پئوه‌ندی نیوان سه‌رچاوه و واتاسازی نه‌بیټ.

لهدوخی جیناو یان ناوی تایبهتی، ئه و رووداوهی که نایزاین تهویه که کی دهلی؟ چ دهلی؟ بۆکی دهلی؟ لهدهربرینیکی دهرهوهی چوارچیوهی (سیاق) و دهرهوهی شوین و پایه وه: ئه و پیتی گوت، ئه م دهربرینه هیچ لیلی لهئاستی واتادا تیدانیه، ته نیا لیلی په یوهندی بهئاستی سهراوهه وه هیه ته گهر به پچه وانه وهش بیت پیوسته ئه وه بلین که هه موو رسته یه که بکه ری (جیناوی کۆ) بیت وه (شتیکیان پی گوتین) به ته واوی لیله.

له گه ل جیناوه کاندای لیلی بۆ دهست نیشانکردنی که سه کان ده گهریته وه، به لام له گه ل وشه یه کی وه (خانوو) ئه م وشه یه په یوهندی به یه که یه کی فرههنگی لیل هیه، چونکه نازاین ئه م خانوو چه ند ژووری تیدا هیه، چه ند که س ده ژیت، له کوی یه؟.. هتد.

د- شوین و لیلی:

رای (بلوم فیلد) که سهراوهیه کی زمانه وانی رهوشتی بو، و بۆ ماوهی چل سال بالی به سهر گۆره پانی زمانه وانی ئه مریکی داگرتبو، واته له (بیسته کان تا هه شتاکان). واتای دهربرینیکی زمانی به پی ی شوینه که ی (بارودۆخ) دهست نیشان ده کریت، ئه م دهست نیشانکردنه کیشه ی رۆلی، دۆخ لهباریکی نازمانی⁽¹⁾ له لیكدانه وهی واتایی دهربرین ده ورژینی.

به لام به بۆچوونی (کاتس و فودور) "Katz et Fodor" ناکری لیكدانه وهی رسته له چوارچیوهی ژینگه ی زمانی یا کۆمه ل ئه نجام بدریت ته گهر ئه و واتایه ی نه بووی، کاتی دابراو بووی یان دوور بووی له چوارچیوه کی.

۲- دهره وهی زمانه وانی.

دهتوانین بلین دهست نیشانکردنی لیكدانه وه کانی رسته به پی ی ده وره بهر. ده بیت لیكدانه وه کان به پی ئه وه له بژاردانه بیت که به ته نیا وه ریا نی گرتوه، ئه مه ش شوین و بارودۆخ دوور ده خاته وه له چوارچیوهی زمانه وانی وه که ئه م رسته یه: (نۆته که راسته) ته گهر ئه م گوته یه له هۆلی مۆسیقا یان له چیشته خانه یه که بگوتیت، به و پییه ی که پیشتر روومان کرد وه.

پیوسته تیینی ئه وه بکه ن که به کارهینانی ئاسایی زمان (یش)، له سهختی لیكدانه وه به دوور نیه ته نیا به هه لۆیژدن نه بیت. له سهر ئه و بنه مایه ی که هه موو دهربرینیکی له جیهانیکی گوتنی تایبهت پیش که ش ده کریت، واته به پی بواریکی دیاریکراو یان چوارچیوهیه کی ناسراو دهست نیشانکراوه.

به لام هه ندی لیلی راسته قینه که له کاتی دهربرینی گوتن سه ره له دده دات که یان بۆ تینه گه یشتن و تینه گه یشتنی سروشتی نه ویستی نیوان دوو قسه کهر ده گهریته وه، یان بۆ ئاره زوویه که له سهر لیكۆلینه وهی لیلی به شیوه یه که دهستکاری وشه کان بکریت یان شوینی بیته کانی یه که می دوو وشه یان زیاتر له به کارهینانی زمانیدا بگۆریت که خاوه نی ها و اتان.

وا پیده چیت ره وانه بیت بریار له سهر چوارچیوهی زمانی و هه لۆیست و باری دهره وهی زمانه وانی که لیلی دهره ویننه وه بده ی، ئه وهی که لیلی زمانی دروستی ده کات هه ر ته نیا لیلی یه کی له وانه یی یه.

له م روانگه یه وه که نوینه ری یه کی له ئه رکه کانی تیوری واتاسازی یه، ناچار ده بین ئه و ریگایه بزاین که ده بیتته هۆی هه لبژاردنی له نیوان چه ندین واتای له بار بۆ یه که یه کی فرههنگی.

بۆچونه که ی پریتو (Prieto) شایانی ئه وه یه له سهری بوهستین.

به گویره ی (پریتو) خالی دهست پیکردنی شیکردنه وهی راسته قینه بی
زمانی ده بی له چوارچیوهی رووداوی بهرجهسته و ههستیپیکراو دابنریت: واتاو
کاری گوتن. واتابه په یوهندی کۆمه لایه تی پته و دهناسریت که ده برپر^(۳)
ده یه وی دروستی بکات.

که نه مهش نامانجی هه موو کرده یه کی گوتنه، واتا دروست کردنی
په یوهندی له نیوان (أ) ده برپر و (ب) وه رگر. بۆ نمونه بۆ دروستی کردنی
په یوهندی کۆمه لایه تی بابه تیک (أ) فه رمان له سه ر (ب) ده کات بۆ ته وهی
قه له مه که ی بۆ بگره ییتته وه، (أ) گۆ ده کات و ده رده برپیت به (بۆم
بگره ییتته وه). ثم نمونانه له نووسراوه کانی پریتو (prieto) به هیما ی دهنگی
پیش کهش کراوه.

له کرده ی گوتنی ساده دا ده بینین گوتنیک هه ندی واتا هه لده گری و وه
هه ندیکی تر لا ده بات، گریمان (ب) دوو قه له می هه یه، قه له میکی رهش
که ئیستا پی ی دنوسیت، قه له میکی سوور که له چه که جه ی میزی
تؤفیه که یدا یه.

ده بینین گوتنی (قه له مه که م بدی) که (أ- ده ری ده بری، واتا (داوای قه له می
سوور) و (داوای قه له می رهش) له یه که کاتدا هه لده گریت، ثم
گوتیهش (داواکردنی ده فته ر) دوور ده خاته وه، یان (داوای راسته) هتد به لاه
ده نی.

که واته ته مه یه رۆلی گوته له دروست کردنی واتادا، که هه ندی واتا
وه رده گریت و هه ندیکی تر وه لا ده نیت و پشت گوی ی ده خات.

به لام (پریتو) Prieto به رده وام ده بیته له سه ر برۆکه ی خوی که گوته
به ته نیا بهس نیه بۆ دروست کردنی واتا.

نه گه ر ده سه واژه ی (قه له مه که م بدی) ریگا بدات به وه رگریتی واتا کانی
وه که : داواکردنی قه له می رهش و داواکردنی قه له می سوور، لیته دا هیچ
گوتیه کی لیل نامییت، چونکه بی شک ده بی بارودۆخی روودانی گوته که
بیینه ناراه.

شوین و باری گوته کهش هه و ل ده دات و کار ده کات بۆ چه سپاندنی یه کی له
واتا له باره کان.

نه گه ر گوینگر به قه له می رهشی بنوسیبا یه و قه له می سوور له ناو
چه که جه که ی میزه که ی بوایه، وا تیده که یشته که قسه که ر داوای قه له مه
ره شه که ده کات.

هه روه ها له سه ر بۆچوونی (پریتو Prieto) هه موو رووداویکی گوتیه یی،
ده برپینی دهنگی هه ندی واتا وه رده گریت و هه ندیکی تر دوور ده خاته وه،
وه رگریش ده برپینه که ی تاییه ت به واتایه که له و واتایانه ی که هاتوه ته رخان
ده کات به پی ی بارودۆخه که ی. لیته دا ده بینین (پریتو Prieto) رۆلی شوین
که نرخی نازمانی هه یه روون کردۆته وه، یان شوین و بار ده خاته ده ره وه ی
زمانه وانی، به لام به توخیکی گرنگی روودانی گوتن یان په یوهندی زمانی
داده نیته.

۳- ده برپر- قسه که وه گوینگر ده گریته وه که بۆ هه ر دوو کیان به کار دیت.

به شی سیبهم

واتای وشه

دوو ریږه لای واتاناسه کان ههیه، ریږه وی یه کهم: دهلی رسته توخمیکی بنجی یه بو واتا، به لام وشه به شیکه، پاریکه لهم توخمه گشتی یه، واته نیمه له گشتهوه دست پی ده کهین، واته“ له رستهوه ده توانین بیگه ینی و له ریگای زانیاری واتای راسته قینه ی به شه پیکه ینه کانی نه و گشته دست نیشان بکهین. یه کی له هاندره کانی نه م بوچونه هه روهک پیشتر روونمان کردهوه: واتای رسته هه همیشه گه وره تره له نرخی واتای نه و شانیه که پیکی دهینن لیږه دا نمونه یه که دهیننیه وه: منداله که دره میک به پیاوه که ددات.

پیاوه که دره میک به منداله که ددات. ریږه وی دووه: له وه دایه که لیکنولینه وه وی واتای یه که کان به ته نیا مافی سه ره کی هه یه له لیکنولینه وه وی په یوه ندی نیوان واتای وشه کان له به کارهینان دا(واته له چوار چپوه دا، چونکه وشه ده بیته مایه ی روژانی رسته). نه و واتاناسانه ی بایه خ به رسته ده دن تیبینی نه و دیان کردوه که بابه تی واتاسازی فهره نگی پیویسته چونکه وشه کان له فهره نگه وه ورده گیرین.

بهم شیوه یه ده بینن نه م کاره به دوو ناستی شیکردنه وه وی واتایی یه وه بنده، بهم پییه پیویسته ثماژه به وه بکهین که زوری وی واتاناسه روژانیه کان بایه خیان به وشه داوه، له کاتیکدا به شیکی هه ره گه وره وی واتاناسه

بهره مهینه کان گرنگیان پیشتر به لیکنولینه وه وی رسته داوه. (بو گه یشتن به دست نیشان کردنی واتا که واتای وشه چاره سه ری ده کات).

بویه نه م به شه مان بو لیکنولینه وه وی واتای وشه ته رخان کرد، هه ره بهم شیوه ییش به شه که ی تر بو لیکنولینه وه وی رسته و اوقت ورنه مینی و سه رت نه سووړی.

زوری یه نه و نو سه رانه ی لیکنولینه وه دیان له سه ر کراوه به واتاساز له گروهی روژانکار پییه کان(به تاییه تی نه و رو پییه کان) داده نرین.

أ- کیلگه ی واتایی:

۱- گرمانه ی تریر (Trier):

کوکردنه وه و دارشتنی بیره کان به شیوه یه کی پته و بو (جوست تریر jost trier) ی نه لمانی ده گه ریته وه که گرمانه که ی له سه رده می خوی (نزیکه ی ۱۹۳۰) سه رکه وتنی به ده دست هیسابو که گه لاله ی کردوه و له ریبازیک یان پروگرامیک دایرپشتوه ، ده کری بهم شیوه یه کورتنی بکهینه وه: - کوی گوتنه کانی زمانیکی دیاریکراوه ده بیته له سه ر بنه مای زنجیره یه که له کومه له وشه یه که یان (کیلگه ی فهره نگی) بنیات نرابی هه ر کومه له یه که روو به ریکی دیاریکراو له ناستی چه مکه کان(کیلگه ی بوچوونه کان) ده گریته وه، سه ره رای نه مه ش هه ر کیلگه یه که له م کیلگانه چ فهره نگی بیته چ بوچوون له زنجیره یه که له یه که ی ته نیشته یه که وه کو به ردی فسیفساء وایه پیکه اتوه.

(تریر) وای بۆ دهچی بۆچوونه کافمان هه موو راستیه کان داده پۆشیت به وهی که ههر گۆرانکاریه که له بۆچوونه کان ده بیته هوی گۆرانکاری له سنوری بۆچوونی خه لکانی تره وه.

ئه گهر ههر کیشه یه که له کیلگه یه که له کیلگه فهره نگیه کان هه بیته، یا ههر گۆرانیک له ئاستی چه مکه کان رووبدات له سه ر ئاستی ئه و وشانه ی که ده ریان ده برین ره نگ ده داته وه واته وشه کان و چه مکه کان په یوه ندیان گۆرینه وه یه .

تریر "Trier" له کتیه که یدا: (یه که کانی ئه لمانی له پیوه ری بۆچوونی درک پی کردن) (Le vo cabulaire allemand dans le secteur conceptuel) له م کتیه دا له کیلگه ی بۆچوونی زیره کی له زمانی ئه لمانی له سه رده می کۆن و ناوه ند له لای نووسه ره سوفیگه ره کانی سه ده ی سیژده و چوارده ی کۆلیوه ته وه .

"تریر" وا پیشان ده دات که یه که ی درک پی کردن کۆمه له یه کی ریک و پیک وه توخمه کانیان وه ک سیسته می فسيفسا عیه که ده گرنه وه وه و پته ون، لیکۆلینه وه کانی " تریر " سوود به زانیاری رۆنانی یه که کان له ماوه یه کی دیاریکراو ده گه یه نی، به لام هه ندی سه ختی ده نوینی، چونکه بواره که ی له و بواره ی که په یوه ندی به بیرکردنه وه وه هه یه په نگه ی خواردۆته وه ئه رکی جیاکه ره وه ش له ده ره وه ی ئه م دا وه ک پیوست نیه، به ده برینیکی تر ده لپین: له بواری فیزیای و به رجسته یی هه موو شتیک به ره وه ئه و باوه ره مان ده بات که پیچه وانه ی ئه وه ی له فسيفسا عا ده یببین چه ندین زاواوه ی زۆرو تیکچرژاو هه یه .

سه ره رای ئه وه ی که لیکۆلینه وه کانی " تریر " له بۆچوون و چه مکه کانه وه سه ره هله دات به لام هه یچ گرنگی یه که به و گۆرانکاریانه نادات که له لایه نی ده نگه ی و واتایی به دریزایی رۆزگار کاریگه رن به سه رزمان به کورتی: ئه و رینگایه ی که به کارهاتوه زیاتر سوودی خه ملاندنی هه یه له وه ی که زانستی بیته، چونکه توێژه ر پشتی به هه یچ پیوه ریکی دیاریکراو نه به ستوه که وای لیکات وشه کان له کیلگه ی دیاریکراو دا پۆل بکات.

۲- کیشه ی ده ستنیشانکردن:

هه رچی بووه و ده بیته، ئه و گریمانه ی سیسته می ناو لپنراوه کان له کیلگه ی واتایی دا به هه نگاوکی گه ره لای واتاناسه کان داده نریت. باشتر وایه لای قۆناغه کانی توێژینه وه ی واتایی ئه م ئه و نه یه هه لۆهسته یه که بکه یین.

له لیکۆلینه وه ی کیلگه ی واتایی دا کیشه یه کی سه خت له سی ئاستدا ده رده که ویت ئه ویش کیشه ی ده ستنیشانکردنه .

- ده ست نیشانکردنی کیلگه ی واتایی.
- ده ست نیشانکردنی ئه و یه کانه ی که به شیک له کیلگه که پیک دپین.
- ده ست نیشانکردنی کیلگه کان له نیوان خۆیاندا.

أ- ده ست نیشانکردنی کیلگه ی واتایی:

بۆ ئه وه ی باش له مه به ستی ده ستنیشانکردنی کیلگه ی واتایی بگه یین، به خه یال خۆمان له جیگای واتاناس داده نیین کاتی که بابه تیک وه رده گرین، توێژه ره کان تیبینی ئه وه یان کردوه که چۆن واتاناس هه لسو که وت ده کات.

واتاناس پشت به و گریمانیه ده به ستیت که به هۆیهوه رۆزانی بناغهی واتایی له سهر کۆکردنهوهی یه کگرتووی بناغه کان بنیات ده نریت. برپاری یه که می وه گریراو نامانجی خۆی ده بیته له بواری توپژینهوه که بۆ نمونه، نایا لیکۆلینهوه که په یوه ندی به بواری فهره نگی رنگی رووه که کان ده بیته، یان په یوه ندی به لیکۆلینهوهی خزمایه تی مه عریفی هۆکاره کانی گواستنهوه؟ ... هتد

وه لّام دانهوهی ئەم دوو پرسیاره له وانیه به بۆ ریککه وتن یان به ریکه وت (صدفه) بگه ریتتهوه زیاتر له وهی که بۆ که سایه تی توپژهر.

ب- دهست نیشانکردنی یه که کان:

بواری ههلبژیراو بۆ لیکۆلینهوه په یوه ندی به دهست نیشانکردنی یه که کانی فهره نگی یه وه ههیه، ئەو پیوه وهی که بۆ دهست نیشانکردن به کار دیت چی یه؟ گریمان بۆ نمونه ئەو بواری که پیاده ده کریت بواری کیلگهی واتایی وشه ی (کورسی) "siege" یه له زمانی فهره نسی دا، به پێی ی ههر پیوه ریک ده توانین ههر وشه یه که له م وشانه ی خواره وه ریز بکه یین یان لایان به یین:

براده ریک کی دلّسۆز- ناراسته و خۆ- کورسی عاج- شوان- کورسی گه و ره و ته نیشته بهرز- به له م- کورسی باخچه .- ته خته ی ئۆفیس... هتد

دهسته واژه ی " براده ریک کی دلّسۆز" په یوه ندی به یه که یه کی فهره نگی هه یه که به هیچ شیوه یه که ناچیتته ناو ئەو کیلگه یه ی که مه به سته چونکه په یوه ندی به که سانیکه وه هه یه.

نایا ئەمه ئەوه ده گه یه نی که ئیمه ته نیا ده ست به و وشانه وه ده گرین که واتای کورسی ده ده ن؟

له و بارانه دا ده بی ئیمه کورسی عاج به لاوه بنیین. نایا کیلگهی واتایی کورسی له زمانی فهره نسی له فهره نسادا یه کسانه له گه ل کیلگهی واتایی کورسی له زمانی فهره نسی له کیباک (Quebec)؟

ئه گه به ختمان بگریتته وه له و رۆژانه له فهره نسا له و ماوه یه دا بۆ دۆزینه وه ی ژماره یه کی زۆری کورسی گه و ره ی به ده سک و بهرز، یا ته ختی خه وتنی پشوری نیوه رۆیان ئەمه ئەوه ناگه یه نی که هه موو ئەم جۆرانه له کیباک دا ده ست ده که ویت، به م جۆره نه بوونی ئەم جۆره کورسیانه وا ده کات که ژماره یه کی زۆر که می خه لکی کیباک ئەم وشه و زاراوانه ی په یوه سته به م جۆره کورسیانه بزائن. ده بی چ بکه یین له باری دا هینانی شتی نو ی دا، ئەو شته ی که ده توانین له سه ری دا بنیشین؟

بۆ نمونه کاتیک له بازاردا جۆرێک له کورسی ده رده که ویت که به دیوار هه لده واسریت یان له سه ریا ده له ریتته وه هه ندی یه که ی وه ک کورسی له ریو، کورسی هه لّواسراو... هتد. سه ره ه لّده دات، ئەم یه کانه ش له دوکان و شوینی تایبه ت به که لۆ په لی ناو مال به کار دیت.

سه ره پای ئەم دابه ش بوونه ی زمانی تایبه ت به هه مان یه که کان: " کورسی هه لّواسراو" نایا ئەو کورسییه یه که هه لّیده واسین یان کورسی هه لّواسراوه؟ ئەم پرسیاره گرنگی خۆی هه یه چونکه ریتته ی کورسی یه کان له زمانی فهره نسی دا تایبه ته به یه که کانی ناوه ندی لیک دراو یان پیکه اتوو به یارمه تی وشه ی " کورسی" کورسی ئۆفیس، کورسی باخچه، کورسی

شیرخۆره، کورسی دريژ، کورسی چه ماوه کورسی له رينو، کورسی پيچراو، کورسی بهرز، کورسی کاره بایي..هتد.

ئهمه سه باره ت به يه کهي "کورسی" بو هه مان شت له سه ر دهسته واژدهي پيکهاتوو له "کورسی" کورسی شيره خۆر، کورسی ماتۆر پيساده ده کریت، ..هتد. ههروهها تهختی جولاو، تهختی تيبی مؤسیقا..هتد.

به هه مان شيوهی له گه ل وشه ی "مقعد" کوشن، کوشنی بيستان، کوشنی پيانۆ، کوشنی مه یخانه ..هتد.

پيوسته ليژدها ئه وه به بير خۆمان بهينيينه وه که هه لباژاردنی يه که يه کی دياریکراو له وانه يه بو پيکهاتنان له کيلگه يه کی واتايی پيشووی که باس مان ليوه کرد بيیت.

ئه وهی په يوه ندی به هاويژ يان ره گه ز دۆزیه وه هه يه يه که ی پاريزراوه، بو هه لا ويزدنی کيلگه ی کورسی بو نمونه چه ندين جۆری واتايی کورسی "siege" درده که ویت.

کورسی کۆمه لایه تی	siege social
کورسی فه رمانه روا	Siege d'un tribunal
کورسی پيغه مبه رایه تی	siege apostolique
فه رمانی شار	siege d une ville
باری ئابلقه	un elate de siege

ج- دهست نیشانکردنی کيلگه که کان له ناوخۆياندا:

گریمان ئيمه چه ند کيلگه يه کی واتاييمان ريک خست، ليژدها ئيمه رووبه رووی کيشه ی په يوه ندی چه ند کيلگه يه کی له نيۆ خۆياندا ده بينه وه، به واتايه کی تر ده ئين: راده و پله ی چوونه ناو يه کی کيلگه کان (ئه گه ر چوونه ناو يه کی هه بيیت).

له کاتی لاربوونی يه که کان يان چه نده؟

له سه ر وته و ده رپرينی (تريير) يه که ی فه ره نگی زمانیکي دياریکراو وه کو زنجيره يه کی کيلگه هاوسيان سهر هه لده دات بي ئه وه ی هيج کونو که له بهر يا چوونه ناويک هه بيیت وه ک فسيفسا له گه ل ئه وه شا کيشه که هه ر ده مي نيته وه.

۳- بوچوون:

شیکردنه وه له ناو کيلگه ی واتاييدا چاکه که ی بو (تريير) ده گه ریتسه وه، به لام چه ند ساليکه فه يله سوف (جیل جاستون فرانجی) ((Gilles Gaston Granger)) له سه ر زۆربه ی ليکۆلینه وه کانی ئيستتا کيلگه ی واتايی له کتیبه که ی دا به ناوی " چه ند هه ول دانتيک له " بواری فه لسه فه ی شيواز " سه لماندوويه تی. "Essai d'une philosophie dustgle 1968" له روانگه ی " فرانجی" بو نمونه ناكري به ته نياو داپراوی يه که ی خانوو باس بکه ين ههروهک " مؤنان" ^(۴) به م شيوه يه باس ده کات و شیده کاته وه،

۴- مه به ست جورج مؤنان George Monunin خاوه نی کتیبی کيلگه کانی زمانه وانی يه.

به لّام ده بېّ يه كه ي فهرهنگي له ريز چوند بچوونيكی جياوازه وه سهير بكریت
 وهك: له رووی بيناسازی يه وه، له رووی نيشته جيّ بوونه وه، له رووی هونه ري
 بيناسازی يه وه... هتد.

هه نديّ وشه پتر له يه ك كيلگه ي واتايان هه يه، واته له يه ك كاتدا له
 چوند كيلگه يه كدا هه ن وهك وشه ي "مانگا" كه ده كړيّ بخریته ريزی كيلگه ي
 واتايی ناژله چوارپيّ يه كان واته له گه لّ به راز، شير، پشيله... هتد" پوليّ
 بكریت.

له هه مان كاتدا ده كړيّ له گه لّ ناژله كاويژكه ره كان دابنريت. وهك:
 زه پافه و حوشترو مهر... هتد. ههروه ها له كومه له ي ناژله ماليه كانه واته له
 پوليّ "مهر"، نه سپ، مريشك... هتد" داده نريت سه ره اي چندين پوليّني تر.
 بو دوزينه وه ي ري كخستنه جياكاني هه مان كومه له يه كه كان" فرانجي"
 رووی له ري گاي دابه شكردي هاريس "Harris" كرد، به لّام به داخه وه جه ختي
 له سه ره به كارهيّ ناني هه ست پي كراوی شي كرده وه ي دابه شكردي هاريس نه كرد
 ههروه ها له سه ره پي وه ري ده ست نيشان كردن نه رويي كه كرؤكي ليكولينه وه يه،
 به لّام له گه لّ نه وه شا ره سه نايه تي خستنه روو بو "فرانجي" ده مي نيّ ته وه كه
 شايانه به رچاو بگيريت.

ب- په يوه ندي يه كاني واتا:

سه ره پاي بايه خ دان به په يوه ندي نيوان وشه كان له ناو كيلگه ي واتايي
 دياريكراودا، واتا ساز داواي ليّ ده كريت چاره سه ري هه نديّ نمونه ي په يوه ندي

نيوان يه كه ي دياريكراو بكات، ليّ ره دا هه ولّ ده دهين دوو نمونه ي تاييه ت به
 په يوه ندي واتايي وه ربرگريّ شه ويش هاو واتاو گرته وه يه.

١- هاو واتا: به واتايه كي فراوان، شه و شانه ي كه جياوازن له روخسار و
 دهربرين دا و وهك يه كن له رووی واتاوه.

شه مه شه شه واتايه يه كه دراوته هاو واتا له فهرهنگه تاييه تيه كاندا.
 به هه مان شي وه و چه مك واده زانين ليستي وشه هاو واتاكان ده بيّ تا راده يه ك
 دريژ بيّ ت، چونكه كه متر له په نجا زاراوه نادوزينه وه كه بيّ ته هاو واتا بو
 وشه يه كي وهك:

prendre	وه ري گرت
saisir	گرتي
empoigner	ده ستي كه وت
attraper	هه ليّ گرت ه وه
capturer	ده ستي به سه ره داگرت، گيرا

له فهرهنگي تاييه تي وشه هاو واتاكاني بناك "Benac" كاره كه
 په يوه سته به و شانه ي تواناي گورپينه وه يان له نيوان خوياندا هه يه.

واته له وانه يه وشه يه ك شويني وشه يه كي تر له دهربريني كدا بگريت.
 له واتا سازيدا روده كه يه پيناسه يه كي ته سك و سنوردار بو هاو واتا كه
 بريتي يه له : شه و شانه ي كه له هه موو چوارچيوه به كارهيّ نانيك دا ده توانين
 بيان گورپينه وه يان له بر ي يه كتر به كاريان به ينين، ناي ا هيچ دوو وشه ي وا هه يه
 كه تواناي گورپينه وه يان هه بيّ ت و هه مان واتا هه لّ بگرن له هه موو
 به كارهيّ نانه كاندا؟

زۆر كەمن ئەوانەى باوەرپان بە بوونى ھا واتاى راستەقىنە ھەبىت، بۆ
 نمونە ئەگەر ئەم دوو وشە فەرەنسى يە ۋەربگرين گوندۆرەى سوور
 "Pasteque" كالهكى سوور "Melon d' eau" دەبىنين ۋەكو يەك بۆ
 ھەمان واتا بەكارھاتوون، بەلام دەتوانين بلىين ھا واتاى تەواون؟ لەراستيدا
 ئەگەر دوو وشەى " melond'eau،Pasteque " جىگای يەكتر بگرن
 لەھەموو بەكارھىنەزمانىيەكان دا ئەوا ھەريەكە دەبى تايبەت بە شىۋازەنىكى
 زمانى فەرەنسى بىت.

لە ناوچەى كىباك "Le melond'eau" بە زۆرى بەكاردىت بەلام وشەى
 "Pasteque" زۆربەى خەلكى كىباك نايزانن ئەمەش لەسەر ژمارە (۷۰)
 ھەفتادا پىساده دەكرىت، دوو وشەى Soixante dix، Septante بۆ
 ھەمان ژمارە بەكاردىت ۋە دەتوانين لە برى يەكتر بەكارپان بەبىنين لەھەموو
 بەكارھىنانەكاندا يان لەچوارچىۋەى زمانەكەدا.
 بەكارھىنانى "Septante" بۆ دىيالىكتىكى فەرەنسى دەگەرئىتەۋە ئەو
 وشەيش "Septante" لە بەلجىكا بەكار دەھىنرىت ۋە فەرەنساۋ كىباك
 بەكارنايەت.

ئەگەر بايەخ بە جياكردنەۋەى زمان ۋە دىيالىكت نەدەين لە ھاو واتاييدا،
 لەم بارەدا دەبى وشەى ھەفتاى ئىنگلىزى "seventy" بە ھاو واتاى
 "Septante" ۋە "Soixante dix" داينين.

ئەگەر لەبوارى وشەى فەرەنسى كىباكى " بىيىنەۋە، دەبىن ھەندى وشە
 ھەن كە جياوازيان بەپىي ناوچەو شوين دەگۆرپت، بەلام لەھەمان كاتدا بۆ يەك
 شت بەكاردەھىنرىن، يان يەك راستى دەردەخەن، بۆ نمونە وشەيەكى ناسراو

ھەيە "bouilloire" بويلەر ئەو شتەى كە ئاۋى تىدا گەرم دەكرىت، لەناوچەى
 مۆنترىيال بە "Canard" ۋە لە ناوچەى كىباك ۋە سى ناوچەى تر بە "bombe"
 نا ۋەدەبرىت، لەھەندى بارى تردا وشە ھاو واتاكان كە ھاواتاييان دىيارە دەبى
 بەرچاۋين لەئاستى تۆمارگەى زمانى بەكارھىتراۋ، بۆ نمونە لە زمانى فەرەنسى
 مىللى "كىباك" ھەندى دەبرپىن ۋەك ئەۋەى خوارەۋە دەبىنين.

سەرەتانيكى كۆنى كرى cancer il'st achete un vicux ،
 خەنزىرەيەكى كرى une minoue .

ئەو دوو رستەيە پەيوەستن بە بەكارھىنانىكى ناسراۋە بۆ رستەيەكى ۋەك:
 ئۆتۆمبىللىكى كۆنى كرى.

لەم بارەدا ناچارين تىيىنى جياۋازى نيوان تۆمارگەى زمان بەكەين كە
 زۆر سەختە لەۋەى كە جياۋازى جوگرافى نيوان دىيالىكتە جياۋازەكان لەكاتى
 گەت ۋە كۆكردندا بچەسپىنين چونكە زۆر دەگەمەنە گۆرانكارى لە دىيالىكتدا
 ھەبىت. لە كاتىكدا گۆران لەتۆمارگەدا ۋەردەگىرى ۋە لەبارە.

ۋەك پىۋەرىك بۆ جياكردنەۋەى نيوان دوو زاراۋە يان وشە كەۋەك ھاو واتا
 بەرچاۋ دەكەون، ھەندىك پەنايان بۆ جياكردنەۋەى واتاى ھەست پىكراۋ واتاى
 درك پى كراۋ برد، لەزمانى ئىنگلىزىدا بۆنمونه ئامازە بە بارى دوو ۋەشەى
 "Liberty" ۋە "freedom" ئازداى دەكرىت كە لە ئاستى درك پىكردندا
 ھاو واتان بەلام لە ئاستى ھەست پىكردندا ھاو واتانين. ھەرۋەھا دەتوانين
 لەزمانى فەرەنسى دا نمونەيەك ۋەك ئەمى پىشوو بەيىنەۋە كەئەۋىش وشەى
 دىموكراتى يە "democratie" كە چەند نرخیكى جياۋاز ھەلدەگرىت ۋە بەپى
 ى بەكارھىنانى لای دانيشتوانى ۋلاتە سەرمايەدارەكان واتاى

به کارهینانه که ی تی دهگهیشتری، یان به کارهینانی له لایهن دانیشتیوانی
ئوردوگای ئیشتیراکی واتاکه ی لیکنده دریتته وه.

به لام جیا کردنه وهی واتای درک پی کراو (مهعریفی) و واتای ههستی (شعوری) دووره له وهی بلیین له سه ر بنه مای جیاوازی به شی یان که رتی بنیات
نرابیت.

زاراوهی ههستی (شعوری) وا پینده چیت وه کو جوړیککی تیکه لاو له و
توخمانه ی په یوه ندیان به جوړ یان تو مارگه ی زمانی به کارهاتوه زیاتر له وهی
په یوه ندی به باری کومه لایه تی یان روشنیبری دربرینه وه هه بیت.

له باری زاراوهی زانستی و میلی دا ده توانین هه ندیک وشه ی هاو واتای
ته واو بدوژینه وه ههروه که درده که ویت- بو نمونه کلورییدی سوڈیوم هیمای
کیمیای یه بو خو ی به لام کومه لیک زاراوهی تر هه ن ده کری له کاتی
به کارهینان دا جیاوازیان بکریت بو نمونه، کاتی له سه ر میزی نان خواردن
داین نالیین کلورییدی سوڈیوم بدی به لکو ده لئین خوییه که م بدی به پیچه وانه ی
ئه وهی که له تاقیگه رووده ات.

که واته ده توانین بلیین لیږده هاو واتای راسته قینه مان نییه.

به کورتی ته گه ر بو چه سپاندنی هاو واتا پشتمان به پیوه ره که مان به ست
که توانای وشه هاو واتایه کان و گوړینه وه یان له هه موو چوارچیه وه کی
زمانیدا ته وسا بو مان درده که ویت که هاو واتای ته واو نیه یان زور ده گمه نه
ته گه ر هه بیت.

ده کری هاو شیوه یی یان په یوه ندی دیالیکته کان بخریته سه ر ته م پیوه ره،
ههروه ها ده بی ره چاوی بارودو خیش بکریت (چونکه ئه وه ندیه که سروشتی یه

ئه وه ندیه دووباره کومه لایه تی و روشنیبری یه بی گومان له کو تاییدا ده بی
تییینی ئه وه بکه یین که زور قورسه دوو وشه ی هاو واتای ته واو بدوژینه و.

خودی هاو واتای ته واویش زور گرنه نیه چونکه په یوه سته به لایه نیکی
زمانی، چاره سه ر کردنی بی سووده چونکه به پیچه وانه ی یاساکانی ئابووری
زمان ده روات.

ههروه ها ده توانین هزری ئه و باره بکه یین که دوو وشه ی هاو واتای ته واوی
تیدا روو ده ات، ته مهش له سه ر دوو وشه ی ته خت "divan" و ته خت "
sofa" له به ر کارهینانی ئیستادا له کیبک که یه کیک له به کارهینانه کان
هه ره شه ی له ناو چوونی لی ده کریت.

۲- گرتنه وه (الاشتمال):

جون لاینز "John Lyons" وای بو ده چی که یه کیک له په یوه ندیه
سه ره کیه کانی واتا له رو نانی یه که کاندایا پیوژنیمیه^(۵)
"I'hyponymie" ته م زاراوه یه ش به پیی پیوه ری زاراوه ی هاو واتا و دژ واتا
دوژرایه وه، ته مهش به واتای گرتنه وه به کارهاتوه، بو نمونه واتای وشه
وه نه وشه یی رهنگی سوریش ده گریته وه ههروه ها وشه ی موړ گویشی به خو وه
ده گریت، یان گویش ده گریته وه که واته زاراوه ی هاپیونیمی واته گرتنه وه
په یوه سته به په یوه ندی واتای به شی دیاریکراو له ناو واتای گشتی دا.

۵- مه به ست له په یوه ندی گرتنه وه ی پیاده کراره له سه ر ناولیتراره کان یه که ی فره هه نگییه
که ته مهش په یوه سته به لوجیککی پؤل کردن hyponymie

ئەگەر كۆمەلىك يەكەمان ھەبىت يەك واتاي گشتى بيانگىتتە ھەوسا دەتوانىن بلىين ئەم يەكانە "كۆھايپونىم" ن "Cohyponymes"^(۷) ھەروەك لەرەنگە كاندا: مۆرى سورباو رەنگى ژەنگى.. ھتد، ئەمانە ھاوبەشى رەنگى سورن ھەروەھا وەنە ھەشەو گولەباخ و كۆلىك.. ھتد ئەمانەش ھاوبەشى گولن. ئەو ھەيەتە كە پەيوەندى بەرەنگى سوور و گولەو ھەيە ھەر يەكەك لەم وشانە بە واتايەكى سەرتاپايى گرتنەو "Superodones"^(۸) دادەنرەت، ئەمەش بەھۆى سەرتاپايى و گرتنەو ھەر يەكەيانە.

ئەو ھەيەتە كە پىويستە لەچەمكى (ئىپونىمى) بکۆلرەتتەو لەو دەايە كەرۆلى ئەم بابەتە لەزمانە سروشتى يەكاندا بېھتەرترە لەو ھەيەتە كە لەگەل ياسا پۆل كەردنە زانستىيە كاندا ھەيە ھەروەك لەگەل زانستى زىندەو ھەرزانى و روو ھەك زانى دا بەدى دەكرەت.

لەگوتنى ئاسايىدا واتە گوتنى رەمەكى خەلگ چەندىن خانەي بەتال ھەيە، بۆ نمونە لەزمانى فەرەنسى دا واتايەكى سەرتاپايى نى يە ھەموو ئەو وشانە بگىتتەو كە بە واتاي نامىر دىت وەك ئەو ھەيەتە بۆ بەسەر ھەلگەران و سەرکەوتن وەك كورسى و پەيژە بەكار دىت.

لاينز (Lyons) وای بۆ دەچى كە لەنىوان رىكخستنى زنجىرەيەكى يەك بەدوا يەك ھاتن يەكەكانى زمان- بەھۆى پەيوەندى (ئىپونىمى) رۆنانى رۆشنىبىرى دەبىتتە توخىكى گىرنگ كە زمان بەھۆيەو دەچىتتە بواری دەمەتەقى و لىكۆلىنەو ھەك دامەزراندن و رەوشتەكان و زانىنى ناسىنەو ھەيە

۶- cohyponyme يەك واتاي سەرتاپايى ھاوبەشى ناوتىك.

۷- superodones ، واتاي گشتى، وشەي ھاوبەش.

جىھانى كە بە پىرى رۆشنىبىرى جىاوازی گۆراو لە رۆشنىبىرىيەك بۆ يەكىكى تر دەگۆرەت ھەروەھا پۆل كەردىش جىاواز دەبىت لە زمانىكەو بۆ زمانىكى تر.

۳- پەيوەندىيەكانى تى واتا:

لە كۆتايىدا ئاماژە بەو دەكەين كە لاينز "Lyons" گەشەي بەھەندى نمونەي پەيوەندى واتايى بنجى كەردو ھەكە ناتوانىن بەدرىژى لەم سواردەدا باسيان بگەين. لەو پەيوەندىيانە پەيوەندى دژ يەكە بۆ نمونە ئەگەر كراسىك رەنگەكەي سووربىت پىويست بە وە ناكات بلىين سەوز نىە، ھەروەھا ئاماژەي بەسى جۆرە دژيەكى كەردو ھە.

- دژيەكى تەواو يان بەھىز وەك: رەبەن و خىزاندار، نىرو مى.

- دژيەكى پلەدار وەك: گەورەو بچوك.

- دژيەكى گۆرپنەو ھەك: كرى و فرۆشتى.

ج- شىكردنەو ھەي پىكھاتەكان:^(۸)

شىكردنەو ھەي پىكھاتەيى - لە بابەتەكەي دا - پىشت بە لىكۆلىنەو ھەي ناو ھەي واتايى وشەكان لەدەرەو ھەي بەكارھىنان ياخود چوارچىو ھەبەستىت. واتە بايەخ بە لىكۆلىنەو ھەي توخەكان يان پىكھىنە واتايەكانى يەكەيەكى زمانى دەدات، ھەروەھا پەيوەستە بە زانىنى چۆنىەتى لىكدانى وشەكان لە نىو

۸- * Analyse componentielle ھەروەھا بە شىكردنەو ھەي واتايى و شىكردنەو ھەي

چەمكى ناوبراو ھە.

خۆياندا (لهسهرهتاي دروست بووني ناوهوياندا) . ههروهها دهتوانين ئاماژه به شيكردنهوهي واتايي بدهين چونكه بابتهتي ليكۆلينهوهي لهم جۆرهين. زۆربهي ئەم شيكردنهوانه له زانستى دهنگسازى زمان ههلينجارهو وهگراره، چونكه پهيوهسته به پياده كردنى ريگاكانى گۆرينهوهي سهر واتا كه دهبيتته مايهه سهرههلدانى فۆنيمهكان⁽⁹⁾ يان دانه بچووكهكانى دهبرين.

بۆ نمونه (p) جياوازه له (b) له برگهيهكى وهك po – bo ههروهها (b) له چهند سيمايهكى دهنكى لهبار پيکهاتوه وهك دهنكى ليوى- دهنگدار، لهريو ، زارى.

ئهم نمونهيهش لهسهر مۆرفيم⁽¹⁰⁾ يان مۆنيم⁽¹¹⁾ ي دابراو پيادهدهكړى، وهك وشهه ئهسپ كه له بهيهكهوه هاتنى واتايي تهباو پهيوهنديدار به بابتهتي وهك: ئهسپ+ مى پيکهاتوه.

9- فۆتيم- دانهيهكى دهنكى بچووكه
10- مۆرفيم- دانهيهكى رۆنانى بچووكه
11- مينوم - دانهيهكى زمانى بچووكه.

1- سهراوه:

لهوهولانهي كه به نموويهكى شيكردنهوهي دابهشى دادهنريت تهويه كه جهخت لهسهر دهست نيشانكردنى هيله واتاييهكانى پهيوهنديدار به بابتهكه دهكات، يان سيمايهيه كه زمانيهكان لهگهله دهرخستنى تاييهتمهندى هاويهشى بابتهتهكان كه بهيهك ناو ناسراوه، تهويش لهريگاى تيبينى كردنى راستهوخۆ. لهبارى شته فيزياوى به ههست پيكرارهكانهوه، بۆ نمونه ئهه پينج هيله پهيوهنداره راستهوخويهى واتايي بهكهى "كورسى" بهم شيوهيه دهبيت.

- پشتى ههيه
- قاچى ههيه
- بۆيهك كهسه
- بۆ دانيشتنه
- كهرهسهى پتهو له پيکهاتهى دا ههيه.

ههموو ئهه شتانهى بهناوى كورسى ناو نراون ئەم سميانهيان تيدا بهدى دهكريت.

بۆ روونكردنهوهي ئەم ريگايه نمونهيهك وهردهگرين.
(برنارد بوتيه "Bernard Pottier 1963" ئەم پينج يهكانهه ههلبزاردوه كه تاييهتن به جۆرى كورسى له زمانى فهرهئسى دا.

كورسيهكى بى دهسك و بى پشت	tabouret
كورسى به دوو دهسك	fauteuil
كورسى	chaise
تهخت يا قهنهفه	canapé
باليفيكي بچووك پشتى پيبدريت	pouf

مه‌به‌ست له دانانی لیستیکی پیناسه نییه بۆ ئەم شتانه، بە‌ئێ‌کو بۆ ئەوهی پیناسه‌یه‌کی روخساری (فیزیای) بۆ دا‌ب‌ه‌ز‌ر‌یت، دوا‌ی ئە‌مه له روانگه‌ی پ‌ی‌ودانگه‌ی ئە‌و وه‌لامانه‌ی که ده‌ستمان ده‌که‌وت.

به‌یارمه‌تی پرسیاره له‌باره‌کان ده‌توانین وه‌لامی پ‌ۆ‌زه‌تی‌ف پ‌ار‌یز‌ین ئە‌و سیف‌ه‌تانه‌ش که پ‌ار‌یز‌اون وه‌ک ه‌ی‌لی له‌بار‌ی یه‌که ل‌یک‌ۆ‌ل‌راوه‌کان دا‌ده‌ن‌ر‌یت.

بۆ نمونه: سیفات و سیمای جی‌اوازی ئە‌و شتانه‌ی به‌کۆرسی ناو ده‌بر‌ین ده‌د‌ۆ‌ز‌ینه‌وه.

کورسی	کورسی (١)	کورسی (٢)	کورسی (٣)	کورسی (٤)
q1 = چهرم	+	+	-	+
q2 = بۆ‌دان‌یش‌تن	+	+	+	+
q3 = له‌قه‌د‌یف‌ه	+	-	+	+
q4 = له‌دار	-	+	-	-
q5 = له‌ناسن	+	-	+	+

... = q N				

$n =$ ئاماژه به دوواترین یه‌که له لیسته‌که‌دا ده‌کات.

هه‌مان خشته وه‌رده‌گرین و به‌ری‌گایه‌کی تر پ‌ری ده‌که‌ینه‌وه.

تایه‌تی‌ه له‌باره‌کانی وشه‌ی کۆرسی ده‌رده‌خه‌ین، واته لایه‌نه‌چاکه‌کانی (q) جارێک (n) ده‌نوێنێ، (n) هاوبه‌شه له‌نی‌و هه‌موو کۆرسیه‌کاندا، له‌م خشته‌ی تر‌دا (m) ژماره‌ی کۆرسیه‌کان ده‌رده‌خات ب‌ی پ‌یشاندانی سیمای داواکراو.

بۆ نمونه $(n-m)q1$ ده‌ست‌ن‌یشانی ژماره‌ی هه‌موو کۆرسیه‌کان ده‌کات.

بۆ نمونه (١٠) که‌م ژماره‌ی (m) ی کۆرسیه‌کان که سیفات‌ی q ناینگرێته‌وه.

بۆ نمونه (٣) واته (٣-١٠) ده‌بی‌تته (٧) کۆرسی له‌چهرم دروست کراوه (q):

	کورسی ١	کورسی ٢	کورسی ٣		
q ١ = چهرم	+	+	-	(-/+)	(N-M)q 1
q ٢ = بۆ‌دان‌یش‌تن	+	+	+	+	Nq2
q ٣ = له‌قه‌د‌یف‌ه	+	-	+	(-/+)	(N-M)q3
q ٤ = له‌دار	-	+	+	(-/+)	(N-M)q4
q ٥ = له‌ناسن	+	-	-	(-/+)	(N-M)q5
q ٦ = به‌پشت	+	+	+	(+)	Nq6
q ٧ = به‌پ‌ی	+	+	+	(+)	Nq7

هممو کورسی یه ناوبراوه کان ریژ کراون به و ریگایه ی که هیما ی (S) یارمه تی داو ن، یه ک له دوا ی یه کی شیکردنه وه کان شه وه مان بو دده دژیتته وه که سیما په یوه ننداره کانی کورسی بریتی یه له:

$$q2, q9, q10, q13$$

$$S1 = q2$$

$$S2 = q6$$

$$S3 = q7$$

$$S4 = q10$$

$$S5 = q13$$

هه مان ریگاش له سه ر یه که ی (کورسی به ده سک) پیاده ده کریت (Fauteuil). ثم یه که یه په یوه ندی به ده رخستنی یه که گوزاره ییه کانه وه هه یه کاتیک له گه ل یه کی له یه که کانی پیشوو یه کتر ده گریته وه. وه ک یه که ی : ده سکدار که نرخه ژماره ییه که ی به ریکه و تن دست ده که ویت.

S6 ته گه ر په یوه ندی به یه که یه کی پیشتر به کار نه هیئراوه هه بیټ وه ک: دووده سکدار) نه وسا نرخیکی نوی دده ریته چ له باری نیستای S6 یان به نیسبه ت هممو زاراوه لیکنولراوه کان ، به کوی گشتی پی پی نه و پینج وشه به کار هیئراوه ، شه ش هیل ی ته با دده دژینه وه:

$$S1 = \text{بو دانیشتن}$$

$$S2 = \text{به پشت}$$

$$S3 = \text{به پی}$$

$$S4 = \text{بو یه ک که س}$$

$$S5 = \text{له که ره سه ی پته و}$$

$$S6 = \text{به ده سک}$$

تییبی:

له باره ی: (بوتیه) pottier پشته کی بچو کی که پالی پیوه دهنریت، پی ی هه یه چونکه له سه ر زه وی داده نریت. یاش شه وی لیکنولینه وه له سه رجه م هیله دابراوه کان ده که ین شه و خشته یه مان دست ده که ویت.

	S6	S5	S4	S3	S2	S1	
S1=	-	+	+	+	+	+	کورسی
S2=	+	+	+	+	+	+	کورسی به ده سک
S3=	-	+	+	+	-	+	کورسی به ده سک و بی پشت
S4=	+	+	-	+	+	+	تهخت
S5=	-	-	+	+	-	+	پشته کی بچو ک پشتی بدریت

هیما ی (S) له سه ره وه ی خانه کان به ناسوی بی بو بابه ته واتاییه کانی که وا پیشان دده ات (S) ته نیا توخمیکه ههروه ک که ده لین "کورسی" ثم یه که یه کرؤکینی هه یه که توخمه کان یان یه که کان دهنوی پی وه ک:

$$S1 = \text{بو دانیشتن}$$

$$S2 = \text{به پشت}$$

$$S3 = \text{به پی}$$

S4 = بۆ يەك كەس

S5 = لە كەرەسەي پتەو

بەريڭايەكى تر دەبيتتە

S1 (كورسى) (S1= ، S2، S3، S4،S5)

بە واتايەكى تر دەتوانين بلين سيمای " بەدەسك " ھەول دەدات كورسى بەدەسك لە كورسى بى دەسك جيا بكاتەو، ھەروەك سيمای " بەپشت " ريڭايەكە بۆ ئەو كورسى بەپشت لە كورسى بى پشت جيا بكاتەو، ھەروەھا سيمای " بۆيەك كەس " كورسى بەدەسك لە تەخت جيا دەكاتەو. ھەر بەم شپۆدە.

۲- پیناسەكان:

پلانتيكى تر ھەيە كە جۆرج مۆنان " George Mounin " رەزامەندى لەسەر كردووە ئەو ھيش جەخت دەكاتە سەر زانينى رادەي توانينى پیناسەي يەكە ھەرھەنگيەكانى كە لە زۆريەي ھەرھەنگە باوھەكاندا بەرچاودەكەوتت و تواناي ئەم پیناسينانە لەسەر زانيارى دان لە بارەي رۆنانى يەكەكانى زمان، ھەروەك لە يەكە تايبەتيەكانى نيشتەجى بوون دا دەرەكەوتت، پیناسەي زاراوھە تايبەتيەكانى ئەم جەمكە كە لە ھەرھەنگەكاندا دەبينزيت وەك ھەرھەنگى "Le petit Larousses" كۆمەلە سيمايەكى تايبەت بەم واتايە لە وشەي "Pailote" دەدۆزينەو كە بريتيە لە كەپريك لە پۆش و پەلاش لە ولاتە گەرمەكان. ئەم وشەيەش سى ھيل يان سيمای ھەيە وەك: كەپر/+/ دروس كراو لە پۆش و قەسەل /+/ لە شوينە گەرمەكان. بۆ وشەي(كەپر) دەبينن خانوو /+/ دروستكراوى بى ئەندا زيارى.

ھەروەھا وشەي خانوو /+/ بۆ نيشتەجى بوون/ دەتوانين ئەنجامى ئەم شيكردنەوھەيە لە چوارچيۆھي رۆنانى چەمكى يان (شيكردنەوھەي پيکھاتەي) تۆمار بکەين كە دەبيتتە:

ھيلى يەكەكان	خانوو	لەدى	لەكوي خواردنو خواردنەو دەخوين	لە ھتد نيوھرۆ	بى نرڭ ھتد
جيڭاي ھوانەوھە	+	+	+		
خانوي لادى	+	+		+	
كەپرى لادى	+	+		+	
روخاو					+
ھتد					

ديسانەوھە ئەم شيكردنەوھەيە دەكرى لە چوار چيۆھي پۆلينىكى درەختى يان رۆنانىكى يەك لەدواي يەك بخرتتە روو وەك:

خانوبەرە	خانوو ھتد ھتد	نیشتهجى بى خانوي لادى	كەپرى شوان پەنا گە كەپرى لە ھەسیر ھتد	كەپرى بچووك كەپريك لە بەفر دروست كرابى تەويلە كەپرى قەسەل
----------	---------------	-----------------------	---------------------------------------	---

به لّام ئەم جوړه شیکردنه وانه کیشی په نابردنه بهر فەرهنګ ده خاته روو ئەمهش سنورداری شیکردنه وهی پیناسه کان ده گه یه نی، چونکه ئەم جوړه پیناسانه له گه لّ ناوه پړوکی لوجیکی له هه موو باریکدا یه کتر ناگرنه وه. سهره پرای ئەمهش ده کری تیبینی گواستنه وه یه کی تیدا بکریت چونکه له وانه یه پیناسه کانی ناو فەرهنګ له سهر جوړی شیکردنه وهی پیکهاته یی بنیات نرابی.

۳- د ارشتن:

بۆ دەست نیشانکردنی سیمای یه که کانی زمانی په یوه ندر به واتا چه ندین تاقیکردنه وه کراوه، هه و له که ی بیار غیرو "Pierre Guiraud" (۱۲) ۱۹۶۷ بهر سه نتر واهینانتر له هه موو هه و له کانی تر تا داده نریت. له هه و له که ی دا به دوای دۆزینه وهی روئانی واتایی وشه کان ده گهریت، له پیودانکی راستیه کانی که زمان دهیداته خو ی بۆ زانینی د ارشتن. ئەمهش له ریگای جی به جی کردنی سه چاوه یان لوجیکی یه وه نیسه هه و لّ دان خو ی له سهر گرمانه ی ئەوه ده وه ستیت که زمان بهرهمی مرۆقی و میژووی یه، بۆیه ناچارین به دوای لوجیکی زمانی رووت بگهرین که جیاوازه له لوجیکی لوجیک، واته (زمانه کان روخسارین) بۆیه دهی واتای وشه په یوه ندی له گه لّ ئەو بابه ته بیست که لّی د اریشراوه.

بۆموونه ئەگه چه مکی وشه یه کی وهک (فیئل کردن) وه ریگرین بۆ زانین ئەو وشانه ی لّی د اریشراون پیوستمان به فەرهنګ ده بیست، به تاییه تی

۱۲- خاوهنی کتیبی زانستی واتاسازی La semantique.

فەرهنګی زاراوه و فەرهنګه کۆن و نوێکان هتد. به دوای ئەو وشانه ده گهرین که چه مکی (فیئل کردن) به خووه ده گرن ههروه کچۆن " غیرو " ئەم کاره ی کردوه، وشه ی فیلبازو فیئل لیکراو و فیئل ده دۆزینه وه.

له دوای ئەمه " غیرو " جهردی هه موو وشه کانی به جیا کردو لیستیکی بۆ دانان تا ژماره ی وشه د اریشراوه کان گه یشته (۲۵۰) وشه. که واته مه به ست و تامانج دۆزینه وهی وشه د اریشراوه کانی وشه که یه.

له کۆتایی دا جوړیکی تاییه ت به وشه ی " فیئل کردن" دروست ده که یین له سهر بنه مای خزمایه تی نیوان وشه د اریشراوه کان و ئەو بابه تانه ی که هه ر وشه یه ک لّی د اریشراوه.

ئهمهش روونکردنه وهی ئەو ریبازه یه که " غیرو " پیاده ی کردوه پاش ئەوه ی له (۲۵۰) وشه ی فەرهنسی کۆلیوه ته وه، به تاییه تی ئەو وشانه ی که گوزارشت له فیئل کردن و د اریشراوه کانی ده که ن.

وشه ی فیئل کردن بهم شیوه یه دانراوه:

أ- به فەرمانی میری تاوانباره که ده ستگیر کرا:

۱- به داوه که وه بوو (فیئل لّی کرا).

۲- به فیئل خرایه زیندان (زالّ بوون به سه ریا).

۳- وه رگرتنی ره گه زنامه: وه ریگرت- فیئل لّی کرا.

ب- ریا (نیفاق):

۱- فیئل (دهست خهرو): له خشته بردن، فیئل.

۲- خوشاردنه وه (رووگورین- تقنع): شاردنه وه، جوانکردنی کاریک بۆی.

۳- قه لب: فیئل باز، (موئافق)، وای پیشان دا، فیئل بازی.

ج- غاردان له دهربرینی را:

۱- رابواردن - (گالته) لادان، دهست خه رۆکردن، ویل بوون.

۲- فرمان شاردهوه، نارام بوون، دهرکهوتن.

۳- لهناکاو، لهپر، هه لئه له تاو، بهزی (شهرمه زاربوو).

د- په میان به جی نه گه یاندن، یاسا، بنکه.

ه- تانه گرتن، گالته کردن، خۆ هه لکیشان.

لهسه ر بۆچوون و دهربرینی (غیرۆ) بایه خی گه وره ی ئه م یاسایانه لهوه دایه که چه مکه کان به روونی له ریگای ئه م پۆله شیکردنه وانه وه داده نریت به وه ی که چه مکه مه زنده ناساییه کان له ریگای سیما ناسایی یه کانی واتاداده نریت و ریگای جیاواز به کار دینیت بۆ دروست کردنی یه که زمانیه نوێکان که گوزارشت له دیارده جیاوازه کانی چه مکی وشه دده نه وه وه وشه ی "فیل کردن" به لام دانهر خۆی دان به بوونی هه ندی تیبینی ده نیت.

- ئه و دووسه دو په نجا وشه یه که لیکنۆینه وه ی لهسه ر کراوه له رووی دارشته وه ناچیتته ناو باری زمانیکی ته بابه دریتی میژوو ئه مه له لایه ک، له لایه کی تر ته گه ر به رامبه رکردنی وشه کان له روانگه ی ته بابی و رۆنانی یه وه بکریت تا ئه و رۆژه ی که تیایدان ده بینن ژماره یه کی زۆر له وشه کان ئه و په یوه ندییه نایانه سستیتته وه یان تیایاندا به دی ناکریت.

بۆ نمونه ی وشه ی "greve" "Plage" ده هیئتته وه که به واتای رۆخی روبرو دهریاو به واتای له کار وهستان، دیت، ده بینن په یوه ندی نیوانیان

به ته وای له خۆوه یه، که واته کاره که جاریکی تر په یوه ندی به بواریکی جیاوگه وه هه یه.

سه ره پای ئه م تیبینیانه بۆچی "غیرۆ" بایه خی به لیکنۆینه وه یه کی ترده بۆ دۆزینه وه ی تۆنایه کی گه وره ی دابران و گشتاندنی ریگاکه ی به پشت به ستن ئه و جارهیان به یاسا پیچه وانه کان؟

له جیاتی ئه وه ی له روانگه ی چه مکی وه ک "فیل کردن" و جووری ریکنخستنی واتایی وشه که روون بکاته وه، چه مکی (الصدمه) ی تاقیکرده وه به پۆل کردنی هه موو ئه و وشانه ی په یوه ندی دارشتن گریبان ده دات یه که میان هه مان بنجی دارشتن له چوارچیوه ی پۆلیکی دارشتن بی ئه وه ی بایه خ به واتای راسته قینه ی بدات.

له وای ئه مه وه، ته نیا به ئاماژه کردن بۆ ئه م پۆله له شیکردنه وه دا کۆتایی پی هیئان که ئیمه جه خت ناکه ی نه سه ری به لام ناچارین سیمای زمانی روت روونبکه ی نه وه (ریکنخستنی یه ک به وای یه ک) ئه مه ش به دهر نییه له سه ره له دانی کیشه ی نوێ هه ر وه ک "غیرۆ" خۆی دانی پیا ناوه. تاثیره سی ریگای جیاوازی شیکردنه وه ی رۆنمان دهرخست و پشکنی که بریتین له:

- ته کنیکی شیکردنه وه ی سه رچاوه یی^(۱۳) "بوتیه" "Pottier"

- لیکنۆینه وه ی پیناسه ی فه ره نگه کان "مۆنان" "Monuin"

- په نابردن بۆ دارشتن "غیرۆ" "Guiraud"

۱۳- سه رچاوه Lesreferents: ئه و شتانه بۆ سه رچاوه ده گهریتته وه که له به شی یه که مدا ئاماژه مان بۆ کرد.

به لّام ئەم دۆزینەوێهه دووره پەڕیز دەمێنێتەوه تا دەبێتە دۆزینەوێهه کی تەواو و سەرتاپا .

له راستیدا ژمارهیهکی زۆر یاسا هەن که قورسەو ناکرێ هەموویان لەبەر درێژبێیان بجهینه روو .

دەتوانین بۆ نمونە رێکخستنی ناو لێنراوهکان تاقی بکهینهوه بهپشت بهستن به رۆنانی ناوهوهو لهو تهکنیکهوه دەست پێ بکهین که به شیکردنهوهی سهراوهیهی و گۆرانی پێناسه کانی فەرهنگ بهستراوه ، واته ئه و پێناسانهی که له فەرهنگ دا ریز کران یان دهتوانین بهرێگای پشکنین بکهینه دهستنیشانکردنی به کارهێنانی زمانی زاواهی تایبەت به بواریکی دیاریکراو، وهک بواری هۆکاره کانی گواستنهوه، بواری کهل و پهل، کورسی، مهتبهخ. هتد

دەتوانین پەنابەرینه بهر شیکردنهوهی چهندی یان ناماری هزرکردنی پهيوهندییه کانی گۆرینهوه له نێوان ژمارهیهک له ناو لێنراوه کانی جۆراو جۆری وشه، و ژماره یه که بچووکه کانی هه مان وشه، یان ژماره یه که بچووکه باس نه کراوه کان. هتد.

له هه موو ئەم حالاتانه دا دەبینین کاره که پهيوهندی به و گریمانه وه هه یه که له شیتالکردی پیکهینه کان هه لێنجراره و به هۆیه وه دهتوانین جهختی له سه ر بکهین که هه چهنه د پیکهین له و بواره دا هه بیت، ئه وه نده ته کنیکی دهستنیشانکردنی سیمای واتایی وشه ده بیت.

بێ گومان ئەو نمونانه له شیکردنهوهی دا به سیمای واتایی گرنه و پته و په یوه ست به بابه ته که ، به لّام ئەم یاسایانه ته نیا- تا نیستا- پیکهاتوه له دانانی پلانه کان له لایه ک و له لایه کی تر ده بینن نمونه کانی پیا ده کراو هه می شه

له چوارچۆیهی یه که کانی بواری دیاریکراو له رووی فەرهنگه وه هه لێژیره: وهک: یه که کانی خزمایه تی، جیهانی ناژهل، پله و پایه ی سه ربازی. هتد واته له و بوارانه دایه که زمان بریتی یه له (محاکات) گوزراشت کردن له رۆنانی لۆجیکی یان زانستی که پیشتر بریاری له سه ر دراوه که واته ئه و گازانده یه که رووبه رووی ئەم رێگایه ده که یه نه وه ئه وه یه که ئەم شیتالکردنه بۆ وشه کان به پشت به ستن به خزمایه تی یان په یوه ندی و واتایی ده مان بات بۆ ئه وه کانه ی که په یوه ستن به که مترین راده که به مۆرفیمه سیماهه لگره کان ده رده بریت بۆ نمونه وینه یان شیوه کانی ناوه رۆک یان سیمای واتایی (مۆنیم) ی "jument" ته سپ، می و لّاخ" بریتی یه له "ته سپ" و "می" ئه و فۆنیمانه خۆیان شیتال ده کړین بۆ وینه یان شیوه کانی ناوه رۆک. هتد

به نیه سبه ت زانستی ده نگساز ی تایبەت^(۱۴) سیمای په یوه سته کانی خێزانه ده نگ یه کان(۲) (b) "ب" ده نگ یکی گۆکراوه و ده نگ یکی له ریوه، ده نگ یکی زاری یه له گه ل ئه وه شدا که ئەم سیمایانه فۆنیم نین.

بۆ وه لّام دانه وه ی ئەم رکه به رییه، هه ندیک تیبینی ئه وه یان کردوه که شیوه یان وینه کانی ناوه رۆک له و جۆره بارانه دا ده گه ریته وه بۆ ئه وه ی که لۆجیکسته کان ناویان ناوه "له دوای زمان" (۳) "میتا لانگویج" یان جۆر ییک له زمانی نمونه یی که قسه ی رۆژانه ی پێ ده که یین(واته زمان بابه ته که یه) هه رچه نده له دوایی زمان meta language بوونی راسته قینه ی نیه، به لکو ئه و زاراوانه ی په یوه ستن به "له دوای زمان" به شیکی ته واو که ری زمانه به کاره ی نراوه که ن.

۱۴- فۆنۆلۆجی- لیکۆلینه وه له ده نگ له ناو رۆنان.

سەرەپای ئەم گازاندانە کیشەیه کی راستەقینە لەبواری ئەم جوۆرە شیکردنەوێه سەر هەلەدەدات، کە بریتییە لە:

چۆن دەتوانین رێبازێکی بابەتی بۆ سیما واتاییەکان دەست نیشان بکەین؟
پیش هەموو شتێک مەرچە بۆ رێبازی شیکردنەوێه - بۆ ئەوێ راست و زانستی بێت دەبێت دوور بێت لەخودی خۆی و بابەتی بێت.

تا ئیستا هیچ تەکنیکیکی وا لەبەردەست دانیه مانگەینیتە بابەتی راستەقینە بۆیه هیشتا زوو، ئەم رێبازە لە پۆلێن کردن ناوینین شیکردنەوێه زانستی یان "ئامادەکردنی بۆ زانستی" چونکە تەنیا چەند هەولدانێک بۆ گەران و پشکنین کراوه، لەوانەیه هەولدانێک بەسەر هەولدانێکی تر زال بێت بەلام تا ئیستا هیچ رێبازێکی هەولدان نەیتوانیوه بپێتە رێبازێکی نمونەیی:

٤- شیکردنەوێه پیکهاته و کێلگه‌ی واتایی:

تەکنیکی شیکردنەوێه پیکهاته‌یی - کە تا ئیستا هەر کیشەیه - تاقە سیمای لە توێژینەوێه‌دا لە ریکخستنێ یە کە فەرهنگییه‌کان لە ناو کێلگه‌ی واتایی ناشکرا، بەم پێیه شیکردنەوێه لەر ینگای سیما واتاییه‌کان لای دانەرەکانه، واتە رێبازی شیکردنەوێه پیکهاته‌یی بۆ وەرگرتنی گرمانه‌ی کێلگه‌ی واتایی وەک تێروانین بۆ کێلگه‌ی کورسیه‌کان، کێلگه‌ی نیشته‌جێ یی، کێلگه‌ی فیل..هتد.

ئەوێ ئەم لیکۆلینەوانه جیادەکاتەوێه لە کاره‌کانی تاییه‌ت بە کێلگه‌ی واتاییه‌کان لەو‌دایه‌ کە رێبازی شیکردنەوێه پیکهاته‌یی بەدوای رۆسانی فەرهنگ بەهۆی توخمه‌ پیکه‌تینه‌ره‌کانی ووشه‌ دەگەریت. کەچی رێبازەکانی

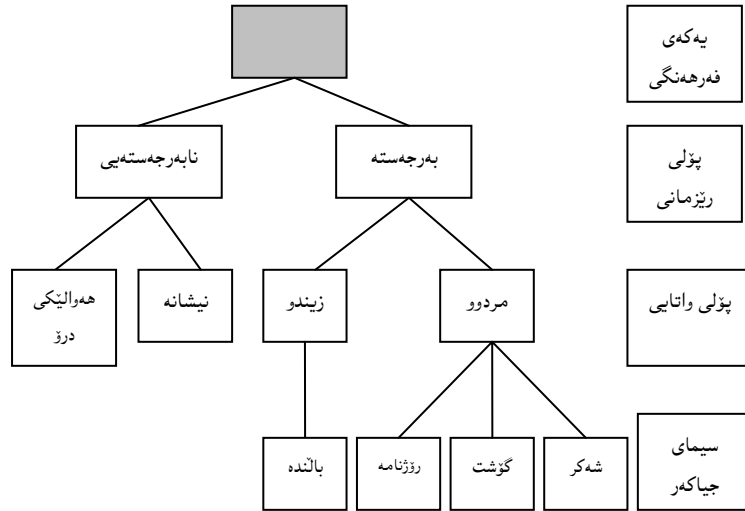
تری شیکردنەوێه لە بنج دا لە پۆلینە کە ی تری "Trier" وەرگیراون کە بەدوای کۆکردنەوێه یە کە کانی فەرهنگی دەگەریت بی ئەوێ لیکیان بکاتەوێه، لە گەل ئەو‌شا هەندێ مەبەسەت هەن بەرینگای شیکردنەوێه پیکهاته‌یی دیاری دەکریت.

شیکردنەوێه پیکهاته‌یی لای ئەنترۆپۆلۆجیه ئەمریکیه‌کان - بەتاییه‌تی - بەشپۆیه‌کی تەکنیکی بە کار نەهێنراوه یان بۆ باسکردنی رۆسانی ناوینراوه زمانیه‌کان بە کار نەهێنراوه، بەلام وەکو هۆکارێک بۆگواستنەوێه رۆشنییری (هیندۆ ئەمریکی) بە کار هاتوو.

لەم روانگه‌یه‌وه یاسا‌کانی شیکردنەوێه پیکهاته‌یی هەول دەدات زانیاری تاییه‌ت بە سروشتی رۆشنییری کۆمه‌لایه‌تی (وەک ئەو هزرانه‌ی کە توانای درک پیکردنی په‌یوه‌ندیه‌کانی خزمایه‌تی و تیگه‌یشته‌نیان لە شارستانیه‌تیکی دیاریکراوا) هه‌یه بەسیمایه‌کی زمانی روت بە دەست بپێت.

٥- هزره‌کانی واتا:

دەبیسین شیکردنەوێه پیکهاته‌یی لای زۆریه‌ی لایه‌نگرانی ریزمانی بەره‌مه‌پێن و گوێزانەوێه بۆ مەبەستیکی بەرایی ئامادەکراوه وەک: سەرقالبوونیکی زۆر به‌و رینگایانه‌ی کە واتای وشه‌کان تییدا ریکخراوه بۆ دارشتنی دەسته‌واژه. شیکردنەوێه پیکهاته‌یی بەتاییه‌تی وەک تەکنیکیکی بۆ گوێپین یان گوێپینه‌وێه رۆسانی دەر‌وازه‌کانی فەرهنگ بە کار دیت، چونکە واتای وشه‌کان لە ناو رسته‌دا لەو فەرهنه‌گه‌ بگۆرە وەرگیراوه.

به پی ی بوچوونی "کاتس" و "فودور" پۆله واتاییه کان وه کو کهره سهی زیندوون، بو نمونه چه مک و بوچوونی گشتین، واته له هه موو زمانه کاندای هه نو به دی ده کریین.

به لام سیمای واتاییه کان رهنگدانه وهی هه موو بابه ته کانی واتان له جیاکهر و تاکی دا. هه رچه نده خسته نه روی ئه و نمونه یه زۆر ته و او و کامل نییه.

بو ئه وهی وه لامی وای بدهینه وه که بگونجی له گه ل پیدایه سیستیه کانی تیۆری واتایی ده توانین دووباره یه که فورهنگیه کهی "مراوی canard" له وه رگیژانی فورهنگی له بابه ته کهی "کاتس" و "فودور" دا ده ره پینین:

به م شیوه یه:

ئهمه ش نمونه ی شیکردنه وهی پیکهاته یی به کاره پیناره له لایه ن "کاتس" "Katz" و فودور "Fodor"، له راستیدا تیۆری واتا سازی به لای ئه وانه وه لیکدانه وه یه بو رۆنایی ریژمانی به به کاره پینانی فورهنگی ژماره یه که له یاسای رهنگدانه وه یی هه روه که له مه و دوا ده پینین.

له چوارچیوهی ئهم هزرانه بو واتا، پیناسه کانی ئیستا بو فورهنگه کان ته وای مه به ست نادات به ده سته وه، چونکه هه موو ئه و زانیاریانه ی که پیوستمان پینی هه بیت تیایدا نایدۆزینه وه.

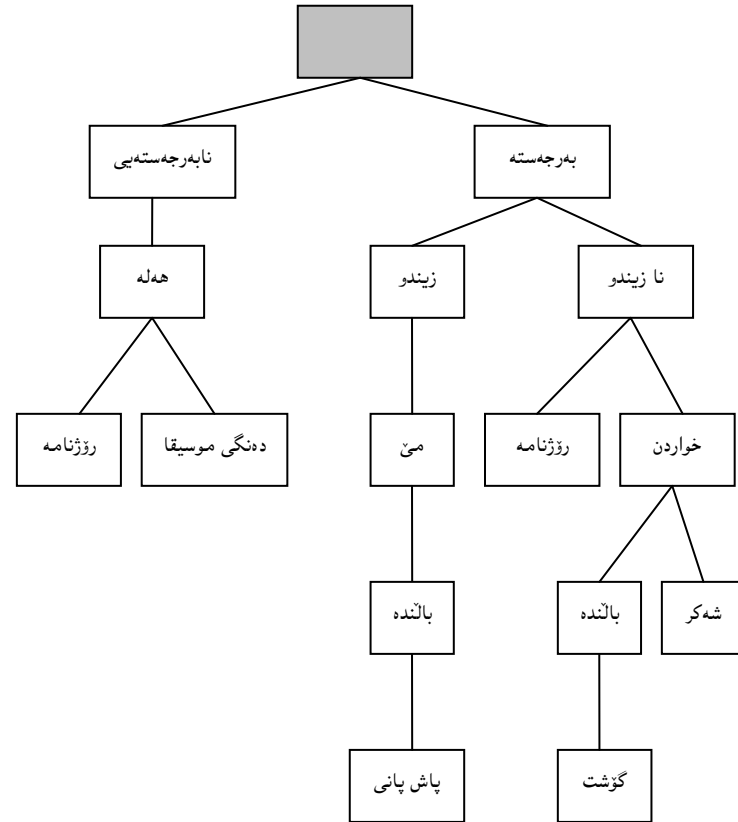
بو نمونه ووشه ی "مراوی" "Canard" له فورهنگی کلاسیکی دا نامازه به ناویکی گشتی ده کات که چه نیدین واتا به خووه ده گریت.

- بالنده یه کی پی به په نجیه وه که ده ست "Oiseau Palmipede"
- گوشتی هه مان بالنده.
- هه والییکی درۆ.
- نیشانه یه کی قه لپ و قه ره بالغی.
- پارچه شه کریک (له قاره دا).

"کاتس و فودور" ریژه یه کی جیاواز بو پیشکه ش کردنی بابه ته کانی فورهنگ پیناسه ده که ن، ئهم ریژه یه ش له سه ر شیکردنه وهی هه موو یه که یه کی فورهنگی بنیات نراوه، که په یوه سته به شیکردنه وهی پیکهاته ییان... ئهم وینه یه ی خواره وه ش ده کری بیته دارشتینیک بو زانیی په یوه ندیه کانی دانانی هه مان وشه، په یوه ندیه کانی نیوان وشه جیاوازه کان، هه روه ها سه ره رای توانایی زانیی ژماره ی واتا لیله کان له کاتی پیوستدا.

وشه ی "مراوی" ده کری به م شیوه یه پیشان بدریت:

کهواته فەرهنهنگ وهك سیسته میکی بۆچوون دهرده کهوئیت بۆ دهرکهوتن و دیاریکردنی یه که دروستکراوه کان، ههر وهك لیکشانه وهی نیوان واتا جیاوازه کانداندا. له ژیر سایه ی ئەم تیروانینه دا وا دهرده کهوئیت که سیمای واتا به شیک نییه له به شه کانی زمان خۆی به لکو په یوه سته به توخمه کانی تیوری که به مه بهستی باسکردنی په یوه ندیه کانی واتا له نیوان توخمه فەرهنهنگیه کانی زمانیکی دیاریکراو خراوه ته پروو.

پۆله واتاییه کانی نیو که وانه کان لهو نموویه دا وا دهرده کهوئیت که نه و پۆلانه بۆچوون بن بۆ واتایی یه که فەرهنهنگیه کهی (مراوی).

رینگا به کۆمهلهیهکی کۆتایی هاتوو له رستهدا بهرامبهر به کۆمهلهیهکی بێ کۆتایی له رسته لهزمانیکی گۆکراودا دهدهن.

گوتن به لایانهوه ئهوه دهگهیهنی که رۆنانیکی نوێ له توخمانهه که په یوه ندییک گریبان ده دات دابریژن. ئه و رینگایه و امان لیده کات له رستهی نوێ بگهین که ئه و رۆنانه دهگریتهوه یان له و رۆنانانه پیک دیت که له شیکردنهوهی تهبابی پیک هاتوون ئه و بیرهش تهنیا له واتای رستهوه دیت که مافی ئه وهی ههیه بکهوێته پێش واتای وشه.

کهواته واتا له و شوێنه دهست پیده کات که یاساکان کۆتایی یان پسی دیت (مه بهست له یاساکان ریژمانه) له سه ر ئه و رۆنانه ی که ده لیت: "وه سفی زمانه وانی ئیستایی یاساکانی لی دهرییت یه کسانه به واتا".

په یوسته ئه وه بزاین- له ئاستی رووکردنه فرههنگ- که ئه وهی له فرههنگه ئاساییه کان دهستان ده که ویت به زوری بریتی یه له: په یوه ندی نیوان یه که ی فرههنگی و واتاکه ی، بۆ نمونه ئه گهر وشه ی "شهریف honnete" وهر بگرین ده بینن ئه و چه مکانه مان ده داتی: "باش" و "به ریژ" و "راست" و "دهست پاک" و "هیژا" و "ژنی به شه ره ف" و "نافره تی پاک داوین". هتد

ئه مه ش ئه وه ده گه یه نی که وشه ی "شهریف" په یوه سته به که سیك بێ ئه وه ی ره گزه که ی ده ست نیشان بکریت که ئه وه ده گه یه نی "باش" و "به ریژ" و "راست" و "پاک ده ست" و "هیژا" ئه گهر په یوه ندی به که سیك هه بوو، له (ره گزی می) واتای وشه که ده گۆریت بۆ "پاک داوینی".

له پیناو ئه و تهبابی واتاییه، "کاتس و فۆدور" په نایان برده بهر هیمایه کی تایبته ئه ویش به کارهینانی ئه م که وانانه بوو < > بۆ ئه وه ی مه رچی

به شی چواره م

واتای رسته

ههروهک له به شی پێشوو دا تیپینی کرا، هه ندیک له زمانه وانه کان له و باوه رده دان که په یوه ست بوون به و باسانه ی که له ئاستی یه که دابراوه کان دایه خو هه لئه له تاندن و خه یاله، چونکه واتای ووشه به پیتی ئه و ئه رکه ی که له ناو رسته دایه ده گۆریت. ئه وه ش ئه وه مان بۆ روون ده کاته وه که هه ندی له توێژه ران خه ربکی لی کۆلینه وه ی کیشه ی په یوه ندییه کان نیوان واتای جیاوازی یه که فرههنگییه کان رسته ن، ئه م توێژه رانه بایه خ به وشه ناده ن تهنیا له رینگای بایه خ دانیان نه بیته له توخمه گه وره کان رۆنانی رسته.

أ- یاساکانی که واندن:

"کاتس و فۆدور" رووبه رووی چه مکی ره وشتی زۆریه ی زاناکانی پێش خو یان بوونه وه.

ئه و چه مکه ی که هه لیان بژارد ناگاته ئه وه ی که لاساییک، یان موحا کاتیکی ئه و رسته نه بیته که پێشتر گوتراون، ئه وان لاسایی بیره مه لبه ندییه تیوریه که ی خو یان یاساکانی که واندن ده کهن. واته ئه و یاسایانه ی

پیتویستو تهواوی رۆنانی واتایی لهبار بگهیهنی، ئەمهش ئەوهیه که پی ی دهوتری" ههلبژاردنی سنوردار"

که بنه‌مای سه‌ره‌کی یه له‌شروقه‌کردنی یاساکانی که‌واندن" بۆیه وشه‌ی " شهریف" به‌م شیوه‌یه پیشکەش ده‌کریت:

شهریف
ئاوه‌لناو
توانا
به‌ریز

دور له هه‌موو په‌یوه‌ندیه‌کی سیکسی ناشه‌رعی

<که‌س>، و (می) <

ئه‌و وشانه‌ی که که‌وتوونه‌ته نیو که‌وانه تیژه‌کان شه‌وه ده‌گه‌یه‌نی که واتای تاییه‌تی شه‌و جۆره ووشانه ناکری شروقه بکری ته‌نیا له‌چوارچیه‌ی زمانی " شهریف" نه‌ییت.

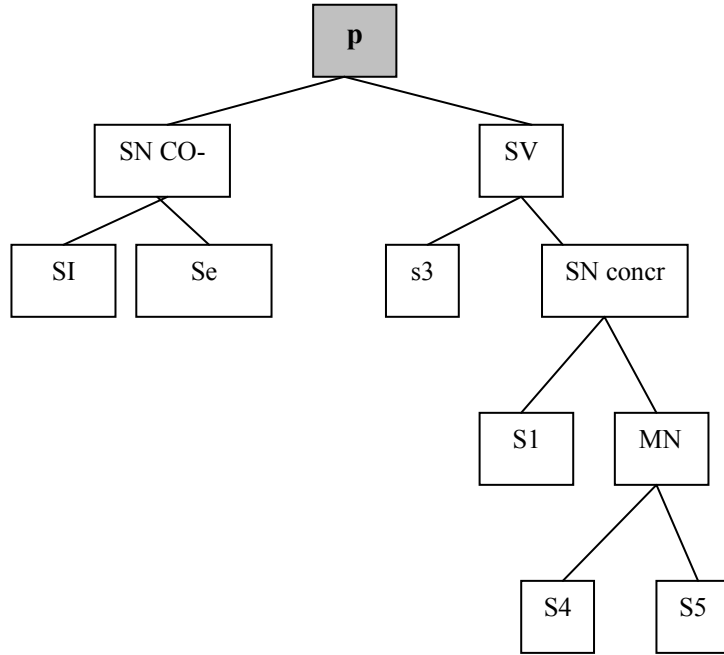
ناشکراو روونه که په‌یوه‌ندی به‌که‌سیک هه‌یه له ره‌گه‌زی (می) به‌لام گرنگی شه‌م جۆره ده‌ست نیشان‌کردنه له هه‌لبژاردن شه‌و بایه‌خه‌ی نابیت شه‌گه‌ر یاساکانی که‌واندن به‌شدارێ نه‌کات و نه‌یه‌ته گۆرپانه‌وه.

یاساکانی که‌واندن هه‌ول ده‌دات توخمه واتاییه‌کانی هاتوو له لقه جیاوازه‌کانی سه‌ر به‌یه‌ک پۆلی یاسایی لیک بدات. واته له‌ژێر هه‌مان په‌یوه‌ندی باودا، لێره‌دا شه‌و بابه‌ته‌ی که مل که‌چی یاساکانی که‌واندن واتایی ده‌ییت رسته‌یه‌و هاوشانه له‌گه‌ل وه‌سفه ریزمانیه‌که‌ی دا.

ده‌ست به‌ ژێره‌وه‌ی دره‌ختی ریزمانی له ئاستی ئایرونی (مفارقات) ده‌که‌یه‌ن و دوواتر به‌دوای تیکه‌ل تیکه‌له‌کان دادکه‌وین.

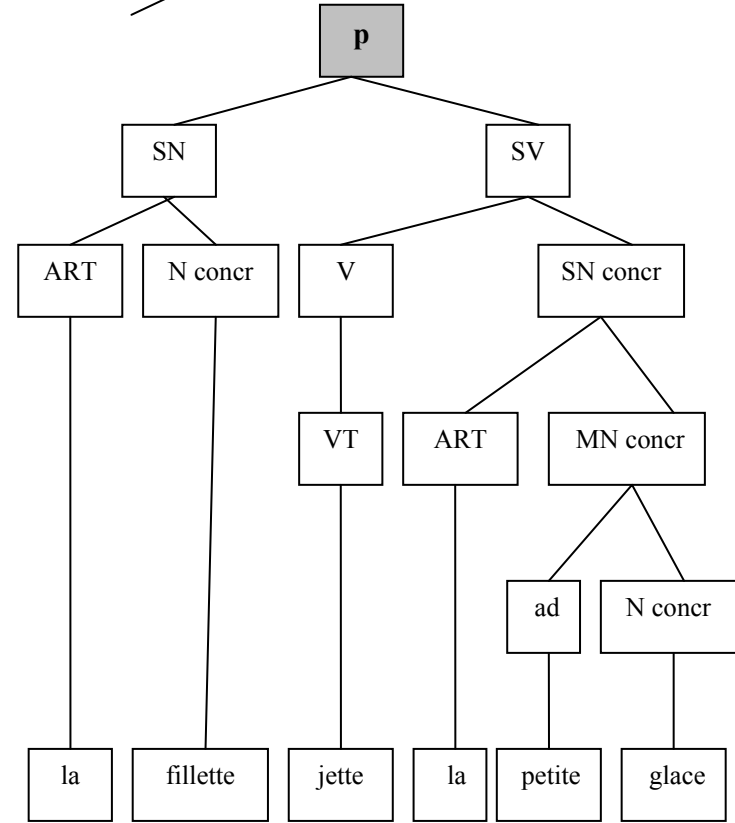
بۆ نمونه له رسته‌یه‌کی وه‌ک: کچه که ئاوینه بچوکه‌که‌ی فری دا.

ده‌بینین شیکردنه‌وه‌ی ریزمانی که خاوه‌نی رۆنانیکی دراشتنی به‌م شیوه‌یه:

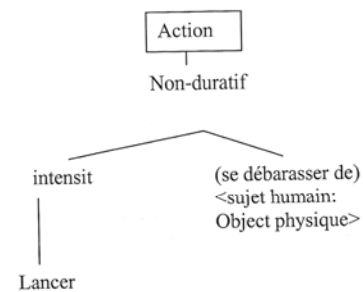

ئەو دەش كېشەى گەيشتنى رېژمانى يە لەھەمان كاتدا كە تىژرى واتابى بۆ
 دادەنرېت بۆ روونكردنەو لەسەر ئەم رستەيەدا.
 نمونە: كچە كە ئاويئە بچووكە كەى فرى دا.
 La fillete jette la petite galce.

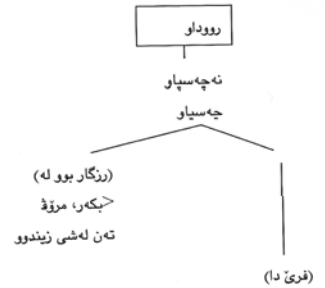
ئىستا ئەو روون دەكەينەو كە ھەر يەكەيەكى فەرھەنگى ئەم رستەيە چۆن
 پېشكەش دەكەين پېش ئەو دەست بە ياساكانى كەواندن بگەين.

بۆ ئەو دەى ھەموو لقە لەبارەكانمان دەست كەوېت ھەمان ھېما (S) لەسەر
 ھەمان پۆلە ياسايەكانى كۆتابى دادەنېين:
 بۆ نمونە S1 لەگەل ھەردوو پۆلدا دووبارە دەبېتەو.

<sujet (humain) animal superieur:
Objet : (objet physique)>

<بکەر: (مروؤف) تازه لیکې پښ که وتوو
(سروشنت)، (له شی زیندوو)
تن: شقی بهرجه سته>

La
Art-defini
Defini dans le contexte

ه که
نیشانه ی ناسراوی
(زانین له ریگای چوارچیوهی
گوتن دا)

Fillette
n. concr
Denombrable
n. fem
Object physique
Humain
June
Femelle
Jette
Verbe
v. tr

کچ
ناوی بهرجه سته
ده ژمیردری
می
ته نیکې بهرجه سته
مرژی
بچوک
میینه
فری ده دات
کار
کاری تیپه ر

ناچار له بهر پيداويستيبه كاني نمونه كه هه ندى لايه نى واتايى نزيك له
 وشه ي "سه هؤل" "glace" وازى ليته يئراوه. شه مهش شه وسا ده بيت كه
 وشه ي "glace" گوزارشت له ته نه كه بداته وه. كه واته ناويكى ژمي دراو نيه.
 به هه مان هوكاره كانه وه بير بو وانا گرمانه بيه كاني كارى "فرى دان" ناچيت.
 با بزاني چون كرده ي ليكدانى شه و لئاوى (دياريكراوه كه) له گه ل ناوى
 (دياريكراو) جى به جى ده بيت كه يه كه له و اوى يه كه S4 ده بيته "بچوك" و
 S5 ده بيته "ئاوينه"

S4

1.	Petit	Adj	(Spatial)	{Depeu de voluem}	<Maetrial>
	بچوك	ئاوه لئاو	شوئين	قه بار بچوك	"تهن"

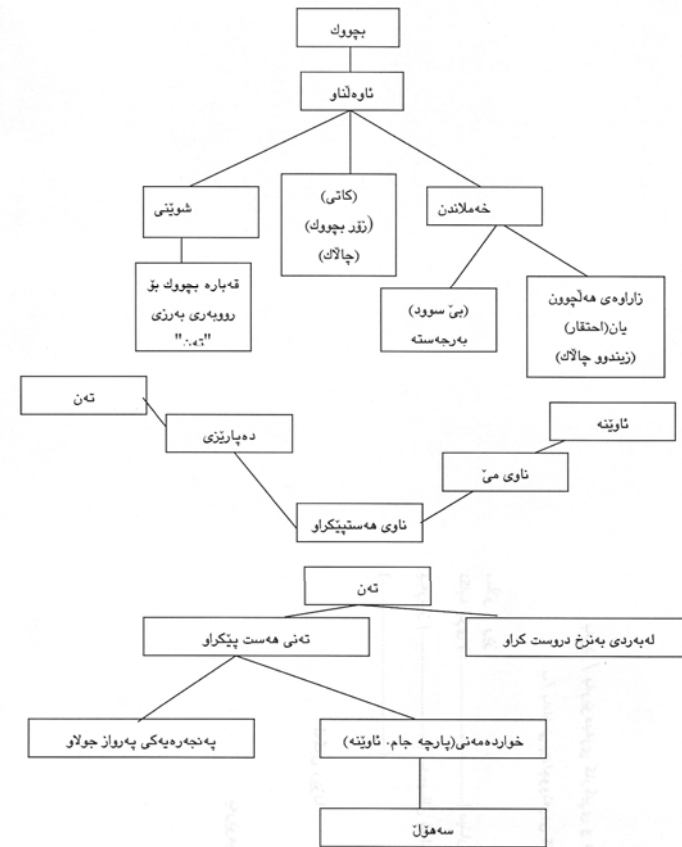
2.	Petit	Adj	(temporel)	{tres jenne}	<anime>
	بچوك	ئاوه لئاو	كاتى ماوه يى	زور بچوك	چالاک

3.	Petit	Adj	(appreciatif)	{de peu d'importance}	<abstrit>
	بچوك	ئاوه لئاو	خه ملين دراو (تقديري)	بى بايخ	به رجه سته

4.	Petit	Adj	(apprecitif)	{termed' affection ou de mepris}	<anime>
	بچوك	ئاوه لئاو	كاتى ماوه يى	زور بچوك	چالاک

- 1- glae n. Fèminin n. concret (dènombrable materiel ctach d'ùnepierre précieuse).
- 2- glae n. Fèm n. concret dènombrable (emateriel) (objet physique) (comestible) (rafraichissement).
- 3- glae n. Fèm n. concret dènombrable (emateriel) (objet physique) {lame de verre miroir}.
- 4- glae n. Fèm n. concret dènombrable (emateriel) (objet physique) {verre a chassis mobile}.

S5

دوهم بۆ " بچووك " پيويست بهوه دهكات له ژير يه كه يهك دايت كه سيمای " چالاک " ی تیدابیت چونکه ناتوانین بلین به " سههۆلی تهر " بچووكه .

ب- ژمیریاری ریژهی پشتهکان:

لای (كاتس) و (فۆدور) يه كه كانی فهرهنگی دهربرین دهبی لیكدارو بیټ- ههروهك - به یارمهتی یاساكانی شیکرنهوهی ناسراو به " شیکرنهوهی پیكها تهیی " به چاومان كهوت.

ههروهها ریگایه کی جیاواری تر بۆ پیشاندانی کیشهی واتای رسته ههیه .
 ئەم ریگایهش په یوهسته به شیکردنهوهی جۆرهها په یوهندی نیوان یه كه كان . ئەم سیسته مهش له لۆجیک (المنطق) به تایبهتی له ژمیریاری ریژهیی پشتهکان وه رگیراوه .

به گویرهی لۆجیک ژمیریاری ریژهی پشتهکان تاقه ئامانجی له وه دایه كه جۆرهها په یوهندی لۆجیکی به دیار بخات، به لام ئه وهی گرنه بۆ ئیمه چۆنیهتی یان ئه و ریگایه کی به بنیاتی له سه ر ده کری یا واتاكانی رستهی لی پیک دیت.

بۆ ئەم مه بهستهش ههول ده دهین هیله بنه رتهیه کانی بۆچوونی (بیاریوش Bierwish) بخهینه روو . ئەو وینه و بیرهی که (پالمه F.R.Palmar) له کتیبه کهیدا به ناوی (واتاسازی) له سالی ۱۹۷۶دا پیش کهشی کردوه . به لام (پالمه) ئەم بیرو بۆچوونهی به ریگایه کی ساده و تا رادهیه کی جیاواز پیشکهش کردوه .

S5

1.	Glace	n. fem	n. concret	denombrable	material
	ئاوینه	ناوی هی	ناوی بهرجهسته	ژمیردراو	تەن

(Tache d'une pierre precieuse)

(دروست کردنی بهردی به نرخ)

2.	Glace	n. fem	n.concret	denombrable	material
	ئاوینه	ناوی هی	ناوی بهرجهسته	ژمیردراو	تەن

(objet physique) (comestible)(rafraichissement)

سارده مهنی دهخوری تەنی بهرجهسته

3	Glace	n. fem	n.concret	denombrable	Material
	ئاوینه	ناوی هی	ناوی بهرجهسته	ژمیردراو	تەن

(objet physique)

{lamade verre, miroir}

تەنی بهرجهسته پارچه شوونه، ئاوینه

4.	Glace	n. fem	n.concret	denombrable	Material
	ئاوینه	ناوی هی	ناوی بهرجهسته	ژمیردراو	تەن

(objet physique) {vitre a chassis mobile}

تەنی (ههست پیکراو) بهرجهسته په تهریه که به پروازی جولای

له رووی تیوری و له روانگی ریكخستنه کانی S5، S4 له وانهیه شازده تیكه له هه بیټ، باشتر وایه هه لئبژارده کانی S4 له ژماره (۱) وه دابنن چونکه بابتهتی <تهن> به خۆوه دهگریټ و تاقه سیمایه که له شونینیکی تر له S5 دا ده بیته سیمای واتایی. دهستنیشانکردنی هه لئبژارده کاریکی گرنه له هه مان کاتدا دانی پیا تراوه تاقه نیشانهیه که ریگا ده دات که وا واتا یان واتا کانی وشه که له گه ل و اتایه کی یان واتا کانی وشه به کی تر لیک بدرین .

له نمونه کهی پیششودا هه رجهنده ناتوانین واتا کانی (۲) له S4 دا کۆبکه یینه وه (بچووك له واتا له گه ل " زۆر بچووك ") له گه ل واتای (۲) له S5 دا (ئاوینه له واتا له گه ل " تهرکردن " ئەمهش ئه وه ده گه یینی که واتای

(پالمەر) وای بۆ ده چی که واتای رسته، گریمانهیه، ههر گریمانهیه که له چه ند زاراوهیهک پینکها تووه، یان پالپشته یان به لنگه و سه لماندنه.

پشته کان زاراوه و گوزارشت له په یوه ندییه کان ده ده نه وه.

له بهر نه وهی به شیویه کی گشتی به کرداره کانه وه په یوه ستن. به لام نه وهی په یوه ندی به به لنگه و سه لماندنه وه زاراوه ن به زوری به ناوه کانه وه^(۱۴). په یوه ستن.

له رسته یه کی وه " احمد یجب فاطمة " نه حمده فاطیمه ی خو ش ده وی له و گریمانه دا " خو ش ده وی " پشته و په یوه ندی نیوان هه ردوو لا ده رده خات. (نه حمده و فاطیمه).

به پی ی عورفو ری ککه وتن ده کری نه م په یوه ندییه به م شیویه بخریتته روو (یجب احمد فاطمة)

{aime} " fatima, Ahmend " (خو ش ده وی نه حمده فاطیمه)

له کوریدا هه ر ده بیته نه حمده فاطیمه ی خو ش ده وی.

له و جو ره رستانه دا ری کخستن زور پیویسته (۱) نه گه رسته که بگورین و فاطیمه پیش بجهین واته بلین فاطیمه نه حمده ی خو ش ده وی (تجب فاطمة نه حمده) له و باره دا پالندراو گوزاره به هه مان شیویه ش واتای رسته که ده گوریت.

نه گه ر " نه حمده " و " فاطیمه " بگورینه وه به " ا " و " ب " ریژه یه کی به م شیویه مان ده ست ده که ویته [خو ش ده وی - یجب] " ا " و " ب " نه مه ش جیاوازه له ریژه ی [خو ش ده وی - یجب] " ب " " ا " .

۱۴ - ناوه فهره نسییه کان گوزاون به ناوی عه ره بی.

بی گو مان ده بی تی بی نی نه وه بکریت که ته نانه ت نه گه ر ریژه ی (نه حمده یجب فاطمة) نه حمده فاطیمه ی خو ش ده وی. نه وه ده گه یه نی که فاطیمه ش نه حمده ی خو ش ده وی، به لام هه ندی جار په یوه ندییه که به رامبه ری یه بۆ نمونه له رسته یه کی وه. (احمد متزوج من فاطمة) (نه حمده فاطیمه ی هی ناوه) که پیویسته و دیاره که فاطیمه ش میردی به نه حمده کردوه. (فاطمه متزوج من احمد). چا که که ی نه م ریگایه له پیشان دان له و دایه که له وانیه لیکدانی نه و نه نجمانه ی که شیکر د نه وه ی پینکها ته یی ده مان داتی دوور ناخاته وه سه ره پرای نه مه ش ناتوانین درک به بۆچونی و چه مکه کانی اتا بکه یین.

ج- گریمانه یی:

سه ره پرای ژمی ریاری ریژه یی پشته کان ریگایه کی تر هه یه که له لوجیک وه رگپراوه و بایه خ به سیسته می واتای رسته دا ده دات. له نیوان نه م ریگایانه ریگایه که هه یه که سه رنجی ژماریه کی زور له واته ناسه کانی له چه رخی نوی راکیشاوه نه م ریگایه ش بریتی یه له : لیکولینه وه ی گریمانه کانی گوتن، یان ده برپینی گریمانه یی.

ده بی گریمانه چی بی؟

بۆ نمونه نه گه ر بلین، نه حمده هه ر جگه ر ده کی شی نه وه گریمانه ی نه وه مان ده داتی که نه حمده پیشت ر جگه ره ی کی شاوه هه مان شت له سه ر نه م رسته یه ش پیاده ده کریت.

نه حمده که میک شه ره ته^(۱۵). به خالد دا.

۱۵ - له ده قی فهره نسیدا (مه ی) به.

لېرەدا گریمانەى ئەو دەكەين ئەحمەد شەرىتەى داوئەتە خالدا بەلام
پرسىبارى ئەو دەكەين كە چۆن گریمانەىەك بۆ دەرىپىنىكى دىبارىكرائ
دادەنىتىن؟ ۋەلامەكە لەو داىە كە پىدادە كرنى رىژەى نەرى لەسەر دەرىپىنەكە
بەسە، ئەگەر ۋەكو خۆى مېنىتتەو تەنانت ئەگەر رىژەكەش بەنەرى
بوودەلېن: كارەكە بەراستى پەيوەستە بەگریمانەكە ھەرۋەك چۆن لە رستەى)
ئەحمەد چىتر جگەرە ناكىشى) يان (ھەلەپە ئەگەر ئەحمەد بەردەوام بىت لە
جگەرەكىشان)

رىژەى نەرى نەكرن لە "ئەحمەد پىشتەر جگەرەى دەكىشا" بە راستى
دەمىنىتتەو چۈنكە پەيوەستە بە گریمانە. ھەمان دىدارە لەگەل دەرىپىنى
ۋەك: "ئەحمەد كەمىك شەرىتەى نەدا بە خالدا" چۈنكە باشتەر واپە داكۆكى
بكرىت كە "ئەحمەد شەرىتەى بە خالدا داو"
ئەم رىژەپە جۆرىكە لە گریمانەكانى دەرىپىن "ئەحمەد كەمىك شەرىتەى
بە خالدا دا"

بەشىۋەپەكى گشتى دەتوانىن بلىن: گریمانەكانى دەرىپىن لەكۆمەلىك رستە
پىك ھاتوۋە. كە رىژەى ئەرى تىباياندا راستە ھەرچەند رىژەى نەرىش
لەدەرىپىنەكاندا ھەبىت.

لەكاتىكدا ھەندى لە كۆرانكارىەكانى رىژمانى بەكارنەھىنراۋە تەنبا بۆ
دۆزىنەۋە گریمانەكانى دەرىپىن نەبى، ۋەك پرسىبار شوپىن كەوتوۋىپى ۋ فەرمان
....ھتد.

ئىستا ھەول دەدەين دۆخىكى دەرىپىن لە رىژەى نەرى ۋەرىگىن.

بۆ نمونە: خالدا رقى لە مەى نابتەو.

ۋەرگىر يان مرؤف كە كۆى ي لەم دەرىپىنە دەبىت دەتوانى لەو بەگات كە
خالدا زۆر ھەز لەمەى دەكات، ئايا ئەم رستەپە پەيوەندى بە گریمانەۋە ھەپە؟
كە شىۋازى شوپىن كەوتوۋىپى بەكار دەھىننن ۋ ئەم رىژەپەمان دەست
دەكەۋىت: "خالدا رقى لەمەى نابتەو بەلام زۆرىش شەيدائى نىە"
لەم بارەدا رىژەى نەرى "خالدا زۆر ھەز لەمەى دەكات"
بەتەۋاۋى روۋى نەداۋە.

كەۋاتە پەيوەندى ئەم كارە بە گریمانەى دەرىپىن نىە"

"خالدا رقى لەمەى نابتەو"

بەلام راستى ھەمىشە سادە نىپە، بۆ نمونە ئەگەر دەرىپىنىكى باۋلاى
فەپەلسوفەكان ۋەرگىن ۋەك رستە: پاشاى فەرەنسا سەرى روۋتاۋتەۋە) ئەم
رستەپە ۋەكو روۋداۋىك يان گریمانەپەك ۋەرىگىن كە فەرەنسا پاشاى نىە
لەۋكاتەدا.

دەرىپىنەكە دەبىتە "پاشاى فەرەنسا سەرى روۋتاۋتەۋە" بۆ كالتەپە
چۈنكە ئەم جۆرە دەرىپىنە پىچەۋانەى ياساپەكى بنجى پە لە لۆجىك دا كە
پىى دەۋترى گریمانەى ھەبوون(مناطقة) ۋاتە ھەموو پالپشتىك پىۋىستى بە
بەلگەۋ سەلماندىك ھەپە ۋاتە لە گریمانەى (ا) دا پىۋىستە (ا) ھەبىت.

سەرەپاى ئەمەش ئەۋەى ۋا دەكات شىكرەنەكە ئالۆزىت لەۋەداپە كە
گریمانە كە ھەندى جار پەيوەندى بەو كارەۋە ھەپە كە بەكارھىنراۋە.

بۆ نمونە كە دەرىپىنىكى ۋەك: "دەزانم خالدا نامادەبوۋ" لەو بارەدا من
داكۆكى لەسەر نامادەبوۋنى خالدا دەكەم.

لەرئىزەي نەرىدا " نەم دەزانی كە خالید ئامادەبوو " بەلام ئامادەبوونی خالید ھەيەو بەراستیيە، چونكە پەيوەستە بە "گرممانە" بە پىچەوانەي ئەمەش ئەگەر چوارچىوھى دەرپرېنەكە بپاريزين و تەنيا كارەكەي بگۆرپين چى روودەدا؟ ئەگەر بلىم " حەزم دەکرد خالید ئامادەبووايە " من لىرەدا دلتىيانيم كە خالید ئامادەبوو كەواتە لىرەدا گرممانە نىيە .

ئەو گرممانانەي لەسەر زمانە سروشتى يەكان (زمانەكانى مرۆڤ) پىادە يان راقە دەكرىت زۆر ئاسان نىە بەلام لەگەل ئەوھشدا لە ئاستى شىكردنەوھى واتايى سوودىك دەگەيەنئى كە رىگا دەدات -لە چوارچىوھى سنورەكەيدا- و لە رووانگەي سووچى جىاوازەوھ واتاي دەرپرېن پىشكىئىرى و لىكۆلئىنەوھى ئەم واتايە بكرىت .

بەشى پىنجەم

" ئەنجام "

پەيوەندى نىوان رىزمان و واتاسازى:

تا ئىستاش ھەندى لىكۆلئەرەوھەكان بەردەوامن لە بواری لىكۆلئىنەوھە لە واتاي ووشە، بەلام زۆرىەي ئەو زمانەوانانەي كە بايەخ بە كىشەي رىكخستنى واتاي دەدەن، واتاي وشە لە چوارچىوھى رستەدا دەكۆلئەوھ .

ئەوھى كەلە سەرى رىك كەوتوون و زانراوھ- تا ئىستا- ئالۆزترين كىشە كە بە پلەي يەكەم دىت لە لىكۆلئىنەوھە زمانىەكاندا، كىشەي پەيوەندى نىوان رىزمان و واتايە، بۆيە بە پىويستمان زانى ئەنجام و كۆتايى ئەم كىشەمان وھە كورته باسك بىت بۆ قۇناغە گەورەكانى ھەندى لە رىرەوھەكان بەتايىبەتى رىرەوھى ئەمريكى، چونكە رىرەوھەكانى ئەمريكى بەردەوام چەندىن توپىزىنەوھى زمانى لەو بوارانەي كە پەيوەستە بە رىزمان و واتاسازى ئەنجام داوھو ئەنجامى دەدەن .

بە ماوھىەكى كەم لەدوای وتارەكەي (كاتس) و (فۆدۆر) لەسالى ۱۹۶۳ ئەوگۆرانكارىيانەي كە لە لايەن (كاتس) و (پوستال postal) بەدوای داھات، زمانەوانى بەرھەم ھىنان و گوپزانەوھە گەشەيەكى گرنكى لە سالى دواتر بەخۆوھ بىنى .

له سالى ۱۹۶۵ چۆمىسكى (Chomsky) كىتەپىكى له ژېر ناوئىشانى هەندى لايەنى تىئورى رىزمانى (Aspects of the theory of syntax) دەرکرد ئەم كىتەپە بۆ زمانى فەرەنسى له سالى (۱۹۷۱) له ژېر ناوئىشانى دەرکرد ئەم كىتەپە (Aspects de la theorie syntaxique) وەرگىردار چۆمىسكى له كىتەپە كەيدا ناماژەى بۆ ئەوە كرد كه چاوخشاندىك بە چەندىن تىئورى بكرىتەو به تايبەتى ئەوەى پەيوەندى به ياساكانى (لىكدان) له ئاستى لىكدانەوەى واتايى دا هەيه. پيشنىيازى ئەوەشى كرد- له و ماوہيه دا- ئاستى رىزمانى له ئاستى واتايى جيا بكرىتەوہ.

له سەر ئەو بنامايە ياساكان پىئوستيان به سى پىكەين هەيه.

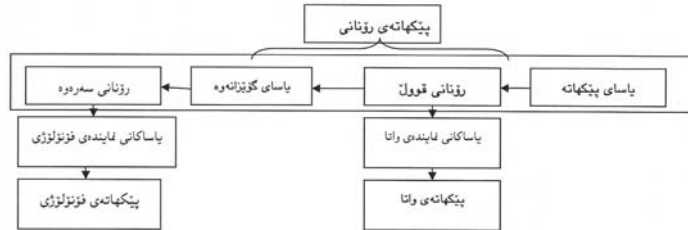
۱- پىكەينى رۆنانى: ئەمەش پىكەينى بنكەبى به خۆو دەرگىت (ياساكانى دووبارە نووسىنەوہ ياسا له سەر بنەماى پۆل كردن و ياسا فەرەنگىەكان) كه پىئوستيان به رۆنانى قول هەيه، ئەمە له لايەك، له لايەكى تر پىكەينى گويزراو خۆى رۆنانى قول دەرگورىت بۆ رۆنانى سەرەوہ يان رۆنانى بەرچاو.

۲- پىكەينى واتايى: له كۆمەلە ياسايەكى نمايندەى واتايى پىكەتوہە كه له رۆنانى قول دا بۆ روونكردەوہى واتا پيادە دەرگى.

۳- پىكەينى دەنگسازى: ياساكانى نمايندەى فۆنۆلۆژى له سەر رۆنانى سەرەوہ پيادە دەرگات بۆ لىكدانەوہ دەرخستنى فۆنۆلۆژى.

تىئورى نمونەبى

به شىوہيهكى ساده ئەم بۆچوونە به " تىئورى نمونەبى " ناوئراوہ كه دەرگى بەم شىوہيه پيشان بدرىت.

پىكەتە بنچىهيهكانى تىئورى نمونەبى چۆمىسكى ۱۹۶۵ بەپى ئەم هيلكارىه ، پىكەينهكانى فۆنۆلۆژى و واتاي بەپى لىكدانەوہيه، واتە تەنيا باسى دەنگەكان يان واتاكان بى رووداوى رستە دەرگات، واتە ئەوانە خۆيان رستە دروست دەرگەن.

پىكەتەى واتايى سەربار له راستيدا هەول دەدات هەندى دياردەى له هيلكارى و شىوہەكاندا باس كرا درك بكات بۆ ئەوہى تەم و مژى واتايى له نمونەبەكى وەك " نيشانەكە راستە " روون بكاتەوہ: له وانەبە نيشانەى مۆسىقا يان نيشانەى چىشتخانە بىت.

به تايبەتى لەرستە نامۆكانى وەك: فرچەى ددانەكە به نىگاي سووك چاوم لى سۆر دەرگاتەوہ.

سهره‌رای رسته لیتله ریژمانیه‌کانی وه: ئەحمەد فاتیمه‌ی پتر له خالید خۆشی ده‌وێت، رسته‌ی باسکراو به دووباره‌ی رۆنانی وه: ئەحمەد فاتیمه‌ی خۆش ده‌وێت و فاتیمه له‌لای ئەحمەد خۆشه‌ویسته.

پێکهاته‌ی واتایی به‌گشتی هه‌ول دهدات بۆ دووباره‌ی کردنه‌وه‌ی نمونه‌که‌ که توانای لیکدانی راسته‌قینه‌ی نیوان دهنگ و واتایه‌ که‌چی له‌روانگه‌ی گوێزانه‌وه‌کان ته‌نیا هه‌ر روخساریکی رووته هه‌ر ریژ کراوه‌ و ناتوانی گۆرانکاری له‌ واتاکانی رۆنانی قوول دا بکات که پێویسته له‌م بواره دا ره‌چاو بکریته‌ که به‌ تییۆری نمونه‌ی ناوتراوه، رۆنانی قوول ده‌ستنیشانی نماینده‌ی واتایی و رۆنانی سهره‌وه ده‌ستنیشانی نماینده‌ی دهنگی ده‌کات.

ئه‌و بیردی که یاساکانی نماینده‌ی واتایی له‌سه‌ر ئاستی رۆنانی قوول پیاوه‌ی ده‌کات، هیواش هیواش له‌ به‌وه‌که‌وت به‌تابیه‌تی دوا‌ی ئه‌و ره‌خانه‌ی که ژماره‌یه‌کی زۆر له‌ زمانه‌وانه‌کان ئاراسته‌یان کرد.

له‌ دهرپڕینیکی وه‌ک: ژماره‌یه‌کی زۆر له‌خه‌لکی ژماره‌یه‌کی که‌م له‌ کتیب ده‌خوینییه‌وه، و (ژماره‌یه‌کی که‌م له‌ کتیبه‌کان له‌ لایه‌ن ژماره‌یه‌کی زۆر له‌خوینه‌ران خویندراونه‌ته‌وه).

هیچ هۆکاریک و ریگایه‌ک نیه‌ بۆ دۆزینه‌وه‌ی هۆی ئه‌وه‌ی که ئه‌م دهرپڕینه‌یه‌ خاوه‌نی واتایی جیاواز بن ته‌گه‌ر ته‌نیا پشت به‌ رۆنانی قوول به‌سته‌تین هه‌مان کێشه‌ و ته‌نگ و چه‌له‌مه‌ له‌گه‌ڵ ئه‌م رسته‌یه‌دا سه‌ره‌ه‌لده‌ات " ئەحمەد ئه‌وه‌ی فاتیمه‌ی خۆشی ده‌وی" هیژ له‌ سه‌ر وشه‌ی "ئەحمەد" دانراوه. و رسته‌ی " ئەحمەد ئه‌وه‌ی فاتیمه‌ی خۆشی ده‌وی" به‌بی هیژ ده‌بینین جیاوازی لیکدانه‌وه‌ی واتایی ئه‌م دوو رسته‌یه‌ له‌ئاستی قوول دا دهرناکه‌وێت، چونکه هه‌ردوو رسته‌که هه‌مان رۆنانی قولیان هه‌یه‌ که رسته‌ی: "فاتیمه‌ ئه‌حمەدی خۆش ده‌وێت" ه به‌رامبه‌ر به‌م کێشانه‌ی که به‌هۆی هه‌لبژاردنی ته‌واوی تیۆری نمونه‌یی که

ته‌واوی لیکدانه‌وه‌کانی واتایی له‌سه‌ر بنه‌مای رۆنانی قوولی رسته‌ بنیات ده‌نی، دوو ریژه‌ی گه‌وره‌ سه‌ریان هه‌لداو هیواش هیواش ریگیان خۆش کرد: تا " واتایی به‌ره‌م هینان" له‌گه‌ڵ "لاکۆف" Georges Lakoff" دا دهرکه‌وت.

"لاکۆف" به‌پێی شیکردنه‌وه‌ی نمونه‌کانی چۆمسه‌کی وای بۆ ده‌چیت که هه‌ردوو رسته‌ی: ئەحمەد باسۆکه‌ی^(۱۶). به‌ چه‌قۆ ده‌پری و ئەحمەد چه‌قۆی بۆ برپینی باسۆکه‌که به‌کار هینان" رۆنانی قولیان (ئه‌و دوو رسته‌یه‌) به‌راده‌یه‌کی هه‌ست پێکراو جیاوازه.

ئه‌و دوو رسته‌یه‌ په‌یوه‌ندیه‌کی هاوبه‌ش گرتیان نادات (ده‌توانی بیسه‌لمینی به‌پێی بۆچونه‌که‌ی لا کۆف- که ئه‌و دوو رسته‌یه‌ به‌هیچ شێوه‌یه‌ک پێک ناچن) ئه‌مه‌ش به‌هۆی زنجیره‌یه‌ک له‌سه‌لماندن و ئه‌زمونی تاقیگه‌یی که زه‌مه‌ته‌ به‌و په‌له‌یه‌ ده‌ستنیشانیان بکه‌ن.

لاکۆف هه‌ولێ دا جیاوازی ئه‌و دوو رسته‌یه‌ له‌رووی رۆنانی سه‌ره‌وه‌و به‌شداریان له‌رووی واتاوه‌ دهربخات وایان لیکات ژماره‌یه‌کی زۆر له‌ سیما ریژمانیه‌کانی ئاستی قوولی رسته‌ دابه‌ش بکه‌ن.

به‌ واتایه‌کی تر ده‌لێین: بۆ ئه‌وه‌ی په‌یوه‌ندیه‌کی له‌ بارمان له‌ رووی رۆنانی قوول‌ه‌وه‌ ده‌ست بکه‌وێت ده‌بی لایه‌نه‌ لیکچوه‌کانی واتایی ئاستی سه‌ره‌وه‌ بزاین، که به‌م پێیه‌ پێویست ده‌کات دووباره‌ توێژینه‌وه‌ له‌ رۆنانی قوول له‌ ئاستیکدا که زۆر دا‌پراوتره‌ له‌و ئاسته‌ی که چۆمسه‌کی پێش‌نیازی کردووه، بکه‌ن.

له‌ چوارچێوه‌ی ئه‌م تیۆرییه‌دا رسته‌ نامۆکانی واتایی و راستی فه‌ره‌ه‌نگی پێویستی به‌ هینانه‌وه‌ی لۆجیک و ریژمان به‌یه‌که‌وه‌ ده‌کات به‌م پێیه‌

۱۶- له‌ ده‌قی فه‌ره‌نسی دا (Antoine)یه.

پینکھاتہی بنکھہی پینشیا زکراو زۆرتەر لهههندی خال دا — تا سیستمی لۆجیکی لۆجیکراو (مناطقة) پینک دهچن لاکۆف بو ئهم کیشهیه کتیبیکی تهواوی تهرخان کرد بهناوی زمانهوانی و لۆجیکی سروشتی "Linguistique et logique naturelle"^(۱۷). لهوکتیبهدا لاکۆف لهو گریمانیهی که پهیوهندی له نیوان رۆسانی لۆجیکی و رۆسانی ریزمانی دا ههیه، دهست پیندهکات.

لاکۆف پهنا دهباته بهر ئهو چهمکانهی که له لۆجیک وهرگیراون بهریگایهک جوړیک لۆجیکی تایهتی دهاتێ که به "لۆجیکی سروشتی" ناوی دهبات. له رووانگهی بینینی شیکردنهوه دیاردهی زمانی دهبی رۆسانی ریزمانی رستهیهک هه مان وینهی لۆجیکی ئهو رستهیهییت. ئهمهش پیویست بهوه دهکات ئهو یاسایانهی ریزهی لۆجیک و ریزهی رۆسانی سهروهه بهیهکهوهگری دهات یاساکی ریزمانی بیته.

به شیوهیهکی گشتی - به لای لایهنگرانی واتای بهرهه مهپیان - ئاستی رۆسانی قول زۆر پیویست نیه، ریزمانیش نابێ سهربهخوییکی تهواوی هه بیته. ئهمهش بههوی بهراورد به واتا له رۆسانی ژیرهوه. ههروهها مهوادی ئهو نییه زنجیرهیهک له پۆله ریزمانیهکان بانگ بکرینهوه چونکه ئهم ئاسته لهپۆلهکانی "لۆجیکی - واتایی - ریزمانی" پینکھاتوه، دهکری ئهم مۆدیله له وینهیهدا بخریته روو.

رۆنانی ژیرهوه ← گوێزانهوه ← رۆنانی سهروهه (لۆجیکی واتایی و ریزمانی)

۱۷ - له سالی ۱۹۷۲ وهرگیران فهرونسییه کهی کهته بازار.

ئهو کیشانهی که تیۆری نمونهیی وروژاندنی بووه هۆی سهه ههلدانی گریمان تازهکان ئهو گریمانانهش بوونه مایهی دروست بوونی واتای بهرهه مهپیان " بهلام ئهم کیشهیه لهو ئاستهدا له تیۆریهکهی چۆمسکی ناوهستیت. بهپیی ئهو گازاندانهی که دژی تیۆری نمونهیی سهریان ههلدا "چۆمسکی" له لای خۆی گهیشته ههلبژاردنی واتای لیکدانهوهی زۆر ئالۆز. بهئاشکرا دهکهوت که تیۆری نمونهیی دهکری ههندی گۆرانکاری بهسهردابیت، له مهوودا دهکری پینکھیتنی واتایی له سنووری نمایندهی رۆسانی سهروهه بیته و تایهت نه بیته به رۆسانی قول.

ئهمه بوو ئهجامی ههندی له تاقیکردنهوهکانی ههندی دیارده که بههوی هیز له سهه ههندی له وشهکاندا دهر خست. بو نمونه له رستهیهکی وهک: " ئهحمده خۆی لیره ئامادهیه " بههیز خستنه سهه وشه "ئهحمده" چونکه گریمانیهی ئهوه دهکریته که سیکی تر لهوی بووی بهلام ئیمه مه بهستمان (ئهحمده) ه.

بو درک کردن بهو جوړه دیاردانه چۆمسکی له سهرهتاوه ئامازهی بهوه کرد که ههچ جوړه هۆکاریکی دهربرین نیه که ئهم دیاردانه له رۆسانی قول رون بکاتهوه، بهلام پاش پشکنین و چه ندين تاقیکردنهوه گهیشته ئهوهی که پینکھیتنی واتایی دهکری له ئاستی سهروهه دا بنویتریت، ههروهک چون له ئاستی ژیرهوه دا دنویتریت.

چۆمسکی ئهوه دهسهلمیتهت که رۆنانی سهروهه له توانای دانیه چاره سهری ههندی له کیشهکانی واتایی له ههندی رسته دا بکات. بو تیگه یشتنی ئهو جوړه رستانه ناچارین په نابه رینه بهر رۆنانی قول.

بو نمونه رستهیهکی وهک: زۆر له خه لکی که میک له کتیبهکان دهخویننهوه و رستهی: که میک له کتیبهکان له لایه خه لکانیکی زۆر خویندراونه تهوه. له و

لیستی سەرچاوه‌کان

-Bassam Barake- Dictionnaire de linguistique Francais- Arabe- press, Tripoli- liban.

-F. de saussure – cours de linguistique general, paris payot- 1979.

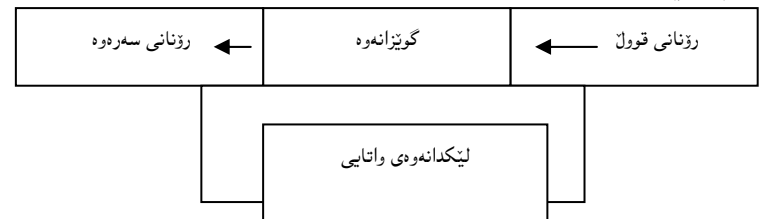
-Georges Mounin –Clefs pour, In semantique, -paris Edition seghers, 1872.

-jean Dubois – Dictionnaire de linguistique, paris Larousse, 1973.

- د. عبدالسلام المسدي، قاموس اللسانيات عربي- فرنسي، فرنسي- عربي، الدار العربية للكتاب، تونس ١٩٨٤.

دوو رسته‌یه‌دا ناچارین په‌نا به‌رینه بهر هه‌ردوو رۆژانه‌که رۆژانی سه‌ره‌وه رۆژانی قووله بۆ شه‌وه‌ی هه‌ست به جیاوازی نیتوان شه‌وه دوو ده‌برینه بکه‌ین.

بۆ شه‌وه‌ی بکری له‌و جوژه دیاردانه‌ی که ده‌رده‌که‌ون بگه‌ین چۆمسه‌کی پیتشینیازی شه‌وه ده‌کات. که رۆژانی قوول له‌مه‌و دووا به‌ته‌نیا شه‌وه ناسته‌ نییه که خاوه‌نی جیاوگیکی وا بیته که له‌ ریگای شه‌وه‌وه واتا پیتشینی بکریته‌ و لیکبدریته‌وه که‌واته تیۆری نمونه‌یی گۆراو ناویکی تری لیترا شه‌ویش " تیۆری نمونه‌یی فراوانکراو" ه که شه‌م مۆدێله‌ی چۆمسه‌کی ده‌کری له‌ وینه‌ی وادا ده‌ریکه‌ویت.

لیکدانه‌وه‌ی واتایی^(١٨). بی گومان پیتوسته‌ ئاماژه بۆ شه‌وه بکریته که شه‌وه وه‌رگیزانه ئاماژه بۆ لیکدانه‌وه‌ی واتایی ده‌کات شه‌گه‌ر بکریته له‌ روانگه‌ی رۆژانی سه‌ره‌وه رۆژانی قوول شه‌نجام بدریته شه‌وا رۆژانی قوول به‌رده‌وام ده‌بیته له‌ بیینی رۆلی سه‌ره‌کی، چونکه هه‌موو گۆزانه‌کان (گۆزانه‌وه‌کان) ی په‌یوه‌ندی فه‌رهنگی پیتش گۆزانه‌کانی ریتزمانی ته‌واو ده‌بیته.

له‌دوای شه‌مه‌دا ده‌توانین بلین ته‌نانه‌ت شه‌گه‌ر کرا بۆ شه‌وه تیۆریه " تیۆری واتایی فراوانکراو" که‌شه‌ی نویی به‌خۆوه بیینی، شه‌وا لیکۆلینه‌وه له‌وه که‌شه‌یه‌دا، بیگومان له‌ چوارچێوه‌ی شه‌م کتیبه‌ ده‌رده‌چیت.

١٨- وه‌رگیزانی ١٩٧١ .